

AKADEEMIA

7. AASTAKÄIK 1995 NUMBER 7

Vene poliitika Balti riikides	Boris Meissner
Keel ja geenid	Valdar Parve
Bioloogia ja spirituaalsus	Tõnu Soidla
Tagaotsitav Reiner Brockmann	Endel Priidel
Luulet	Lauri Kettunen
García, Ortega, Lotman	Jüri Talvet
Nihilismi apoloogia	Gianni Vattimo
Nihilism ja postmodernsus	Gianni Vattimo
Gianni Vattimo nihilismi-apoloogia	Guido Albertelli
Léon Vaganay viimased kirjad	Fanny de Sivers
Emmaste talust Emmaste kihelkonnani	Leo Tiik
Tõe otsing	Willard Van Orman Quine

Kolleegium

Igor Černov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Arvo Valton, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus

peatoimetaja Ain Kaalep
tegevtoimetaja Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja Agu Tani
universalia Jaan Kangilaski
humaniora Mart Orav
socialia Jaan Isotamm
naturalia Toomas Kiho
keeletoiemataja Triin Kaalep
korrektor Kristin Haljasorg
sekretär Tiiu Jõgi
raamatupidaja Piret Liinold

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
EE2400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Küütri 1, Tartu, Eesti

Telefonid:

431 373, 431 117

Fax:

431 373

Arveldusarve nr. 12301797 ERA-Pangas

Akadeemia avaldab reklaami. Küsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 9. VI 1995. OU «Greif» trükkikoda, Tartu, Olikooli 17/19. Trükiarv 3600. Tell. nr. 7579

© AKADEEMIA 1995

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

7. AASTAKÄIK 1995 NUMBER 7 (76)

Vene poliitika Balti regioonis proovikivina Venemaa suhetes Euroopaga	<i>Boris Meissner</i> 1347 <i>Tõlkinud Jaan Isotamm</i>
Keel ja geenid: Kuidas eestlane on ammuilma eurooplane	<i>Valdar Parve</i> 1387
Bioloogilised tekstid, spirituaalsed väärtused	<i>Tõnu Soidla</i> 1395 <i>Tõlkinud Ene-Reet Soovik</i>
Tagaotsitav Reiner Brockmann	<i>Endel Priidel</i> 1403
Luulet	<i>Lauri Kettunen</i> 1414
Kirjeldada modernsust: Garcíán, Ortega, Lotman	<i>Jüri Talvet</i> 1422
Nihilismi apoloogia	<i>Gianni Vattimo</i> 1434 <i>Tõlkinud Maarja Kaplinski</i>
Nihilism ja postmodernsus filosoofias	<i>Gianni Vattimo</i> 1445 <i>Tõlkinud Maarja Kaplinski</i>

Gianni Vattimo nihilismi-apoloogia	
	<i>Guido Albertelli</i> 1461
	<i>Tõlkinud Eduard Parhomenko</i>
Léon Vaganay ja tema viimased kirjad	
	<i>Fanny de Sivers</i> 1484
Emmaste talust kuni Emmaste kihelkonnani	
	<i>Leo Tiik</i> 1508
<i>Arvustus: Ka Eestis on arhitekte!</i> Mart Kalm. <i>Arhitekt Alar Kotli: Monograafia</i> . Tallinn: Kunst, 1994.	
	<i>Boris Mirov</i> 1513
Eesti heraldikast. Tiiu Oja, Eero Medijainen. <i>Eesti vapid ja lipud</i> . Tallinn: Olion, 1993.	
	<i>Alar Streiman</i> 1519
Meie ja meie hõimude arvsõnad. László Honti. <i>Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen</i> . (Bibliotheca Uralica 11.) Budapest, 1993.	
	<i>Paul Alvre</i> 1526
Faktitihe geolingvistika käsiraamat. Erik V. Gunnemark. <i>Countries, Peoples and their Languages: The Geolinguistic Handbook</i> . Gothenburg, 1992.	
	<i>Paul Alvre</i> 1531
Editorial note. Summaries 1537
Tõe otsing. IV	
	<i>Willard Van Orman Quine</i> 1545
	<i>Tõlkinud Lauri Pilter</i>

Akadeemia eelmises numbris on 1128. leheküljel ära vahetatud K. Pätsi tekstid: katkend testamendist asub ülal, käekirja näide 1934. aastast all; Viktor Niitsoo arvustuses peavad J. Laidoneri arreteerimiskuupäev ja A. Rei põgenemispäev olema mõlemad 13. juuli (lk 1302). Vabandame!

Lk 1386, 1402, 1421, 1433, 1483: Harry Lepa illustratsioonid.

VEENE POLIITIKA BALTI REGIOONIS PROOVIKIVINA VENEMAA SUHETES EUROOPAGA

Boris Meissner

Tõlkinud Jaan Isotamm

I. BALTIKUMI OSA SILLANA VEENE RIIGIS

Peeter Suure ajal sai Vene riik Euroopa riikidesüsteemi osaks. Tsaar, kes nimetas end kogu Venemaa keisriks, taotles seoste kaudu tollase Euroopaga Vene impeeriumi moderniseerimist.¹

Vene riigi läänepoolsed ääremaad, mis vallutati XVIII sajandil ja XIX sajandi alguses ning olid oma ajalooliselt arengult õhtumaise Euroopa koosseisus, aitasid oma kõrgema arengutasemega sellele otsustavalt kaasa.

Eriti kehtib see Baltikumi kohta, mis oli teinud läbi vaheldusrikka ajaloo. Eesti ja Läti olid Eesti-, Liivi- ja Kuramaana olnud kõigepealt seotud keskaegse Saksa riigiga ning siis saanud Rootsi

Die russische Politik gegenüber der baltischen Region als Prüfstein für das Verhältnis Russlands zu Europa. — Die Aussenpolitik der baltischen Staaten und die internationalen Beziehungen im Ostseeraum. Herausgegeben von Boris Meissner, Dietrich A. Loeber, Cornelius Hasselblatt. Hamburg: *Bibliotheca Baltica*, 1994, S. 466–504.

¹Vt Geyer 1993: 10jj. Geyer viitab õigusega muudatustele mõistes "Euroopa", mida tuleb Venemaa suhetes Euroopaga tähele panna.

ja osalt Poola osisteks (Wittram 1954). Leedu oli kuni oma tiheda liitumiseni Poolaga suurriik, mis hõlmas Valgevenet ning ka üht osa Ukrainast (Hellmann 1990).

Uusikaupunki rahulepingu põhjal 1721. a pidi Rootsi Venemaaale loovutama Eesti- ja Liivimaa. Kuramaa kaotas oma iseseisvuse ja sai samuti nagu Leedugi Poola kolmanda jaotamise põhjal 1795. a Venemaaale.

Seega olid Baltimaad ainult piiratud ajavahemiku jooksul osaks sellest impeeriumist, mille enamusrahvuseks olid venelased, ent mis pikka aega ilmutas rahvuse-eelset loomust. Baltikumi autonoomne staatus võimaldas tal oma kultuurilist teistsugusust säilitada ja koos sellega anda pidevalt oma osa Vene riigi euroopastamisse.

Kuigi selle autonoomia peamiseks kandjaks oli kehtiva seisusliku korralduse raames baltisaksa ülemkiht, pakkus see siiski kaitset eestlaste ja lätlaste iseseisvale arengule. Sama võib öelda ka Leedu suuremalt osalt poolastatud aadlisoost ülemkihi suhtumise kohta rahva enamusse.

Euroopastamisprotsess tegi XIX sajandi algusest peale silmapaistvaid edusamme, ehkki Venemaal püsis absoluutne monarhia (Saunders 1994).

1860. ja 1870. aastate reformid (*Velikije...* 1992) vähendasid distantsi tugevamalt arenenud läänepoolsete ääremaadega ja võimaldasid ühtlasi suuremat lähenemist muutuvatele suhetele Lääne-Euroopas. Esimesed õigusriigi alged, mis olid kindlaks aluseks autonoomsele õiguskorrale Balti regioonis (Schmidt 1894: 245jj), realiseerusid nende reformidega, ometi jäi üleminek konstitutsioonilisele riigikorrale vajaka (Meissner 1947: 109).

Vastuolulist arengut põhjustasid rahvuslikud liikumised, mis olid seotud rahvusliku identiteedi püüdlustega.

Need liikumised aitasid Balti regioonis otsustavalt kaasa eestlaste, lätlaste ja leedulaste rahvuslikule ärkamisele (Rauch 1970: 16jj). Teiselt poolt töid nad venelaste juures kaasa kasvava nacionalismi, mis väljendus ulatuslikus venestamispoliitikas (Kohn 1956: 115jj).

See poliitika oli suunatud ääremaaadel veel eksisteeriva autonoomse staatuse kõrvaldamisele ja mittevene rahvaste rahvusliku

vabanemise püüete mahasurumisele. Eriti suurel määral puudutas see "Läänemere provintse" (Wittram 1954: 216jj). Neilt võeti igas suhtes ära võimalus endist viisi olla sillaks Lääne ja Ida vahel. See käib eelkõige Baltikumi kõrgkoolide venestamise kohta, mille lõpetajad olid Venemaa arenedes etendanud tähtsat osa kõigil elualadel.

Lootused liberaal-parlamentaarsetele arengule, mis olid seotud üleminekuga konstitutsioonilisele monarhiale 1906. a põhiseaduse põhjal, jäid täitumata (*Rußlands...* 1970).

Vene natsionalismis, kuivõrd seda kandsid ühiskondlikud jõud, oli ülekaalus slavofiilideni tagasiulatuv idee Venemaa teistsugusest loomusest, mis nõuab Lääne-Euroopa omast erinevat teed. Oma panslavistlikus vermingus aitas see suund oluliselt kaasa Esimese maailmasõja puhkemisele. Oluline on see, et vene natsionalism ei lubanud Vene riigi föderatiivset ümberkujundamist rahvusprintsipi tähele pannes. Impeeriumi kokkuvarisemine ei takistanud seepärast sellest põhimõttest kinnipidamist "veebruari revolutsiooni" kuulutatud "rahvaste enesemääramisõigusest" hoolimata. Bolševikud Lenini juhtimisel kasutasid seda pärast "oktoobri revolutsiooni" ühelt poolt vahendina oma võimupositsioonide kindlustamiseks, teiselt poolt impeeriumi taastamiseks sovetokommunistliku lipu all.

II. MUUTUSED BALTI RIIKIDE SUHETES N. LIIDUGA

Bolševike võimuletulekuga "oktoobri revolutsiooni" käigus katkestati vägivaldselt Venemaa õigusriiklik areng ja demokraatia alged. Bolševistliku üheparteilise riigi näol, mis pidas end "proletariaadi diktatuuriks" ja "maailmarevolutsiooni baasiks", tekkis seni tundmatut tüüpi riik. See paistis Lenini ajal olevat vabama autoritaarse loomusega, et siis edasi arenedes omandada Stalini ajal totalitaarne kuju (Meissner 1982).

1922. a lõpus N. Liidu kuju võtnud N. Venemaa teistsugune areng koos Stalini algatatud autarkiapoliitikaga pidi aitama kaasa Venemaa lahkulöömisele Lääne-Euroopast.

Teisest küljest oli Vene riigi kokkuvarisemisele viinud revolutsiooniline areng võimaldanud Baltikumi rahvastel luua oma

rahvusriigid demokraatlikel alustel (Rauch 1970: 31jj; Laaman 1964). Riiklik iseseisvus andis neile võimaluse pöörduda tagasi Euroopasse, millega tihe kultuuriline side polnud iialgi katkenud.

Balti riikide ja N. Venemaa vaheliste suhete rahvusvahelisele õigusele tuginevaks aluseks olid rahulepingud, mis sõlmiti VNFSVga 1920. aastal ning mis säilitasid oma siduvuse ka N. Liidu jaoks (rahulepingute tekste vt *Der Europäische...* 1933: 6jj; vt ka Mattisen 1988).

Sissejuhatuseks oli Tartu rahuleping Eesti ja VNFSV vahel 2. veebruaril 1920. See oli esimene poliitiline leping, mille N. Venemaa sõlmis mõne kodanlik-kapitalistliku riigiga. Talle järgnesid 12. juulil 1920 Moskva rahuleping Leedu ja VNFSV ning 11. augustil 1920 Riia rahuleping Läti ja VNFSV vahel.

Eesti ja N. Venemaa vahelise rahulepingu II artiklis tunnustas Venemaa "tingimusteta Eesti riigi iseseisvust ja sõltumatust" ning loobus "vabatahtlikult ja igaveseks ajaks kogu ülemvõimust", mis tal oli "Eesti rahva ning territooriumi üle". Samamoodi oli formuleeritud Leedu ja N. Venemaa vahelise rahulepingu I artikkel. Läti ja VNFSV vahelise rahulepingu II artiklis oli kõne all peale iseseisvuse ja sõltumatuse ka suveräänsuse tunnustamine.

Kõik kolm lepingut lähtusid Vene Nõukogude Sotsialistliku Föderatiivse Vabariigi poolt deklareeritud kõigi rahvaste õigusest enesemääramisele kuni täieliku lahkulöömiseni riigist, mille koosseisu nad kuulusid.

On oluline, et rahuleping Leeduga käis ka Vilniuse piirkonna kohta.

Suurel määral Lääne suurriikide poolt kehtestatud sõjajärgses korralduses oli Balti riikide osaks saanud *cordon sanitaire*'i funktsioon bolševismi maailmarevolutsiooniliste sihiseadete suhtes ning teiselt poolt pidid nad olema "barjääriks" Saksamaa ja N. Venemaa vahel. Samaaegselt püüdsid nad oma julgeolekulisi huve kaitstes pidada nagu minevikuski silmas neile osaks langevat sillafunktsiooni Ida ja Lääne vahel. Selle poliitika teostamist raskendasid Leedu konfrontatsioonid Saksamaaga Klaipeda küsimuses ja Poolaga Vilniuse piirkonna pärast.

Suhete normaliseerimise N. Liiduga pärast kommunistliku putši nurjumist Eestis 1. detsembril 1924 juhatas sisse bilate-

raalse mittekallaletungipakti sõlmimine N. Liidu ja Leedu vahel 18. septembril 1926. See oli lähtepunktiks laialdasele mittekallaletungipaktide süsteemile, millega N. Liit püüdis tugevdada oma välist julgeolekut "sotsialismi ülesehitamise" ajal siseriigis (Hartlieb 1936). Järgnes 9. veebruaril 1929 Litvinovi protokollil alakirjutamine Moskvast, millega ennetähtaegselt jõustati sõjalist agressiooni keelav Briand—Kelloggi pakt N. Liidu, Poola, Eesti, Läti ja Rumeenia vahel. Leedu ühines Litvinovi protokolliga 5. aprillil 1929.

N. Liidu mittekallaletungipaktile Soomega 1932. a 24. jaanuarist järgnesid mittekallaletungipaktid Lätiga 8. veebruaril 1932 ja Eestiga 4. mail 1932, mida täiendasid vastavad arbitraažilepingud. 3. juulil 1933 sai Londonis Nõukogude initsiatiivil teoks konventsioon agressiooni defineerimisest, milles Eesti ja Läti osalesid. Erilepinguga jõustati selle konventsiooni sätted ka Leedu kohta.

Mittekallaletungipaktid keelustasid igasuguse agressiivse tegevuse, s.t mitte ainult otsese kallaletungi, vaid ka iga vägivaldse akti, mis on suunatud mõne teise riigi territoriaalse puutumatus ja poliitilise sõltumatus vastu. Koos agressiooni defineerimise konventsiooni sätetega välistas see ka mittesõjalise vägivalga kasutamise.

Nõukogude lepingupoliitika tekitas mulje, nagu oleks N. Liit leppinud Balti riikide iseseisvusega ja vaatleks selle iseseisvuse säilitamist tähtsa faktorina enda ning Läänemere ruumi julgeoleku jaoks. Tegelikult pidas Nõukogude pool seda kooseksisteerimist üksnes ajutiseks "hingetõmbeajaks".

1933. ja 1934. aastast peale muutus Balti riikide jaoks üldine võimukonstellatsioon Kirde-Euroopas ohtlikumaks Hitleri võimuletuleku tõttu Saksamaal ning Stalini isikliku autokraatia kujunemise tõttu N. Liidus. Seda muutis vähe ka pärast 1934. aastat toimunud N. Liidu ühinemine Rahvasteliiduga, kusjuures Nõukogude plaan regionaalsest Idapaktist, millesse tuli kaasa tõmmata Balti riigid koos Soomega, jäi teoks saamata.

Mõlema suurriigi valmidust ekspansiivseks välispoliitikaks soodustas natsionalismi kasv. See leidis aset ka N. Liidus nõuko-

gude patriotismiks maskeerituna (nõukogude-vene natsionalismi kohta vt Kohn 1932, Barghoorn 1956, Mehnert s. a.).

Ideoloogiliste vaenlaste koostöö kajastus "Hitleri—Stalini paktis", mis tõi kaasa seni Läänemere ruumis püsinud julgeolekuseisundi sügava muutumise.

"Hitleri—Stalini pakti" nime all mõistetakse eelkõige salajasi lisaprotokolle N. Liidu ja Saksa Riigi vahelisele mittekallaletungipaktile 23. augustist 1939 ning piiri- ja sõpruslepingule 28. septembrist 1939 (vt Meissner 1956: 11jj, 52jj ja Gornig 1990; lisaks vt ka dokumentide kogumikku *Molotovi...* 1989). Nende salalepingute kohaselt jagati idapoolne Kesk-Euroopa kaheks huvisfääriks, mis jättis peale Eesti, Läti ja Leedu ka Soome osaks N. Liidu huvisfäärist. Seega sai bolševistlik Venemaa natsionaalsotsialistlikult Saksamaalt vabad käed tulevaseks "territoriaalpoliitiliseks ümberkujundamiseks" N. Liidu mõjupiirkonnas.

Sellest kahe totalitaarse suurvõimu kokkuleppest ei võinud N. Liit tuletada mingeid eriõigusi Balti riikide suhtes, sest kaas- aegne rahvusvaheline õigus suhtub eitavalt suurriikide huvisfääride piiritlemise võimalusse ning eelkõige ei luba relvastatud interventsiiooni mingi suurvõimu poolt taotletavasse huvisfääri. Et N. Liit esitas säärase nõudluse, siis on sellest rahvusvahelise õiguse seisukohast ühemõtteliselt loobutud abistamispaktidega, mida kolm Balti riiki N. Liidu poolt avaldatud surve tõttu olid sunnitud sõlmima.

Eestiga 28. septembril 1939 sõlmitud abistamispaktille järgnesid lepingud Lätiga 5. oktoobril 1939 ja Leeduga 10. oktoobril 1939 (vt Meissner 1956: 57jj, peale selle dokumentide kogumiku *Baaside...* 1989). Leeduga sõlmitud abistamispaktiga seoti Poolast lahutatud Vilniuse ala tagastamine (Urbšis 1989).

Abistamispaktides rõhutati silmatorkavalt, et sõjaliste tugipunktide loovutamine ja lepingutega seotud abinõude teostamine ei tohi mingil moel kitsendada lepingupoolte suveräänseid õigusi, eriti nende majandussüsteemi ja riigikorda. Balti riikide suveräänsus jäi seega täies ulatuses kehtima.

Abistamispaktide preambulad olid selgesõnaliselt seotud 1920. a rahulepingutega ning non-agressiooni ja tüliküsimuste rahumeelse lahendamise lepingutega. Sellega seoses lubas N. Liit

garanteerida Baltimaade riikliku sõltumatus ja mitte sekkuda nende siseasjusse, kohustades seega kinni pidama rahvusvahelise õiguse interventsiooni- ning anneksioonikeelust.

Tegelikult ei mõelnudki Nõukogude juhtkond rahulduda kehtiva *status quo*'ga. Ta nõudis ultimatiivselt kolme Balti riigi täielikku okupeerimist Punaarmee poolt ja "nõukogudesõbralike valitsuste" moodustamist, lubamata uurida oma süüdistusi kehtivate arbitraažikokkulepete põhjal.

Ultimaatumi vastuvõtmise korral, mis tähendas mittekallaleitungipakti selget rikkumist, oli N. Liit nõus kaitsma kolme vabariigi iseseisvust kehtivate lepingutingimuste raames. Selle printsiipiaalse eeltingimuse põhjal võtsid Leedu, Läti ja Eesti valitsused ultimaatumi vastu, seda enam et sõjalisel vastupanul Nõukogude nõudmistele polnud mingeid eduväljavaateid.

Nõukogude valitsus ei pidanud neist kohustustest kinni. Pärast maa okupeerimist tehti rahvademokraatlikule vahefaasile kiire lõpp (Meissner 1956: 78jj; Roolaht 1990 ja dokumentidekogumik 1940... 1989). Fiktiivsete valimiste järel, mis toimusid kehtivaid põhiseadusi ja valimisseadusi jalge alla tallates², kehtestati kommunistlik diktatuurirežiim ja alustati forsseeritud sovetiseerimist.

Peale rahvademokraatliku üleminekufaasi lõppemist ühendati sotsialistlikeks nõukogude vabariikideks muudetud Balti riigid 1940. a augustis N. Liiduga, mis väliselt kujutas endast liitriiki.

N. Liidu relvastatud interventsiooniga sai teoks niihästi "otsese agressiooni" olukord, mis oli kindlaks määratud lepingutes kolme Balti riigiga, kui ka "kaudne agressioon", mille määratlemisele Nõukogude pool oli salajastel läbirääkimistel Lääne suurriikidega erilist tähtsust omistanud.

Balti riikide inkorporeerimine N. Liidu koosseisu, mis toimus NSVL 1940. a 3., 5. ja 6. augusti seadustega, ei tähendanud seetõttu vabatahtlikku ühinemist föderatiivsel alusel, vaid võõraste riikide territooriumi vägivaldset omastamist, s.t rahvusvahelise õiguse vastast anneksiooni. Liidulepingut vabatahtlikkuse alusel

²Dokumente fiktiivsete valimiste kohta Eestis vt Meissner 1954: 95jj ja 1940... 1989: 133jj.

ei sõlmitud mitte ühegi selleks legitimeeritud Balti riigi valitsusega. Ühinemisakt oli õigustühine, sest okupatsioon kestis edasi³.

Nõukogude juhtkonna katse õigustada seda rahvusvahelise õiguse vastast teguviisi apellatsiooniga enesesäilitamise õigusele ja järelikult hädaolukorra õigusele, mis sisaldub Nõukogude vastulauses ameeriklaste dokumendipublikatsioonile natsionaal-sotsialistliku Saksamaa ja N. Liidu suhete kohta aastail 1939–1941 pealkirja all *Ajaloovõltsijad*, polnud põhjendatud. N. Liidu väline julgeolek oli ulatuslikult tagatud abistamispaktides ettenähtud vastastikuse abistamise kohustuse ning sõjaväebaasidega. Ka siis, kui neid Nõukogude õigustusi saaks pidada põhjendatuks, oleks N. Liit olnud pärast sõja võidukat lõppu kohustatud taastama esialgse *status quo* ning koos sellega Balti riikide iseseisvuse. Seda aga ei toimunud. Rahvusvahelise õiguse seisukohast kestis selle asemel edasi Eesti, Läti ja Leedu okupeerimine N. Liidu poolt. See, mis on sundinud Ameerika Ühendriike ja peaaegu kõiki muid Lääne riike, sealhulgas ka Saksamaa Liitvabariiki, jätma tunnustamata Nõukogude anneksioon Balti riikides ning lähtuma nende riiklikust edasipüsimisest, on olnud rahvusvahelise õiguse seisukohast eelkõige üldise vägivallakeelu ja rahvaste enesemääramisõiguse rikkumine (Meissner 1956: 291jj; Meissner 1991: 277jj; Hough 1985: 303jj).

Hoolimatus rahvusvahelise õiguse vastu ilmnis ka pärast Teist maailmasõda Stalini interventsioonipoliitikas, mis tõi kaasa Euroopa jaotamise. Seda poliitikat jätkasid ka Stalini vahetud järglased.

Sõjalise interventsiooni tulemusena toimunud Baltikumi okupeerimise ja annekteerimisega oli seotud sovetiseerimine, s.t liiduvabariikideks muudetud Balti riikide sisestruktuuri sarnastamine Nõukogude mudeliga. Vägivaldne sovetiseerimisprotsess katkes ajutiselt Saksa okupatsiooniga aastail 1941–1944/1945 ning toimus seejärel kahes järgus (sovetiseerimisprotsessi kohta vt H.-J. Uibopuu, E. Levitsi ja V. St. Vardysi artikleid koguteoses *Die baltischen...* 1991, peale selle Misiunas, Taagepera 1993).

³Samadele tulemustele jõudis Eesti NSV Ülemnõukogu 1940. a sündmuste ajaloolis-õiguslikul hindamisel. Vt Ülemnõukogu 1989. a 12. novembri otsust dokumentide kogumikus *1940... 1989: 3jj*.

On tähenduslik, et sõja lõpus lahutati Eestist peale Narvataguse ka Petseri maakond, kus ei elanud mitte ainult venelased, vaid ka sedud. Sama toimus Läti idaaladega, kus asus peamiselt venekeelne elanikkond. Mõlemal juhul ühendati need alad, mis rahulepinguid Eesti ja Lätiga rikkudes eraldati, VNFSVga.

Sovetiseerimise teises järgus sunniti liiduvabariikideks muudetud kolmele Balti riigile vägivaldselt ja täies ulatuses peale Nõukogude valitsemis- ja ühiskonnasüsteem oma totalitaarsel staalinistlikul kujul.

Sellega oli seotud peamiselt venelaste karme asundamine senisest N. Liidust Baltikumi. Selles demograafilises nihkes ilmnisid küüditamiste tõttu, mis 1949. aastal põllumajanduse sundkolhoosereerimisega seoses omandasid massilise iseloomu, osaliselt etnilise puhastuse tunnusooned. Nõukogude okupatsioonivõimu repressiivse tegevuse ja okupatsioonist tingitud emigratsiooni tõttu vähenes Eesti ja Läti esialgne rahvaarv, kus eestlased ning lätlased olid selges enamuses, vähemalt veerandi võrra.

Nõukogude okupatsioonivõimul polnud 1907. a Haagi maa-sõja konventsiooni põhjal õigust sunniviisiliselt omistada Nõukogude kodakondsust ega põhjalikult muuta kehtivat riigi- ja ühiskonnakorda. Peale selle rikkusid ulatuslikud muudatused elanikkonna struktuuris 1949. a Genfi tsiviilelanikkonna kaitselepingut (Meissner 1962: 54).

Baltimaade venestamine oli Nõukogude kommunistide ülemvõimu all totaalse administratiivse tasaliitumise ja ideoloogilise mõjutamise tõttu koos demograafiliste muudatustega palju laiaulatuslikum ja intensiivsem kui russifitseerimine Vene keisrriigis (Loeber 1988: 144jj).

Keelepoliitika alal oli venestamine paindlikum, ent siiski kasvasid Stalini järglaste ajal püüdlused tugevdatud keelelise venestamise suunas. Ühtlasi ei teinud Nõukogude juhtkond peaaegu mitte midagi selleks, et sisserännanud võõrrahvastikku tutvustada vastava titulaarrahvuse keele ja kultuuriga.

Brežnevi forsseeritud tsentraliseerimis- ja venestamispoliitika tulemuseks oli inim- ning kodanikuõiguste kaitse liikumise tekkimine, mis algusest peale oli Balti vabariikides suurema toetajaskonnaga.

Gorbatšovi гласность'i ja перестройка loosungite all toimunud reformipoliitika andis reformistlikele ning vastupanujõududele võimaluse poliitiliselt organiseeruda ja avalikult nõuda suu-remat riiklikku iseseisvust ning hiljem riikliku sõltumatuse taastamist (iseseisvumisprotsessi üksikute etappide kohta vt H.-J. Uibopuu, E. Levitsi ja V. St. Vardysi artikleid koguteoses *Die baltischen...* 1991; Misiunas, Taagepera 1993: 303jj; Taagepera 1993: 127jj).

Realse ja mitte formaalse suveräänsuse taotlemine, mis esmalt avaldus kolme Balti vabariigi deklaratsioonides 1988/1989, sai eeskujuks teistele liiduvabariikidele, sealhulgas ka VNFSVle. Gorbatšov ei kasutanud Balti riikide iseseisvustalustega kiirema nõustumisega avanevaid võimalusi. Balti vabariigid olid talle ainult tema pooliku reformipoliitika katsepõlluks.

Võitlus "Hitleri—Stalini pakti" ja selle tagajärgede avalikustamise ning hukkamõistmise eest oli ühendavaks sidemeks rahvuslikult meelestatud jõudude mobiliseerimisel Baltikumis.

Nõukogude juhtkond, kes salakokkulepete olemasolu kaua aega eitas ning nad alles sammhaaval omaks võttis, aitas oma hoiakuga sellele oluliselt kaasa.

Veel 1989. aastal väitis kauaaegne Nõukogude välisminister Gromõko terve mõistuse vastaselt oma memuaarides, et "oletatava salaprotokolli" sõnasõnalise teksti näol, "millel pidavat olema Molotovi ja Ribbentropi allkirjad", olevat tegemist "võltsinguga". See "vale", kui kasutada Gromõko sõnastust, ei suutvat kaua püsida (Gromyko *s. a.*: 64jj).

Faktide tunnistamisele aitasid Baltikumis võrdselt kaasa nii seda teemat puudutavad massidemonstratsioonid kui ka destaliniseerimisprotsess, mis andis end tunda varasema Nõukogude välispoliitika kriitilises hindamises (vt dokumente teoses Lindpere 1991).

Rahvasaadikute Kongressi korraldusega 1989. a 2. juunist moodustati 26-liikmeline komisjon "1939. aasta Nõukogude—Saksa mittekallaletungilepingu poliitiliseks ja õiguslikuks hindamiseks" Gorbatšovi lähedase kaastöölise A. N. Jakovlevi eesistumisel.

Oma seniste uurimistulemuste kokkuvõttes kinnitas komisjon salalepingute olemasolu, mis olid vastuolus N. Liidu lepinguliste kohustustega Balti riikide suhtes, ning kuulutas nad "juriidiliselt põhjendamatuiks ja oma allakirjutamise hetkest tühisteks" (sõnasõnalist teksti vt Lindpere 1991; lisaks vt ka Geheimprotokoll... 1989).

Aruanne võeti vastu 14 häälega 12 vastu, sest mõned lõppjäreldused olid vaieldavad. Milliste küsimustega sealjuures tegemist oli, see ilmneb osaliselt intervjuust, mille 1989. a 18. augustil *Pravdale* andis Jakovlev, kes aruandele alla ei kirjutanud (Die Ereignisse... 1989: VIIIj). Ta pidas kinni kindlatest ajaloolistest üksikasjadest ega olnud ilmselt valmis selleks, et salalepinguid *ex tunc* kehtetuks pidada. Jakovlev lähtus sellest, et mitte ainult mittekallaletungipakt, vaid ka "teised kokkulepped Saksamaaga" juba Saksa agressiooni tagajärjel, s.t 1941. a 22. juunist alates "olid kaotanud igasuguse juriidilise jõu". Ta seletas peale selle: "23. augusti pakti võib käsitada täiesti erinevatest seisukohtadest, ent isegi siis tuleb mõnda, et Leedu, Läti ja Eesti juriidilist ning poliitilist staatust ei määranud pakt ega selle juurde kuuluv protokoll. Nende staatus muutus teiste asjaolude tõttu. Veel konstrueeritum on mingite seoste otsimine kolme vabariigi praeguse olukorra ja mittekallaletungipakti vahel."

See vastab tõele, et Balti riikide staatuse muutmine toimus õiguslikust seisukohast "teiste asjaolude tõttu", millele poliitiliseks lähtepunktiks oli "Hitleri—Stalini pakt". Ent neid "teisi asjaolusid", mis tõid kaasa Balti riikide rahvusvahelise õiguse vastase okupeerimise ja annekteerimise, pole Gorbatšovi ajal uuritud, ehkki Balti riigid on seda korduvalt nõudnud.

Nõukogude juhtkonna viivitamine kõigi faktide avaldamisega ja õiguslike järelduste tegemisega Stalini imperialistliku poliitika hukkamõistmisest pidi andma olulise tõe neile jõududele Balti vabariikides, mis taotlesid poliitilist sõltumatust.

Asjata üritas Gorbatšov Leedu blokaadi ja sellele järgnenud läbirääkimiste abil Balti vabariikidega eraldi peatada jätkuvat poliitilis-riiklikku iseseisvumisprotsessi, mis väljendus kolme Balti riigi iseseisvusdeklaratsioonides.

Ootamatult kiirendas iseseisvumisprotsessi 1991. a augustiputš, mille surus maha Jeltsin, kes Balti vabariikide taotluste suhtes oli olnud arusaavam (Meissner 1992: 112jj). Riikliku iseseisvuse taastamise kinnitas Eesti Ülemnõukogu 1991. a 20. augusti deklaratsiooniga ja Läti Ülemnõukogu 1991. a 21. augusti seadusega.

Jeltsin ratifitseeris need aktid 24. augustil 1991 VNFSV nimel. Leedu puhul oli see toimunud juba 1991. a 29. juuli lepingu sõlmimisega. 6. septembril 1991 tunnustas N. Liidu nimel kõiki kolme vabariiki Gorbatšov. 9. oktoobril 1991 järgnes N. Liidu poolt diplomaatiliste suhete kehtestamine Eesti ja Leeduga ning 15. oktoobril 1991 Lätiga.

Juba varem olid taastatud diplomaatilised suhted lääneriikidega, kes polnud Nõukogude anneksiooni tunnustanud. Sellega on selgelt väljendatud Balti riikide erinevat positsiooni võrreldes teistega, mis tekkisid NSVLi kokkuvarisemise tõttu 1991. a detsembris.

Balti riikide puhul oli rahvusvahelise õiguse seisukohast tegemist vanade riikide täieliku suveräänsuse taastamisega, kusjuures need riigid olid juba rahvusvahelise õiguse järgi tunnustatud subjektid (Loeber 1993: 26jj). SRÜ riikide (kaasa arvatud Vene Föderatsioon) ja Gruusia puhul oli tegemist uute riikide tunnustamisega rahvusvahelise õiguse subjektidena.

Gorbatšov oli lubanud kasutada sõjalist jõudu Vilniuses ja Riias 1991. a jaanuaris, mille sihiks oli samuti nagu Tallinnaski 1991. a märtsis ja veebruaris valitud demokraatlike valitsuste kukutamine. Ta polnud aga vastu nende lahkumisele Nõukogude riikideliidust, mis toimus juba enne N. Liidu lõppu.

Sellele võis kaasa aidata tema "uus poliitiline mõtlemine", mille kohaselt ta lähtus välispoliitikas "rahvusvahelise õiguse primaarsusest" (Meissner 1993a: 23jj). Igal juhul jääb tema teeneks selle printsiipiaalse suhtumise tegemine Nõukogude muutunud poliitika aluseks Kesk- ja Ida-Euroopa suhtes. Sellega aitas ta oluliselt kaasa Euroopa jaotamisest ülesaamisele.

III. BALTI RIIKIDE VENE FÖDERATSIOONISSE SUHTUMISE PROBLEEMID

Esialgu olid Balti riikide suhetes Vene Föderatsiooniga rahvusvahelise õiguse kohasteks raamideks VNFSVga sõlmitud lepingud riikidevaheliste suhete aluste kohta (vt lepingu sõnasõnalist teksti Eestiga *Riigi Teataja*, 1991, 2, 19: 37–41, Lätiga *Zinotajs...* 1991, Leeduga *Bjulleten...* 1994: 29jj). Kõigile kolmele kirjutatakse alla Jeltsin.

1991. a 12. jaanuari põhialuste lepingu VNFSV ja Eesti Vabariigi vahel ratifitseeris Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu 26. detsembril 1991. Leedu Vabariigiga 1991. a 29. juulil sõlmitud lepingu ratifitseerimine toimus 17. jaanuaril 1992.

Läti Vabariigiga 1991. a 13. jaanuaril sõlmitud põhialuste leping pole seni ratifitseeritud peamiselt erimeelsuste tõttu piiriküsimuses. Samas on Läti Vabariigi Ülemnõukogu selle lepingu juba 14. jaanuaril 1991 ratifitseerinud.

Leeduga sõlmitud põhialuste lepinguga oli seotud 1991. a 29. juuli VNFSV ja Leedu vaheline kokkulepe “Koostööst VNFSV Kaliningradi oblasti majandusliku ja sotsiaal-kultuurilise arendamise alal”.

Kõigis kolmes põhialuste lepingus tunnustavad lepingulised pooled 1. artikli esimeses lõigus “teeneteist suveräänsete riikidena ja rahvusvahelise õiguse subjektidena”.

Ühtlasi tunnustatakse Eesti ja Lätiga sõlmitud lepingus mõlema poole õigust “realiseerida oma riiklikku suveräänsust nende endi poolt valitud mis tahes vormis”.

Leeduga sõlmitud lepingus on juttu “vaieldamatu õiguse riiklikule sõltumatusele ja seadusandliku, täidesaatva ning kohtuvõimu täiuse” tunnustamisest, mida Eesti ja Lätiga sõlmitud lepingus käsitatakse 2. artiklis.

See kõlab Eesti ja Lätiga sõlmitud lepingu järgmises lõigus nii:

“Arvestades omavaheliste suhete ajaloolist kogemust ja kahtsedes rajada need heanaaberlikkuse põhimõttele, võtavad lepingupooled endale vastastikuse kohustuse omavahelistes suhetes mitte rikkuda rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud norme ning

mitte kaasa aidata, et kolmandad riigid saaksid rikkuda kummagi kõrge lepingupoole suhtes.”

Viimases lõigus kohustuvad lepingupoolel “hoiduma tegudest, mis võiksid kahjustada teise poole riiklikku suveräänsust”.

Leeduga sõlmitud põhialuste lepingus kõlavad 1. artikli vastavad osad:

“Kõrged lepingupoolel kohustuvad omavahelistes suhetes mitte tarvitama vägivalda või vägivallaga ähvardamist, mitte sekumiseasjadesse, austama suveräänsust, territoriaalset terviklikkust ja piiride puutumatus vastavalt Euroopa julgeoleku- ja koostöökonverentsi põhimõtetele.”

“Kõrged lepingupoolel kohustuvad omavahelistes suhetes austama heanaaberlikult rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtteid ja norme ning mitte lubama nende rikkumist kellegi kolmanda poolt suhetes ühega kõrgetest lepingupoolest.”

Leeduga sõlmitud lepingu preambulis rõhutatakse, “et NSVLi poolt Leedu suveräänsusele 1940. a anneksiooniga tekitatud tagajärgede kõrvaldamine loob täiendavad eeldused usalduseks Kõrgete Lepingupoole ja nende rahvaste vahel.”

Erinevalt Leeduga sõlmitud lepingu 4. artiklist pole Eesti ja Läti sõlmitud lepingute 3. artiklis nähtud ette kodakondsusküsimuse kohustuslikku reguleerimist. Valik Eesti ja VNFSV kodakondsuse vahel on rajatud üksikisiku vaba tahte avaldamisele. Mõlemat poolt huvitavad konkreetset kodakondsusprobleemid tuleb reguleerida eraldi kahepoolse lepinguga, mis toetub rahvusvahelise õiguse normidele. Vastastikku lubatakse 4. artiklis kõigile elanikele garanteerida üldised inimõigused sõltumata rahvuslikust kuuluvusest ja “õigus rahvuskultuuri vabale arengule”.

Niihästi migratsiooni ja ümberasumist kui ka mitut koostöö valdkonda silmas pidades on põhialuste lepingutes nähtud ette erilepingute sõlmimine, mida seni ainult vähestel juhtudel on toimunud.

Vene Föderatsioonilt, mis peab end N. Liidu “järglasriikiks” (государство-продолжатель), oleks pärast täieliku riikliku sõltumatuse saavutamist võinud oodata, et ta selgelt distantseeruks N. Liidu rahvusvahelise õiguse vastasest jõupoliitikast ning mõistaks selgesõnaliselt hukka Balti riikide nõukogudepool-

se okupeerimise ja annekteerimise. Seda pole siiani toimunud. Venemaal pole tehtud ka mingeid uurimusi rahvusvahelise õiguse põhjal, mis selle teemaga objektiivselt ja kriitiliselt tegeleksid.

Ehkki Punaarmee okupeeris N. Liidu poolt Balti riikide suhtes võetud kohustusi murdes kõik kolm vabariiki mõne päeva jooksul, venis tema lahkumine lõpmatult pikaks. N. Liidu lõpust on möödunud kaks ja pool aastat ning ikka veel asuvad Vene väed Eestis ja Lätis nende rahvaste tahte vastaselt*. Ainult Leedust on nad 1993. a augustis välja viidud, pärast seda kui kokkulepet esmalt taas küsitavaks peeti. Sealjuures võttis Vene Föderatsioon endale Euroopa koostöö- ja julgeolekunõupidamise Helsingi tippkonverentsil 1992. a 10. juulil kohustuse "minevikust allesjäänud probleeme, nagu välismaiste relvajõudude paiknemine Balti riikide territooriumil ilma nende maade vajaliku nõusolekuta, kõrvaldada rahulikult teel ja läbirääkimiste kaudu" (vt *Europa-Archiv* 1992: D 536).

Puuduv valmidus aktsepteerida Balti riikide täielikku suveräänsust ja sõltumatust on tingitud ühelt poolt Venemaa suurriiklike taotluste ekstensiivsest tõlgendamisest, teiselt poolt kasvavast sisepoliitilisest survest Jeltsini juhtkonnale (Meissner 1994: 37jj).

Eestiga oli 19. läbirääkimisring 1994. a mais ja järgnevad kõnelused välisministrite asetäitjate tasandil lõppesid, ilma et oleks saavutatud lõplikku kokkulepet Vene vägede väljaviimise kohta. See sõlmiti alles 1994. a 26. juulil pärast Eesti president Mere ja Venemaa president Jeltsini läbirääkimisi väljaviimistähtajaga 31. august 1994 ning koos lisalepinguga Venemaa sõjaväepensionäride kohta (Eesti Välisministeerium, Pressiteade 1994, 28. juuli; *Eesti Ringvaade, A Review of Estonian News*, 1994, nr 30–32, 28.–31. juuli, lk 1jj; *Diplomatischer...* 1994). Seda täiendati kokkuleppega Vene tuumabaasi demonteerimisest Paldiskis.

Lätiga pole läbirääkimisringide arv olnud väiksem. Pärast seda kui Läti delegatsioon nõustus Skrunda raketieelhoiatussüsteemi edasise ajutise kasutamisega Venemaa poolt, saadi 15. märtsil

* Autor peab silmas artikli kirjutamise aegset olukorda. 1994. a 31. augustis viidi Vene väed Eestist ja Lätist välja, kuid suruti peale nn "sõjaväepensionäride" kokkulepped, mis varjatud moel põlistavad sõjalise okupatsiooni. *Tlk.*

1994 parafeerida neli kokkulepet⁴, millest allesjäänud Vene vägede Lätist väljaviimise leping nägi ette tähtaega kuni 31. augustini 1994 (teksti vt *Latvijas Vestnesis*, 19. III 1994, nr 35, lk 2). Mõlemad presidendid kirjutasid neile kokkulepetele alla Moskvas 30. aprillil 1994 (*ITAR-TASS*, 2. V 1994; *Neue Zürcher Zeitung*, 3. V 1994).

Skrunda radarijaama nimetamine sõjaliseks baasiks ühes Jeltsini dekreedis 1994. a 5. aprillist, kus loetleti Venemaa alalisi sõjalisi tugipunkte SRÜ riikides, on tekitanud segadust (*Neue Zürcher Zeitung*, 9. IV 1994, 12. IV 1994) ja muretsemist mujalgi kui Lätis. Kolme Balti riigi presidendid protesteerisid selle kavatsuse vastu (*ITAR-TASS*, 8. IV 1994), mille Vene pool "veaks" tunnistas. Nad nõudsid president Jeltsinilt vastavat selgitust, mille see andis 20. aprillil 1994 (*ITAR-TASS*, 21. IV 1994).

Pidev venitamine vägede väljaviimisega Balti riikidest on tingitud peamiselt sellest, et Vene pool seostas selle küsimusega tingimusi, mida oleks saadud paremini reguleerida vastavaid seadusi silmas pidades.

Venelaste ja venekeelse elanikkonna inim- ja kodanikuõiguste öeldava rikkumise eest väljaastumine oli Vene poolele pidevaks ettekäändeks.

Vastavaid ettehteid tehakse paušaalsel kujul, kusjuures teadlikult jäetakse tähele panemata erinevus üldiste inimõiguste ja kodanikuõiguste vahel. Sealjuures heidab Vene pool Balti riikidele sellest põhimõttelisest erinevusest mööda minnes inimõiguste vastu eksimist ette täiesti õigustamatult, nagu näitavad rahvusvaheliste komisjonide arvukad seisukohavõtud.

Pidevate süüdistajate hulka selles küsimuses kuulub Venemaa välisminister Kozõrev, kuigi ta alguses esindas selget Atlandi—Euroopa orientatsiooni. See võimaldas tal varakult kohaneda Vene kaksikparlamendis (Rahvasaadikute Kongress, Ülemnõukogu)

⁴Need on "Leping Vene Föderatsiooni relvajõudude Läti Vabariigi territooriumilt täieliku väljaviimise tingimuste, tähtaegade ja meetodite kohta ning nende õiguslikust seisundist väljaviimise ajal" ja lepingud Skrunda radarijaama kohta, Vene sõjaväelaste ning nende perekondade sotsiaalkindlustuse kohta, Vene sõjaväelaste ning nende perekondade sotsiaalkindlustuse kohta, väepensionäride ning nende perekondade sotsiaalkindlustuse kohta.

esindatud negatiivse suhtumisega Balti riikidesse. Hiljem võttis ta ka Jugoslaavia kriisi puhul samasuguse mitmeti tõlgendatava hoiaku.

Oma esimesel esinemisel Euroopa Nõukogu ees 7. mail 1992 (*Дипломатический вестник*, 1992, nr 9–10, lk 19jj) rääkis Kozõrev Venemaa õnnelikust tagasitulekust Euroopasse, kritiseerimata N. Liidu imperialistlikku poliitikat, mis seda oli takistanud. Ta rääkis Venemaa soovist astuda Euroopa Nõukogusse, ent kritiseeris ühtlasi “venekeelse elanikkonna diskrimineerimist Balti riikides”. Viidates ühele lisatud märgukirjale (*Дипломатический вестник*, 1992, nr 9–10, lk 21) heitis ta neile ette inimõiguste rikkumist. Kozõrev kordas etteheiteid Balti riikidele rahvusvaheliste komisjonide istungeil, lisades neile oma kaastööliste vastavaid avaldusi ja Venemaa välisministeeriumi märgukirju. Algu olid need etteheited suunatud rohkem Läti vastu, ent alates Ülemnõukogu 1992. a 17. juuli otsusest (*Ведомости Российской Федерации*, 1992, nr 30) keskendusid nad eelkõige Eestile, millele ilma küllaldase põhjendusega heideti ette põhialuste lepingu rikkumist.

Rahvasaadikute Kongress oli juba oma VI istungjärgul 1992. a märtsis märkuse teinud, et Venemaa välispoliitilisi huve ja teistes riikides endise N. Liidu territooriumil elavate “venemaalaste” õigusi kaitstakse ilma vajaliku visaduseta ja ebapiisava järjekindlusega.

Sisepoliitiline jõuvahekordade muutumine Venemaal 1992. a suvel (Meissner 1993b: 673jj) suurendas Jeltsini juhtkonna kriitikute ja vastaste hulka, mille juures etendas olulist osa venelaste ja “venekeelsete” tugevdatud kaitsmise nõue väljaspool Vene Föderatsiooni piire.

1992. a detsembris aset leidnud Rahvasaadikute Kongressi VII istungjärgul pidi Jeltsin selles küsimuses arvestama tugevnenud rünnakutega, seda enam et koosolekutel Venemaa välispoliitilise strateegia üle 1992. a oktoobris oli kriitika olnud ülekaalus. See sundis teda 1992. a 29. oktoobril andma korraldust, mis tegi Vene vägede äratoomise Eestist ja Lätist sõltuvaks selle küsimuse Venemaale soodsast lahendamisest (*Дипломатический вестник*, 1993, nr 7–8, lk 58).

Rahvasaadikute Kongressi VII istungjärgu eelõhtul avaldati memorandum (*Дипломатический вестник*, 1993, nr 1–2, lk 34–35), mis oli selgesõnaliselt pühendatud venekeelse elanikkonna olukorrale Eestis ja Lätis.

Teravnemise suhetes Eestiga tõi endaga kaasa Eesti *Välismaalaste seadus* (Oksaar 1993: 3). See korraldas võõra kodakondsusega isikute elu- ja töökohaõigusi, kusjuures peamiselt oli tegemist vene elanikkonnaga. Seadus on jõustunud mõnede õigustatud vastuväiteid arvestavate väikeste muudatustega.

Terav kriitika Venemaa poolt oli osalt tingitud sellest, et Eesti võeti lühikest aega enne seda, 15. mail 1993, Euroopa Nõukogu täieõiguslikuks liikmeks. Ilmselt pidas Kozõrev seda lüüasaamiseks, mis põhjustas tema emotsionaalse reageerimise Eesti *Välismaalaste seadusele*. See väljendus ühes Jeltsini poolt allkirjutatud Venemaa Föderatsiooni presidendi 1993. a 24. juuni deklaratsioonis (*Дипломатический вестник*, 1993, nr 13–14, lk 3). Deklaratsioonis heideti Eestile ette, et ta pole *Välismaalaste seadusega* mitte ainult vene ja venekeelse elanikkonna õigusi “toorelt rikkunud”, vaid ka suhteid Venemaaga heanaaberlikkuse põhimõtte ohustamisega tunduvalt häirinud. Täiesti põhjendamatult võrdsustati õigusriklusest lähtuv seaduslik korraldamine “etniliste puhastuste praktikaga” ja “apartheidi Eesti-variandi kehtestamisega”.

Eesti juhtkonnale tehti etteheiteid, et nad on unustanud “mõned geopoliitilised ja demograafilised realiteedid”. Ähvardavalt lisati: “Vene poolel on vahendeid nende realiteetide meenutamiseks Eestile.” Vastavatele ametkondadele olevat tehtud korraldus valmistada ette “abinõude kompleks”, mis peab kindlustama Venemaa rahvuslikke huve ning tagama Eesti venekeelse elanikkonna “au, väärikuse ja seaduslike õiguste” kaitset.

Presidendi deklaratsiooni täiendusena ründas ka Ülemnõukogu, mille enamus esindas “leppimatut opositsiooni”, oma 1993. a 1. juuli otsuses Eesti Vabariiki. Eestit süüdistati peale oletatava inimõiguste rikkumise ka etniliste minorigiteetide diskrimineerimises (*Ведомости Российской Федерации*, 1993, nr 28). 12. juulil 1993 pidi Ülemnõukogu paluma Venemaa valitsust kaaluda rahulepingute annulleerimist Eesti ja Lätiga (Nielsen-Stokkeby 1994).

Vene ametlik pool pidas ka pärast "oktoobriülelõustu" mahasurumist kinni neist süüdistustest ühenduses vägede väljavii-misega⁵. Välisminister Kozõrev kordas mitmel korral "etnilise puhastuse" etteheiteid⁶, mis tegelikult käivad Nõukogude oku-patsiooniaja kohta.

Vastutusest selle inimõigusi kahjustava poliitika tagajärgede eest püüdis Kozõrevile alluv välisministeerium end vabastada sel-lega, et ta eitab Nõukogude okupatsiooni fakti või esitas ajaloo ja rahvusvahelise õiguse põhjal küsitavaid väiteid selle arengu koh-ta, mis tõi kaasa Baltikumi vabariikide inkorporeerimise N. Liitu.

Juba memorandumis, mille Kozõrev 1992. a mais esitas Euroopa Nõukogule, teatati:

"1940. a sündmused ja situatsioon, mis Lätis, Leedus ja Eestis järgnevatel aastakümnetel kujunes, pole üheselt mõistetavad. Na-gu teada, on olemas erinevaid poliitilisi hinnanguid selles suhtes."

Seda, et Vene seisukohast ei peeta Nõukogude ülemvõimu Baltikumis okupatsiooniks, on alles hiljuti väitnud välisministri asetäitja Tšurkin ja teised Vene diplomaadid⁷.

Eelkõige on esitanud peale ajalooväändamise rahvusvahelise õiguse seisukohast paikapidamatuid väiteid Vene välisministeer-iumi juriidilise osakonna esimene sekretär V. N. Trofimov ühes põhjalikus kirjutuses Venemaa suhtumisest Baltikumi (Trofimov 1992: 76jj).

⁵Vene vägede kestva paigalejäämise vajadust põhjendati ühelt poolt venekeelse elanikkonna kaitsmisega diskrimineerimise eest ja teiselt poolt võimuvaakumi tekkimise takistamisega. Vt Gratšovi ja Kozõre-vi avaldusi *Известия*, 22. X 1993 ja *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 21. X 1993. Kozõrev kuulutas vastavalt ühele ITAR-TASSi teatele 18. jaanuarist 1994 (*Neue Zürcher Zeitung*, 21. I 1994: "Venemaa ei to-hi tagasi tõmbuda aladelt, mis sajandeid kuuluvad Vene huvipiirkonda, ning tal ei tarvitse häbeneda sõna "sõjaline kohalolek"."

⁶Vt Kozõrevi avaldusi intervjuus *Newsweek'* ile (*Frankfurter Allge-meine Zeitung*, 8. II 1994).

⁷Nii teatas V. Tšurkin intervjuus Läti ajalehele *Diena*: "Venemaa ei jaga mingil moel Läti ja Eesti arvamust selle kohta, et need Balti riigid 1940. aastal okupeeriti." ITAR-TASS, 11. III 1994, vt ka *Neue Zürcher Zeitung*, 29. III 1994.

Tema katse vabandada N. Liidu käitumist väitega, et tookord polevat rahvusvaheline õigus tundnud vägivallakeeldu, on eriti veider, sest Balti riikide bilateraalsed lepingud N. Liiduga keelasid igasuguse agressiivse vägivalla kasutamise.

Kaht tema väidet tuleb siin põhjalikumalt käsitleda, sest neid on ka hiljem kasutatud, osalt Venemaa välisministeeriumi, osalt tema esindajate poolt.

Esiteks olevat N. Liitu otsustanud astuda tollased parlamendid; ja teiseks toovat mingi riigi inkorporeerimine kaasa selle riigiga varem sõlmitud bilateraalsete lepingute lõppemise, kusjuures see käivat eriti rahulepingute kohta Balti riikidega.

Teatavasti panid pärast Balti riikide totaalset okupeerimist Punaarmee poolt Nõukogude juhtkonna volinikud — Ždanov Eestis, Võšinski Lätis ja Dekanozov Leedus — ametisse marionetlikud valitsused. See, et järgnenud valimised olid fiktiivsed ega andnud kommunistlikele valitsustele mingit legitiimsust, on dokumentidega piisavalt tõestatud. Kommunistlikud võimuorganid toetusid Nõukogude okupatsioonijõudude täakidele ja mitte Baltikumi rahvaste taatele. Seetõttu ei saanud nad väljendada vastava rahvuse enesemääramisõigust. N. Liit sõlmis justkui iseendaga lepingu ja seega teostas anneksiooni, mis rahvusvahelise õiguse järgi ei tähendanud juba sel ajal enam lubatavat territooriumi omandamist⁸. Selles mõttes pole õiguslik ja ebaõiguslik anneksioon eristatavad, nagu seda teeb Trofimov.

Anneksiooniakti kaudu on selgelt rikutud niihästi Balti riikide riiklikku suveräänsust kui ka 1920. a rahulepingutes fikseeritud rahvaste enesemääramisõigust⁹.

⁸See oli anneksiooni kui rahvaste enesemääramisõiguse rikkumise hukkamõistmisest alates Lenini poolt Nõukogude rahvusvahelise õiguse õpetuse üksmeelne käsitus (vt Meissner 1962: 60jj, 356jj).

⁹Rahvaste enesemääramisõiguse õiguslikku loomust on Nõukogude rahvusvahelise õiguse õpetus alati eriliselt rõhutanud. N. Liidule kuulus oluline osa selles, et enesemääramisõigust võeti ÜRO 1955. a inimõiguste konventsiooni I artiklisse (vt Meissner 1962: 38jj, 101jj, 341jj).

Vastuolu tõttu rahvusvahelise õigusega oli anneksioon õigus-
tühine. Rahvusvahelise õiguse seisukohast püsis järelikult edasi
Nõukogude intervenueeriv okupatsioon.

Sagedamini on Venemaa välisministeeriumil ja tema töötaja-
tel leida teist väidet. Nii seletati ühe Vene välisministeeriumi
esindaja teadaandes 1992. a 17. novembril vastusena Läti välis-
ministeeriumi 1992. a 9. novembri noodile (*Дипломатический
вестник*, 1992, nr 23–24: 61):

“Millised ka olid Läti NSVL koosseisu astumise asjaolud
1940. aastal, ei saa me eitada, et tegelikult ja juriidiliselt oli
Lätil 50 aastat liiduvabariigi staatus. On teada, et mingi riigi
inkorporeerimine mingi teise riigi koosseisu toob endaga kaasa
bilateraalse lepingute lõppemise, mida nad iseseisvate riikidena
on omavahel sõlminud.”

Et selles seisukohavõtus on loobunud tollaste asjaolude õigus-
likust selgitamisest, siis on tulemuseks täiesti väär ettekujutus.

Rahvusvahelise õiguse kohaselt on otsustav see, kas mingi rii-
gi inkorporeerimine on toimunud ilma vägivalda kasutamata ja
vabatahtlikkuse alusel. Balti riikide inkorporeerimise puhul pol-
nud see aga nii. Seetõttu pole poliitilised bilateraalsed lepingud,
teatud erandeid kõrvale jättes, oma kehtivust kaotanud.

Teistsugune käsitus tähendaks, et mingi riik võib mingi teise
riigi suhtes karistamatult agressiooni teostada, selleks et saavutada
selle vägivaldse liidendamise kaudu oma lepinguliste kohustuste
lõppemist. See, kuidas hinnata Nõukogude okupatsioonivõimu
N. Liidu formaalse föderaalset korralduse raamides toimunud poli-
itilist ja juriidilist tegevust, on täielikult teine küsimus.

1939./1940. aasta sündmustega arvestades paikapidamatut
väidet lepinguliste kohustuste lõppemisest on Vene pool esitanud
peamiselt selleks, et 1920. a rahulepingute kehtivust kahtluse
alla seada.

Näiteks teatas üks Vene välisministeeriumi esindaja 1993. a
5. veebruaril (*Дипломатический вестник*, 1993, nr 5–6: 69):

“Vene Föderatsiooni esindajad on Eesti poolele korduvalt sel-
gitanud, et 1920. a 2. veebruaril allakirjutatud Tartu rahuleping
VNFSV ja Eesti Vabariigi vahel on kaotanud oma maksvuse seos-
ses Eesti kui rahvusvahelise õiguse iseseisva subjekti olemasolu

lõppemisega sõltumatult asjaoludest ja põhjustest, mille põhjal see toimus.

Alates 1940. aastast reguleerisid Eesti ja NSVLi vahelisi suhteid eranditult föderaalse riigi sisemise seadusandluse normid, mitte aga varem Eesti ning Venemaa kui iseseisvate rahvusvahelise õiguse subjektide vahel sõlmitud lepingud ja kokkulepped, mis oma maksvuse on kaotanud.”

Selle seletuse ja arvukate samasuguste avalduste kohta käib juba varem öeldu: endastmõistetavalt pole rahulepingud minetanud oma siduvust rahvusvahelise õiguse põhjal ja kehtivad Venemaa suhtes edasi. Teisiti paistab asi olevat bilateraalsete abistamispaktidega, mis Nõukogude agressiooni tõttu on maksvuse kaotanud.

Nagu öeldud, on Nõukogude pool tõe “Hitleri—Stalini pakti” kohta tunnistanud samm-sammult ja vaevaliselt, ehkki faktid olid kogu ülejäänud maailmale juba ammu teada.

Sama seisab Vene poolel seda protsessi lõpetava arengu suhtes veel ees.

Venemaa Balti riikidesse suhtumise tõeline normaliseerimine nõuab kogu tõe tunnistamist. Sellel pole mitte midagi tegemist kollektiivse süüga. Ent see on osa vastutusest, mida Vene Föderatsioon peab N. Liidu “õigusjärgse riigina” kandma.

Vastastikuste suhete normaliseerimine eeldab Venemaa poolt pärast ammuoodatud vägede väljaviimist 1994. a 31. augustil veel järgnevat käitumist:

1. Pideva siseasjadesse sekkumise lõpetamine

Siseasjadesse sekkumist on näha sellest, et Vene pool esitab nõudmisi teatud valdkondade reguleerimiseks, mille kujundamine kuulub iseseisva riigi suveräänsusse. Eriti käib see kodakondsuse ja välismaalaste ning kodakondsusetute seisundi korraldamise, samuti valimisõiguse kindlaksmääramise ja vähemusrahvaste õiguste garanteerimise kohta.

Eesti ja Läti olid enne vägivaldset liitmist N. Liiduga rahvusriigid. Enesemääramisõiguse kandjaks oli nagu Leeduski vastav titulaarrahvus. Seepärast on nad pärast elanikkonna vägivaldseid kaotusi, mida nad kandsid peamiselt Nõukogude okupatsiooni-

võimu läbi, õigustatud kindlustama oma riikluse rahvusriiklikke aluseid, endastmõistetavalt silmas pidades üldisi inimõigusi. Baltikumi rahvustele minevikus osakssaanud kannatusi arvesse võttes on küüniline, kui ametlik Vene pool neid püüdlusi apartheidipoliitikana laimab ja "etnilisteks puhastusteks" nimetab.

Eesti 1992. a *Kodakondsuse seadus* on üks liberaalsemaid Euroopas. See võimaldab kõigil Eesti elanikel, kes pole Eesti kodanikud, eeldades, et nad on Eestis 2 aastat alaliselt elanud, ühe aasta jooksul omandada Eesti kodakondsus naturalisatsiooni korras. Peale lojaalsusavalduse nõutakse üksnes vähest eesti keele tundmist.

Seda võimalust ilma suuremate raskusteta omandada Eesti kodakondsus on seni kasutanud ainult umbes 15 000 immigranti. Umbes 30 000 on end registreerinud Vene Föderatsiooni kodanikena (Nielsen-Stokkeby 1994). Peamiselt venelastest immigrandide enamik on seevastu ootaval seisukohal.

Välismaalaste seadusega, mida Vene juhtkond põhiliselt ründab, on õieti öeldes saavutatud oluliselt selle olukorra juriidiline parendamine. Nad võivad registreeritud kodakondsusetu tena taotleda välismaalaste passe, mis neile muu hulgas annavad võimaluse välismaale reisida.

Lätis pole parlament tükk aega suutnud kodakondsusseadust vastu võtta. Seni on ette pandud viis eri projekti (Lambsdorff 1992: 3; Thielbeer 1993). Valitsuse kujutluse järgi peavad immigrandid, kes vähemalt kümme aastat Lätis on elanud, saama Läti kodakondsuse samadel tingimustel nagu Eestis. Sellele liiksaks taotletakse kvootide korraldust, mis teeks võimalikuks revideeritud kujul kodakondsusseaduse vastuvõtmise 22. juulil 1994.

Leedus, kus 80% elanikest on leedulased, on kõigile alalistele elanikele võimaldatud kodakondsuse taotlemine.

Et kodakondsuse saamisel pole mingit tähtsust rahvuslikul kuuluvusel, ei saa siinkohal olla juttugi mingist diskrimineerimisest. Sama vähe on tegemist "apartheidirežiimiga", nagu ka sihipärase eemalelukkamisega.

Isikute hulk, kes Balti riikidest nende iseseisvumisest alates on lahkunud, pole suur. Seejuures on oluline osa majanduslikel põhjustel. Seetõttu on see arv Eestis palju väiksem kui Leedus¹⁰.

Eestis on kõigile elanikele, sõltumata nende kodakondsusest ja rahvusest, antud kohalikel valimistel aktiivne, aga mitte passiivne valimisõigus. Selle asemel, et näha selles positiivset märki, sest säärane õigus on Euroopa riikides erandiks, on Vene pool seda mõödust ebakohasel viisil kritiseerinud.

Vahepeal on 1993. a oktoobris toimunud valimised toonud vene kandidaatidele märgatavat edu. Kirdes, kus venelased Nõukogude valitsuse aegse elanikkonna muutmise tõttu elavad kompaktselt koos, võttis valimistest osa üle 65% nimekirjadesse kantud valijatest¹¹.

Ka Vene etteheited, et Balti riikides polevat piisavat vähemuste kaitset ja seetõttu üksikute vähemuste õigusi rikutavat, on, nagu näitab õiguslike eeskirjade uurimine (Schmidt 1993), sellel liialdatud kujul põhjendamatud.

Eesti 1992. a põhiseadus rõhutab õigust säilitada oma rahvuslikku kuuluvust (§ 49), samuti vähemusrahvuste õigust rajada rahvuskultuurilistes huvides omavalitsuslikke asutusi tingimustel ja menetluse põhjal, "mis on kindlaks määratud vähemusrahvuste kultuurautonoomia seaduses" (§ 50).

Vahepeal on 1989. a 15. detsembri seaduse "Eesti NSV rahvuste õigustest" järel jõustunud 1993. a 26. oktoobri *Vähemusrahvuste kultuurautonoomia seadus*. See vastab ulatuslikult 1925. a *Kultuuromavalitsuse seadusele* (vt Hasselblatt 1993: 367jj; seaduse teksti vt sealsamas: 370jj).

Lätis korraldab 1991. a 19. märtsi seadus "Läti rahvuslike ja etniliste gruppide vaba arengut ja nende õigust kultuurautonoomiale". Seda täiendati 7. juunil 1992 rahvuslike ja etniliste gruppide moodustamise kavandiga (Schmidt 1993: 69jj).

¹⁰Ühe teadaande järgi, mis tehti Venemaa presidendi juures oleva ühiskondliku koja istungil, on ümberasujaid Eestist 15 000, "rahulikust" Leedust 21 000 ja Lätist 30 000. Vt Holodnõje... 1994.

¹¹Vt *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19. X 1993. Euroopa Nõukogu vaatlejate delegatsioon hindas kohalikke valimisi "vabadeks, korrekseteks ja ausateks".

Leedu 1992. a põhiseaduse järgi on kodanikel, kes kuuluvad rahvuslikesse kogukondadesse, "õigus arendada oma keelt, kultuuri ja kombeid". Legaalne korraldamine nähtub 1989. a 23. novembri seadusest "vähemusrahvuste kohta" (Schmidt 1993: 113jj).

Inimõiguste rikkumisest ja ebapiisavast vähemusrahvuste kaitses ei saa olemasolevate legaalsete korralduste põhjal olla mingit juttu.

Vene poole propagandistlikult utreeritud etteheited osutuvad esmajoones sekkumiseks Balti riikide siseasjadesse, et sel moel avaldada nende arengule poliitilist mõju ja teha neid Venemaast sõltuvaks.

Eelkõige teenib seda sihti ebamäärase "venekeelsete" mõiste kasutamine, sest rahvusvaheline õigus on rajatud riiklikule või rahvuslikule kuuluvusele, mitte aga mingi grupi keelele¹². Oma ebatäpsuse tõttu on seda mõistet vahetevahel ka Vene poolelt kritiseeritud.

Venemaa on Balti riikide suveräänsuse austamist ja võrdset kohtlemist eeldades õigustatud esmajoones välja astuma oma kodanike huvide eest. Vene rahvusse kuulujate puhul võib see tavaliselt toimuda ainult suurima tagasihoidlikkusega. Ent ei tohi ilma pikemata pretendeerida teistest SRÜ riikidest pärit olevatele või kodakondsuseta inimestele, kes oma valiku on vabaks jätnud, ainult seetõttu, et nad on endised N. Liidu kodanikud.

Sellega, et Venemaa Föderatsioon hakkab omavoliliselt kõiki "venekeelseid" kaitsvaks riigiks, ületab ta rahvusvahelise õiguse poolt seatud piirid ning takistab ühtlasi rahvusküsimuste selget õiguslikku korraldamist Balti regioonis.

Vene juhtkond püüab mõnda aega suurendada oma mõju toeltkodakondsuse kohta teistes N. Liidu pärjariikides. Baltimaade rahvusriikliku iseloomu puhul säärast võimalust ei teki. Eesti

¹²Hiljutisel rahvusvahelisel konverentsil SRÜ probleemidest Soõsis rõhutas Ameerika esindaja, et USA tunneb end vastutavana oma kodanike eest välismaal, mitte aga kõigi ingliskeelsete elanike eest maailma teistes osades. Sellest seisukohast näib Läänele see eriline roll, mida Venemaa taotleb SRÜs seoses venekeelse elanikkonnaga, natsionalistliku poliitikana. Vt istungi aruannet *Российская газета*, 5. V 1994.

ja Läti kodakondsusõiguse aluseks on *ius sanguinis*, mis välistab sellise võimaluse.

Läti 1991. a 10. detsembri seaduses "inimese ja kodaniku õigustest ning kohustusest" on rõhutatult sätestatud, et Läti Vabariigi kodakondsuse omandamisega ei tohi tekkida kahekordset kodakondsust (artikkel 5, lõige 3).

Ka Leedus, mille kodakondsuse aluseks on *ius soli*, on otsustavalt loobunud topeltkodakondsusest.

2. Piiriküsimuse üksmeelne lahendamine

Eesti ja Läti idaalade eraldamine sõja lõpus ja nende liitmine VNFSVga toimus 1920. a rahulepinguid rikkudes ning elanikkonda küsitlemata.

See Eesti ja Läti territoriaalse seisundi ühepoolne muutmine oli samuti nagu okupatsioon ning anneksioongi rahvusvahelise õiguse vastane.

Nagu nägime, pole rahulepingud anneksiooni õigustühisuse tõttu kaotanud oma kehtivust. Rahvusvahelise õiguse seisukohast pole Eesti ja Läti territoriaalne seisukord muutunud. Praegune piirijoon on ajutine. Kui Eesti ja Läti pool nõuab vana riigipiiri, siis ei saa selles näha piiride puutumatus põhimõtte rikkumist.

Vene etteheited, et vanade piiride kujutamise Eesti ja Läti kaartidel olevat põhialuste lepingute rikkumine, pole enne piiride lõplikku korraldamist õigustatud (vt Vene avaldusi piiriküsimuses *Дипломатический вестник*, 1992, nr 7: 35; 9–10: 26; 13–14: 77; 1993, nr 15–16: 31; 23–24: 53; vt lisaks Bungs 1994: 25jj).

VNFSV on lepingutes Eesti ja Lätiga kokku leppinud määrata riigipiiri režiim kindlaks erilepinguga, mida seni pole toimunud.

Eesti ja Läti Vabariigi riikliku iseseisvuse tunnustamisel VNFSV poolt 24. augustil 1991 rääkis Jeltsini pressiesindaja omalt poolt selgesõnaliselt kehtivate piiride läbivaatamise võimalusest.

Iga piirijoont võib mõlema osapoole üksmeeles muuta. See käib ka rahulepingu kohta, mis on Eesti/Läti ja tänapäeval Venemaa Föderatsiooniks nimetatava VNFSV vahel kehtivate piiride aluseks.

Mõlema piiri lõplikul kindlaksmääramisel peaks igal juhul leidma vajalikku tähelepanu Eesti ja Läti poole teatud, eriti majanduslikku laadi huvid.

3. Nõukogude okupatsiooni ja anneksiooni läbi tekitatud kahjude heastamine

Seeläbi on Eesti ja Läti majanduslik areng selgesti pidurdunud, ent ka Leedule on materiaalselt kahju tekitatud¹³ Esmajoones on keskkonnakahjustused olnud eriti Eestis väga suured.

Vägede väljaviimisega viivitamise tõttu on tekitatud täiendavat kahju ning Balti riikidele on sunnitud peale endiste Vene sõjaväelaste suhtes kohustusi, mida normaalselt peaks Venemaa esmajoones ise kandma.

Heastamisse peaks kaasa arvama ka nende inimeste saatuse, kes küüditati või meelevaldselt surmati.

Kahju, mida Balti riigid on kannatanud, ei puuduta üksnes materiaalselt külge. Niihästi vastastikuste suhete normaliseerimise kui ka parendamise seisukohast oleks oluline, kui Venemaa lõpuks sellest aru saaks.

IV. BALTIKUM VENEMAA PROOVILEPANEKUNA EUROOPA SUHTES

Uue Euroopa Harta allakirjutamisega Pariisis 21. novembril 1990 tunnistas N. Liit end demokraatia ja õigusriikluse pooldajaks. Venemaa Föderatsioon on N. Liidu suurima õigusjärglasena selle kohustuse aktsepteerinud. Venemaa demokraatlik ja õigusriiklik areng on seni toimunud üksnes väga piiratud määral. On iseloomulik, et ikka veel on riiklikuks pühaks bolševistliku "oktoobrerevolutsiooni" ja mitte demokraatliku "veebuarirevolutsiooni" aastapäev¹⁴ ning et Nõukogude kommunismi ulatuslikku selgitamist

¹³Eestile osaks saanud kahjude kohta vt A. Damage'i referaati koguteoses *World...* 1991.

¹⁴Vt Venemaa Föderatsiooni 1992. a 25. septembri seaduse "VNFSV Töökoodeksi muutmisest ja täiendamisest" 65. artiklit (*Российская газета*, 6. X 1992).

pole seni toimunud. Seevastu tüli läänlaste ja slavofiilide vahel on uuel kujul taas lõkkele löönud. Koos sellega on jälle tõstatatud küsimus Venemaa suhtest Euroopaga. Eri kontseptuaalsete põhjendustega on sise- ja välispoliitilistes diskussioonides väidetud Venemaa omaette tee paratamatust.

Seda eesmärki teenivad panslavistlike ja panrussofiilsete aspektidega uuseuraasialikkus ja -slavofiilsus koos державник'ute nostalgilise suurriikluse peale mõtlemisega. Vene juhtkonna välispoliitika pole jäänud mõjutamata nendest ideedest, mis Lääne eeskujul teostatavate reformide kommunistlik-natsionalistlikel vastastel on domineerivad. Seda mõju on tugevamini märgata Venemaa välispoliitilise kontseptsiooni ametlikul kindlaksmääramisel Julgeolekunõukogu üleametkondliku välispoliitilise komisjoni poolt Skokovi juhtimisel 1993. a aprillis kui selle eelmisel fikseerimisel Kozõrevi juhitud välisministeeriumis¹⁵.

Venemaa Föderatsiooni põhiseaduse vastuvõtmine 1993. a 12. detsembri referendumil kindlustas Jeltsini positsiooni presidendina. Samaaegsetel parlamendivalimistel, kus eriti edukas oli paremradikaalne Liberaaldemokraatlik Partei Žirinovski juhtimisel, tulid seevastu tugevamini esile opositsioonijõud. Enamasti taotlevad need jõud Vene impeeriumi taastamist endise N. Liidu territooriumil. Žirinovski ja teised paremektremistlikud poliitikud on varjamatult kuulutanud, et nad pretendeerivad Balti riikidele kui osale Vene impeeriumist ega ole valmis sallima nende riikide iseseisvust¹⁶. Ka tsentristlikud rahvusdemokraatlikud jõud,

¹⁵Venemaa välispoliitika ametliku kontseptsiooni ja "leppimatu opositsiooni" eri kontseptsioonide muutuste põhjalik analüüs leidub koguteoses SRÜ riikide välispoliitikast (Meissner 1994); lisaks vt Yasmann 1994: 248jj.

¹⁶Vt Žirinovski kaarti tema poolt taotletava Kesk- ja Ida-Euroopa uue jaotamise kohta *МОСКОВСКИЕ НОВОСТИ*, 1994, 6: 49; Žirinovski deklareeris pressikonverentsil Riigiduumas 29. III 1994: "Läti saab täielikult kuuluma Vene riiki ning Eesti ja Leedu muutuvad kääbusriikideks nagu Liechtenstein ning Andorra." Kui tema partei tulevat võimule, siis "läheb kõik, mis Balti riikidega on kokku lepitud, prügiämbrisse" (*ITAR-TASS*, 29. III 1994). "Venemaa Liberaaldemokraatliku Partei" esimehe imperialistlike kujutluste kohta vt ka Žirinovski 1993.

kes osaliselt toetavad Jeltsini tema reformipoliitikas, lähtuvad Venemaa hegemooniast endise N. Liidu territooriumil.

Sealjuures on endiste liiduvabariikide "venekeelse elanikkonna" huvide eest väljaastumine ja nende kaitsmine ettekäändeks, et rajada vundamenti sellele taotlusele. Oma väljenduse on see leidnud "lähivälismaa" (ближнее зарубежье) küsitavas mõistes. Seega peetakse kõiki N. Liidu järglasriike, kaasa arvatud Baltikum, Venemaa kitsamaks huvivaldkonnaks (vt Alexandrova, Vogel 1994: 132jj; peale selle vt ka aruannet Vene välisministeeriumis peetud konverentsist teemal Россия — Страны СНГ и Балтии — Дипломатический вестник, 1994, 3–4: 28jj). Nii siis ei võeta arvesse Balti riikide erinevat rahvusvahelisõigusliku staatust SRÜ riikidega võrreldes ega kõigile järglasriikidele osaks saanud iseseisvumist. Balti riikidele tähendab see, et Vene pool peab tegelikult kinni "Hitleri—Stalini paktist", millega Balti riigid kuulutati rahvusvahelist õigust rikkudes N. Liidu huvipiirkonnaks.

Välisminister Kozõrev, kes seda mõistet varakult kasutas, püüdis alguses seda teisiti tõlgendada, rääkides heanaaberlikkuse võõndi loomisest kui Venemaa välispoliitika prioriteedist. Sellesse arvas ta kuuluvat peale endiste liiduvabariikide ka Hiina ja Ühendriigid. Ühtlasi nimetas ta ka Koread ja Soomet. Seevastu puudus sealt Kaliningradi (Königsbergi) oblastiga piirnev Poola.

Pärast seda kui ta oli kohastunud opositsiooni ettekujutustega, tõi Kozõrev esile kitsama "lähivälismaa" mõiste ning püüdis esineda "venekeelse elanikkonna" õiguste eest võitlejana ja kaitsjana Balti riikides, eriti Eestis ning Lätis.

Nende rünnakute eesmärgiks oli ühelt poolt viivitada Vene vägede väljaviimisega Balti riikidest ja õigustada tugevat sõjaväelist kohalolekut Kaliningradi oblastis, teiselt poolt hoida Balti regiooni kui Venemaa eelpositsiooni teatud sõltuvuses. Selle ülevõimu taotluse on Kozõrev küll juba mõni aeg tagasi läbi surunud, saades selleks ka Jeltsini oma poolele, ent ometi oleks liialdus nimetada seda "Kozõrevi doktriiniks", nagu seda hiljuti tegi A. S. Tšernjajev, endine Gorbatsõvi välispoliitiline nõunik. Kozõrev püüdleb

Samuti nõuab Rutskoi, kes on mõõdukam, "Vene suurriigi taastamist NSVLi piirides" (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24. V 1994).

pigem saavutada tasakaalu, mis sisepoliitiliselt võimaldaks reformide jätkamist suuremast opositsioonist hoolimata, ent ühtlasi ei laseks suhteid Lääne suurriikidega ja seega Euroopaga täielikult katkestada. Baltikum oli regiooniks, kus Venemaa välisminister võis kergemini demonstreerida Venemaa võimupoliitika tähtsust ning tekitada seega muljet näilikust suurusest.

Balti riigid pidid säärast suhtumist, mille taga oli märgata ekspansioonitendentsi, tundma oma julgeoleku vahetu ähvardamisena. Selline sobimatu käitumine kolme väikese Euroopa riigi suhtes, minevikku silmas pidades, pidi koos imperialistlike püüdlustega põhjustama hirmu ka suuremates idapoolse Kesk-Euroopa riikides. See hirm on tekitanud neis nagu Balti riikideski soovi suurema julgeoleku järele NATO raamides. Kuigi nad pole loodetud julgeolekugarantiid NATOlt seni saavutanud, pakkus Lääne "rahupartnerluse" initsiatiiv siiski võimalusi sõjaliseks koostööks.

Nüüd on "rahupartnerlusega" ühinenud kõik Balti ja idapoolse Kesk-Euroopa riigid ning peale selle Ukraina ja teised SRÜ riigid (Levits 1994: 1jj). Tunnet saavutada selle süsteemi kaudu rohkem turvalisust kahjustas see, kui Venemaale pärast tema ühinemist, mis esialgu oli Moskvas vaidluse all, lubati eriseisund.

Igal juhul pidanuks ootama Venemaa osavõtu puhul sellest tugevamini Läände suunatud julgeolekusüsteemist ning tema eriliselt taotletud vastuvõtmise puhul Euroopa Nõukogusse, et Venemaa N. Liidu järglasriigina võtab lõpuks omaks ülekohtu, mis Balti riikidele peamiselt Venemaa poolt osaks on saanud. Avaliku süütunnistuse on Jeltsin Ungarit külastades teinud Tšehhoslovakkia ja Poola suhtes. On aeg, et see Balti riikide osas vägede väljaviimise lõpetamisega seoses toimuks mitte ainult Venemaa presidendi, vaid ka Vene parlamendi poolt.

Toimunud ebaõigluse tunnistamine eeldab Nõukogude ekspansioonivälispoliitika ulatuslikku selgitamist, mis Baltikumi puhul oli eriti ühemõtteline. Sellest ei saa Vene pool kõrvale hoiduda põhjendusega, et ka Venemaa kannatas totalitaarse valitsus- ja ühiskonnasüsteemi all.

Tulevikku võib rahvas, kes saatuse karme lööke on taluma pidanud, ainult siis saavutada, kui järgneb põhjalik muutus tema

teadvuses. See eeldab mineviku kriitilist selgitamist ja vastutust kuritegude eest, millest oma rahvas on osa võtnud.

Õigusega viitab Tšernjajev sellele, et apelleerimine mineviku suurusele, ükskõik kas sovetlikule või tsaristlikule, enam ei aita. Ta kirjutab (Tšernjajew 1994):

“Apelleerimine impeeriumikujutlustele ja -meeleoludele ning püüe toetuda vanadele traditsioonidele ja uuesti varasemate meetodite järgi toimida on väär ning ohtlik tee, eelkõige Venemaale endale.”

Ta lisab:

“Pole olnud mingit kahetsemist, mis meile suurvenelastele oleks olnud eriti vajalik, sest meie kanname peamist süüd selle eest, et see maa kunagi Stalinile alistus. See omakorda raskendab ühtlasi välispoliitika kujundamist.”

Puuduv teadvuse muutumine ei raskenda mitte ainult välispoliitikat ja koos sellega sügavamalt sidet Euroopaga. See takistab reformide edukat teostamist, mida Venemaal enda moderniseerimiseks ja uuendamiseks vaja läheb. Mingi riigi väline hoiak sõltub teatud määral tema sisemisest põhikorraldusest. See on Venemaal, mis otsib oma rahvuslikku identiteeti, raskes kriisis, mille tulemus on teadmata.

Asjatundlikud vaatlejad on näinud Gorbatšovist kuni Jeltsinini ulatuvate reformipüüete senise ebaõnnestumise põhjust eelkõige funktsioneeriva õigusriigi puudumises (vt Schmidt-Häuer 1993). See tingib oluliselt seda hüppelist laadi, mis on omane senisele välispoliitikale eriti Balti riikide puhul; lähtutakse propagandistlikest ja mitte realistlikest seisukohtadest.

Edaspidises arengus on otsustav see, et reformijõud paneksid end Venemaal kõigest vastulöökidest hoolimata maksma ja et ei leiaks aset rahvusradikaalsete jõudude taotletav täielik seljapööramine Euroopale ja Läänele.

Edusammud teel õigusriikliku demokraatia poole Venemaal aitavad aja jooksul kõige tõenäolisemalt jõuda äratundmisele, kui olulised võivad just kolm Balti riiki olla Venemaale eeskujuna sisemises arengus ning ühtlasi sillana Euroopasse.

Lääs võib sellele arengule suurel määral kaasa aidata oma abi tugevama keskendamisega kolmele Balti riigile, mis alati on olnud osa läänepoolsemast Euroopast.

Kirjandus

- Alexandrova, Olga, Heinrich Vogel 1994. Rußlands Politik gegenüber dem "nahen Ausland". — *Europa-Archiv*, 49. Jahrgang
- Baaside lepingust anneksioonini. 1989. Tallinn
- Barghoorn, F. C. 1956. *Soviet Russian Nationalism*. New York
- Bjulleten ... 1994 = *Бюллетень международных договоров*, нр. 1
- Bungs, Dzintra 1994. Seeking Solutions to Baltic—Russian Border Issues. — *RFE/RL Report*, Vol. 3, No. 13
- Der Europäische Osten*. 1933. Hrsg. Otto Hoetzsch. Leipzig/Berlin
- Die baltischen Nationen. Estland, Lettland, Litauen*. 1991. Hrsg. B. Meissner. 2. Auflage
- Die Ereignisse von 1939 aus heutiger Sicht. 1989. — *Sowjet-union heute*, Beilage. September, Nr. 9
- Diplomatischer Erfolg Präsident Meris in Moskau. 1994. — *Neue Zürcher Zeitung*, 28. VII
- Geheimprotokoll war eine verbrecherische Abmachung. Schlußfolgerungen der Abgeordnetenkommission zum Molotow—Ribbentrop-Pakt. — *Moskau News* (deutsche Ausgabe), Nr. 9, September, S. 1
- Geyer, Dietrich 1993. Rußland und Europa in historischer Perspektive. — *Europa und Rußland—das Europäische Haus?* Hrsg. O. Franz. Göttingen
- Gornig, Gilbert H. 1990. *Der Hitler-Stalin-Pakt*. Frankfurt a. M.
- Gromyko, Andrej [sine anno]. *Erinnerungen*. Internationale Ausgabe. Düsseldorf
- Hartlieb, W. W. 1936. *Das politische Vertragssystem der Sowjet-union 1920—1935*. Leipzig
- Hasselblatt, Cornelius 1993. Das estnische Gesetz über die Kulturautonomie der nationalen Minderheiten. — *WGO. Monatshefte für Osteuropäisches Recht*, 35. Jahrgang
- Hellmann, Manfred 1990. *Grundzüge der Geschichte Litauens und des litauischen Volkes*. 4. Auflage. Darmstadt
- Holodnõje ... 1994 = *Холодные ветры Балтии*. — *Российская газета*, 10. III

- Hou gh III, William J. H. 1985. The Annexation of the Baltic States and its effect on the development of law prohibiting forcible seizure of territory. — *Journal of International and Comparative Law*, Vol. 6, No. 2
- Koh n, H. 1932. *Der Nationalismus in der Sowjetunion*. Frankfurt a. M.
- Koh n, H. 1956. *Die Slawen und der Westen. Die Geschichte des Panlawismus*. Wien
- La aman, Eduard 1964. *Eesti iseseisvuse süüd*. Teine trükk. Stockholm
- Lambsdorff, Hagen Graf 1992. Lettland nach einem Jahr. Eine Zwischenbilanz. — *Baltische Briefe*, Nr. 11
- Levits, Egil 1994. NATO: Mitgliedschaft sichert die Sicherheit. — *Baltische Briefe*, Nr. 1
- Lindpere, H. 1991. *MRP. Raske ülestunnistus*. Tallinn
- Loeber, Dietrich A. 1988. Russifizierung in den baltischen Ländern. — *Einst und jetzt. Baltisches Jahrbuch*, 5. Jg.
- Loeber, Dietrich A. 1993. Die baltischen Staaten vor Völkerrechtlichen Problemen: Kontinuität oder Staatennachfolge in bezug auf Staatsverträge, Staatseigentum und Staatsschulden. — *Die Wirtschaft der baltischen Staaten im Umbruch*. Hrsg. B. Meissner, D. A. Loeber, E. Levits. Köln
- Mattisen, Edgar 1988. *Tartu rahu*. Tallinn
- Mehnert, Klaus [sine anno]. *Weltrevolution durch Weltgeschichte*. Kitzingen
- Meissner, Boris 1947. Die Verfassungsentwicklung Rußlands. — *Die Verfassungen der modernen Staaten*. Hrsg. B. Dennewitz, B. Meissner. Bd. I. Hamburg
- Meissner, Boris 1954. Die kommunistische Machtübernahme in den baltischen Staaten. — *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*
- Meissner, Boris 1956. *Die Sowjetunion, die baltische Staaten und das Völkerrecht*. Köln
- Meissner, Boris 1962. *Sowjetunion und Selbstbestimmungsrecht*. Köln
- Meissner, Boris 1982. *Das Verhältnis von Partei und Staat im Sowjetunion*. Opladen
- Meissner, Boris 1991. Die staatliche Kontinuität, völkerrechtliche Stellung und außenpolitische Lage der baltischen Länder. — *Die baltischen Nationen. Estland, Lettland, Litauen*. Hrsg. B. Meissner. 2. Auflage
- Meissner, Boris 1992. *Die baltischen Staaten und der Zerfall der Sowjetunion*. Lüneburg

- Meissner, Boris 1993a. Das "neue Denken" Gorbatschows und der Umbruch in der sowjetischen Europa- und Deutschlandpolitik. — *Deutschland im weltpolitischen Umbruch*. Berlin
- Meissner, Boris 1993b. Rußland unter Jelzin und der Regierung Gajdar. — *Osteuropa*, 43. Jg.
- Meissner, Boris 1994. Die beiden Grundlinien der Außenpolitik Rußlands. — *Die Außenpolitik der GUS-Staaten und ihr Verhältnis zu Deutschland und Europa*. Hrsg. B. Meissner. Köln
- Misiunas, Romuald J., Rein Taagepera 1993. *The Baltic Years of Dependence 1940–1990*. Revised edition. London
- Molotovi — Ribbentropi paktist baaside lepinguni. 1989. Tallinn
- Nielsen-Stokkeby, Bernd 1994. Rußland und das "nahe Ausland". — *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5. VIII
- Oksaar, Sven I. 1993. Das Ausländergesetz Estlands vom 8. Juli 1993. — *Baltische Briefe*, Nr. 9
- Rauch, Georg von 1970. *Geschichte der baltischen Staaten*. Stuttgart
- Roolah, Andrus 1990. *Nii see oli*. Tallinn
- Rußlands Aufbruch ins 20. Jahrhundert. Politik, Gesellschaft, Kultur 1894–1917. 1970. Hrsg. G. Katkow, E. Oberländer, N. Poppe, G. v. Rauch. Olten
- Saunders, D. 1994. *Russia in the Age of Reaction an Reform 1801–1881*. London
- Schmidt, Carmen 1993. *Der Minderheitenschutz in den baltischen Staaten*. Bonn
- Schmidt, Otto 1894. *Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands*. Dorpat
- Schmidt-Häuer, Christian 1993. *Rußland im Aufruhr. Innenansichten aus einem rechtlosen Reich*. München
- Zinotajs. Ведомости Латвийской Республики. 1991, Nr. 17/18
- Žirinovski 1993 = Жириновский, В. В. *О судьбах России*. Москва
- Taagepera, Rein 1993. *Estonia. Return to Independence*. Boulder, Colorado
- Thielbeer, Siegfried 1993. Können Russen Letten werden? — *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. XII
- Trofimov 1992 = Трофимов, В. Н. Россия—Прибалтика: как жить дальше? — *Дипломатический вестник*, nr. 13–14
- Tschernjajew, Anatolij S. 1994. Die Kosyrew-Doktrin ist eine Provokation. — *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 14. IV
- 1940 ... = 1940 год в Эстонии. 1989. Таллинн
- Urbšis 1989 = Ю. Урбшис. Литва в годы суровых испытаний 1939–1940. Вильнюс

- Velikije ...* 1992 = *Великие реформы в России. 1856–1874.*
Сост. Л. Г. Захарова, Б. Эклоф, Дж. Бушнелл. Москва
- Wittram, Reinhard 1954. *Baltische Geschichte. Die Ostseelände
Livland, Estland, Kurland 1180–1918.* München
- World War II and Soviet Occupation in Estonia.* 1991. Ed. J. Kahk.
Tallinn
- Yasman, Victor J. 1994. Imperiale Ideologie für die russische
Außenpolitik. — *Europa-Archiv*, 49. Jahrgang

Venemaa, Baltikum ja Euroopa

BORIS MEISSNER

BORIS MEISSNERI FENOMEN

Mina tunnen teda liiga lühikest aega, liiga põgusalt, ei kuulu ka tema "jüngrite" hulka, kuid üht asja tean ma väga hästi, ühes asjas olen kindel: Boris Meissner on fenomen selle sõna kõige paremas mõttes, niisiis erakordne nähtus nagu eksootiline lill, millest aimatakse kohe, et neid pole maailmas palju.

Tänavu kaheksakümnendat sünnipäeva pühitsev Boris Meissner on sündinud 10. augustil 1915. a Pihkvas kohtuniku perekonnas, kuid üles kasvanud Pärnus, kus käis ka koolis. Pärast selle lõpetamist astus ta Tartu ülikooli, mille lõpetas majandusteadlase diplomiga 1935. a. Kuigi Meissner läks siis pangandusalale tööle, ei jätnud ta õppimist, jätkates sama ülikooli õigusteaduskonnas, kus kuulas muu hulgas ka Jüri Uluotsa loenguid.

Järgnesid 1939. a *Umsiedlung*, assistendi-aeg sakslaste okupeeritud Poolas Poseni ülikoolis, samuti Breslau ülikoolis ning aastad Saksa sõjaväes, enne kui ta 1946. aastal jõudis Hamburgi ülikooli. Seal võis ta prof. Rudolf Launi juhatusel täielikult pühenduda rahvusvahelisele õigusele ja nn *Ostrecht'*ile, olles aastail 1947–1953 idareferendiks uurimisasutuses nimega *Forschungsstelle für Völkerrecht und ausländisches öffentliches Recht*. (See instituut on praegugi olemas nime all *Institut für Internationale Angelegenheiten* ja on üks mainekamaid Hamburgi ülikoolis.)

Järgmine etapp oli tegelikult väike kõrvalhüpe teoreetilisest teadusmaailmast praktikasse, sest aastatel 1953–1959 teenis ta Saksamaa Liitvabariigi välisministeeriumis — niisiis ajal, kui Konrad Adenauer käis Moskvas ning kauples Nikita Hruštšovi käest sakslastest sõjavangid koju. Boris Meissner oli siis juba asja- ja keeletundja ning saatis esimest Lääne-Saksamaa liidukantslerit. Veel praegugi mäletab ta mõnda anekdooti sellest ajast, kuigi läbirääkimised polnud kindlasti väga lihtsad ega lõbusad!

Kirjutama, publitseerima, koostama ja välja andma hakkas ta juba 1947. aastal, nii et tema sulest on ilmunud kümneid raamatuid ja sadu artikleid; ta on peaaegu pool sajandit uurinud ning teadust rikastanud. Esimene publikatsioon oli uute riikide põhiseaduste kogumiku väljaandmine 1947. a, järgnesid mõned muud publikatsioonid, enne kui ta 1955. a väitekirjaga maha sai. See aga oli nii kapitaalne uurimus, et tema väärtus pole tänaseni langenud: "Die sowjetische Intervention im Baltikum und die völkerrechtliche Problematik der baltischen Frage" (Nõukogude interventsioon Baltikumis ja Balti küsimuse rahvusvahelisõiguslikud probleemid). Aasta hiljem ilmus doktoritöö raamatuna pealkirjaga *Die*

Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht (Nõukogude Liit, Balti riigid ja rahvusvaheline õigus; Köln, 1956). See on juriidiliselt perfektned ja korrektned tõestused, et Balti riikide okupeerimine toimus rahvusvahelise õiguse vastaselt ja et N. Liidul polnud selleks mingisuguseid õigusi või õigustusi.

Teatavasti oli aeg tookord teistsugune ning sellise raamatu autor sattus külma sõja õhkkonnas Ida-Euroopas varsti põlu alla: Idablokis oli Meissneri nimi kurjast ning tema teoseid ei tohtinud lugeda. Läänes aga läks ta varsti tagasi teadusmaailma ning sai oma esimese professuuri. Aastail 1959–1964 oli ta Kieli ülikoolis; tema asutatud on *Seminar für Politik, Gesellschaft und Recht Osteuropas* (Ida-Euroopa poliitika, ühiskonna ja õiguse seminar). Seal rändas ta aga edasi Kölni, olles sealses ülikoolis 20 aastat professoriks (1965–1984); ka seal asutas ta oma instituudi (*Institut für Ostrecht, Idaõiguse Instituut*), mille direktor ta oma emeriteerumiseni oligi.

Niisiis kahe ülikooli professor, kahe akadeemilise instituudi asutaja ja välisesteenistuses olnud isik — kas see juba teeb inimese “fenomeniks” ning erakordseks nähtuseks Saksamaa teadusmaailmas? Kas niisuguseid isikuid pole palju? Minu meelest on olemas neli seika, mis tõstavad Boris Meissneri esile ning eristavad teda teistest “tavalistest” professoritest.

Kõigepealt tema üllatavalt laiahaardeline ja ulatuslik teaduslik loomingu. Ta on nii jurist kui majandusteadlane, tema lemmikala on rahvusvaheline õigus, kuid ka ajalugu pole talle sugugi võõras ala. Ta võib käsitleda niihästi Ida-Saksa kui ka Hiina probleeme, rääkimata (endisest) Nõukogude Liidust Tallinnast Vladivostokini, ta on kirjutanud kommunismi teooriast ja rahvusvahelise õiguse praktikast, ühelt poolt on ta rahulik teadlane kirjutuslaua taga, kuid teiselt poolt sekkub vahel ka poliitikasse, viimati näiteks siis, kui Helmuth Kohl pidas Mihhail Gorbatšoviga läbirääkimisi Saksamaa ühinemise küsimuses.

Teiseks tema organiseerimisanne: tänu oma kogemusele, kontaktidele ja sõpradele on Meissner suurepärase konverentside, sümposioonide ja muude teadusürituste, sealhulgas mõnegi just nimelt Baltikumi hõlmava ürituse korraldaja. Pole lihtsalt mõeldav, et ta üldise rahanappuse või rahalise kokkuhoidmise sunnil võiks lootuse kaotada ja mingi asja korraldamata jätta. Ikka leidub midagi, ikka ilmuvad kuskilt mõned toetused ja ettevõtmine leiab aset enam-vähem sel kujul, nagu ta oli plaanitsetudki. Sellele lisaks teab Meissner, kuidas üles ehitada instituute ja uurimisasutusi, kuidas veenda neid inimesi, kes otsustavad raha üle, ja kuidas leida need inimesed, kes hakkaksid tema käe all tööle. Ja kuidas neid mõlemaid siis veel kombineerida...

Kolmandaks nimetaksin tema tuntud tolerantsust ning liberaalsust. Tema põhimõtteline eluhoiak on arvatavasti konservatiivne, kuid see pole teda kunagi piiranud. Ta on olnud avatud kõigele ja kõigile, talle ei meeldinud kindlasti sotsialistlik süsteem ja kommunismi teooria, kuid see ei takistanud teda rääkimast sealsete inimestega või uurimast nende probleeme teaduslikul tasemel. Ta polnud külma sõja sõdur, vaid pigem isik, kes alati huvitus sellest, kuidas on tegelikkus "seal teisel poolel". Ta tahtis seda mõista ega kippunud seda kohe hukka mõistma.

Neljandaks, lõpetuseks ja kõige tähtsamaks: Boris Meissner on läbinisti baltisakslane selles mõttes, et ta ei ole kunagi unustanud, kus on üles kasvanud, kust tulnud ja kus on tema kodumaa. Ning sellepärast ei ole ta väsinud mainimast Balti riike ja nende saatust. Ükskõik kus ja millest ta ka räägib, juba kolmandas lauses võib temalt tihti kuulda: "Vaadake, tootsin näitena kas või Eesti, seal...", või: "Aga kui vaatame hoopis mujale, Baltikumi, siis näeme, et Nõukogude Liit...", või "Gruusias ja Kazahstanis see on võib-olla nii, aga näiteks Eesti...", või: "...teate, Berliinis küll, aga näiteks Pärnus, Eestis, kus..." Olen seda korduvalt tähele pannud ega saa jätta imetlemata seda väsimatust, millega ta pidevalt oma kodumaast räägib. Küllap mängib siin oma rolli seegi fakt, et Eesti oli okupeeritud maa ja seda ähvardas täielik unustamine. Selle eest on ta tahtnud oma kodumaad kaitsta ja see on tal õnnestunud nii kirjalikult kui suuliselt.

Nii on Boris Meissner pisut rohkem kui "kahe ülikooli professor", ta on sakslase ehk baltisakslasena fenomenaalne Eesti patrioot, keda tuleks tema aupäeval ka Eestis tänutundega meenutada ning talle südamlikke tertvitusi läkitada!

Cornelius Hasselblatt

Lepp 95

Harry Lepp. KÜLALISED. I
(1995)

KEEL JA GEENID

Kuidas eestlane on ammuilma eurooplane

Valdar Parve

Kui soomeugriluse mõiste puhul inimese geneetilisel põlvnemisel peakski mingit tähtsust olema, siis igatahes ei saa tänapäeva eestlane sajandeid kestnud kroonilise avitaminoosi tagajärjel olla oma arvatavate soomeugriliste esivanemate järglane. See tähendab, et Permist pärit ja Eestisse asunud venelane on keskmisest eestlasest mitu korda soomeugrilisem.

See väide on ühe müüdi vastane lause. Suhtugem tasse tõsiselt, sest võib-olla langeb meie saagiks rohkem müüte kui üksainus.

Müüt ise: Viis tuhat aastat tagasi jõudsid meie mugavasse maanurka Uuralist tulema hakanud soomeugrilased ja rajasid siin endale kodu. Meie oleme nende järglased, kes rohkem, kes vähem — sõltuvalt esimese öö õigusest, segaabeludest ja muudest eestlase sugulist paljunemist mõjutanud teguritest. Meil eestlasil on Ida-Euroopa lausmaa ja Lääne-Siberi ugrilikku algupära rahvastega ühiseid juuri ja üks meelsus.

Ent müüt on müüt.

Juhan Aul on kolmekümnendatel aastatel kirjutanud: "Meie ala kuulub depigmenteeritud inimtõugude levimisareaali." (Aul 1933: 4, 1938.)

Seevastu meie arvatavad ugrilikud sugulased Siberi suunast on meist pisemad ja tumedanahalisemad — kes rohkem, kes vähem. Ka on nad lühemapäisemad ja lühemajäsemelisemad.

Millised küttijaist ja kalastajaist elanikud asustasid Eesti ala aastatuhandeid tagasi, seda saame uurida Kunda kultuuri inimese luustiku järgi tehtud voolingute põhjal. Kunda inimese luustik kallutab arvama, et tollase inimese välimik pidi olema tõmmum ja

ta ise meist väiksem. Kasvõi juba selgi põhjendusel, et tänapäeval on kõik meist väiksemat kasvu inimestest koosnevad rahvad meist märgatavalt tõmmumad.

Igaüks, kel on olnud vähegi pistmist bioloogiaga, teab aksioomi, et ristandites pääseb valitsema tumedamat pigmenti esindav geen. Populatsioonis, mis sisaldab 50% tõmmu naha genee, on 75% isendeist tõmmud. Miks see reegel ei jäänud kehtima läänemeresoome rahvaste juures ja miks põdrakarjuseist saamid on lõunasoomlastest hulga ugrilikumat välimust rahvas, sellest järgnev jutt.

*

Tõenäoliselt sisaldab ühe väikese roostevabast plekist taimeõlipurgi seljale trükitud luubikirjaline tutvustus — mida keel tõrgub reklaamiks nimetamast, sest sedasama võib lugeda ükskõik millisest füsioloogia, rakendusbiokeemia või tervishoiu käsiraamatust — valge rassi inimese tekkeloo võtme. Tõlgin: *Vitamiinid on terve organismi tarbeks vältimatud; ent meie keha ise ei suuda vitamiine produtseerida, niisiis tuleb neid toiduga sisse võtta. Taimeõli Livio sisaldab kolme elutähtsat vitamiini. Vitamiin A on tähtis terve naha ja hea nägemise jaoks. Vitamiin D on hädavajalik tasakaalulise kaltsiumi- ja fosfaatideainevahetuse jaoks, s.o terveks luuloomeks. Vitamiin E lisab keharakkudele kaitset oksüdatsioonist eest ja kogu organismile vastupanuvõimet. Livio on peale selle rikas essentsiaalsete, mitmekordselt küllastamata rasvhapete, eelkõige elutähtsa linoolhappe poolest.*

Et eestlane on suurt kasvu kahvanägu, siis tuleb arvata, et eestlasrassi teke on allunud samale seaduspärasusele kui skandinaavlasrassi või iirlasrassi oma. Samas ent on üsna kindel, et meie maa-alal on kauges möödanikus asunud põsesarnakad, asiaatliku või lõunamaise välimusega ja oletatavasti tõmmunahalised eelanikud, keda tunneme kui Kunda kultuuri inimesi.

Nemad on rääkinud keelt, mis võib-olla oli soome-ugri keel, kuid võib-olla ka veel ei olnud. Selle keele sõnu elab eesti keele sees tugevate lahutamatute jälgedena edasi. Paul Ariste arvates olevat *org* ja *soo*, *ilves* ja *jänes* selle keele sõnad eesti keeles. Läbi metsade imbus Eestisse teisigi soome-ugri keelt edasi kandvaid

inimesi, kuid mitte üksi neid. Ka iraani keelt kõnelevaid inimesi pidi tulema. Või siis oli neid tulijate kehas ja keeles juba varem omajagu sees. Sealt need *varss*, *taevas* ja *marras* eestigi keelde.

Olgu kümme kuni viis tuhat aastat tagasi siin elunenud inimesed protoeurooplased (kas soomeugrilased või mitte, see polegi õieti tähtis!), olgu nad Uuralist või Kaspia kandist pärit ugrilased või iraani pookeoks — rassiliselt olid need inimesed igatahes midagi muud kui meie, eestlased, nii nagu me end peeglisse ja naabrile otsa vaadates näeme.

Meie geene kandvad inimesed tulid alles pärast seda ja — nagu kirjanik Lennart Meri on tabavalt kirjeldanud — leidnud siin eest väikese kammkeraamikat harrastava hõimu, lahustasid ta endas, võtsid üle tema keele ja kasutavad seda tänini.

See, mille meie feno- ja genotüüp üle võttis, oli juba lääne-meresooe keel. Ent kust tuli meie tüüp? Ja kas on meie lihas ning luudes rohkem germaanlast, slaavlast või baltlast? Selle üle võib vaielda lõputult. Molekulaargeneetikud annavad sesse uurimisse oma tänuväärt panuse. Ent rea ajalooliste mõjurite arvestamine sunnib ka geneetikut mõnevõrra skeptiliselt suhtuma omaenda täppisteadusliku töö tulemuste teoreetilisse tõlgendamisse. Nimelt kui toimis darvinlik valikutegur, mis avaldus ühe kindla fenotüübi kängumise ja surma kaudu — selleks fenotüübiks võis olla näiteks pigmendirikka nahaga naisinimene, ning kui selle teguri mõju on kestnud kaua (võib-olla paar tuhat aastat järjepanu), siis saab molekulaargeneetiliste uuringutega üles leida ning välja selgitada ellujäänud genotüübi esivanemate ligilähedase geenikaardi ja seega teha kindlaks ellujäänud fenotüüpide geneetilise põlvnemisloo. Sajandite eest välja surnud fenotüüpide geenikaarti ta küll mingil moel ei restaureeri. Isegi sajandite eest rappa uppunud ja hästi konserveerunud rakkudega laipadest pole nii suurt abi, kui võiks kergemeelselt loota.

Miks on mõne rahva puhul fenotüüp (välimik) just nii-, aga mitte teistsugune, seda saab kohati seletada kuningate ja riikide ajalooga: teisest rassist vallutaja hord tapab mehed ning viljastab naised; või seab keiser aastasadadeks piiri, millest üle ei ole võimalik isegi mitte naisi röövida. See tegur on hästi tuntud. Enamik tänapäeva rahvusi ongi selle tulemus, et poliitiliste ja majanduslike tegurite kokkulangemine on sünnitanud suverääni (kuninga,

sultani, ordu, duuma vms), kes on piiristanud maa-ala ja loonud aluse ühtsele ärikeecele üleminekuks.

Kuid üks tänini vähe räägitud tegureid on toitumisviis ja toitumistava, mis lõppkokkuvõttes lõi valge rassi inimese sellisena, nagu me teda tänapäeval tunneme. Eesti alal juhtus see ligikaudu kolm tuhat aastat tagasi, et kohalik rahvas hakkas muutuma maaviljelejaks ja peatoiduseks sai taimne toit. Taimset toitu oli võimalik juurde toota suuremal hulgal kui loomset. Asustustihedus, mis niikuinii oli juba küllalt suur, võis kasvada. Jahiloomade puudust küll veel lausa polnud, ent küttemisest ja kalastamisest elatumine oli muutumas rahva vähemuse osaks. Metsi vähendati põllu kasuks. Rahvast hästi toitva karjakasvatuse kujunemiseni kulus sestpeale veel vähemalt viiskümmend inimpõlve. Nõnda oli kujunenud olukord, kus meie põhjalaiuse kohta tarvitati ebatervislikku toitu, ent samal ajal kasvas populatsiooni arvukus. Valgu- ja rasvatoidu puuduse olukorras sündis, kidus ja jäi elama või suri valge rassi eelelanikke. Nii oli see kogu selles piirkonnas, mida tunneme valge rassi asualana. Nad surid avitaminoosist põhjustatud haigustesse. Ja seejuures surid nad nii, et nende geenid kas ei kandunud naisliini pidi edasi või kandusid vähe.

Heitkem pilk Euroopa kaardile ja tehkem kindlaks heledanahaliste inimeste visandlik asuala. Island on fluktuatsioon, mis koloniseeriti alles siis, kui valge rass oli Lõuna-Skandinaavia ülekaalukalt taimtoidulistest piirkondades juba välja kujunenud. Valgete inimeste areaal algab läänes Iiri saarest ja kulgeb üle Suurbritannia mõnevõrra muutliku laiusega triibuna kuni Mordvamaani välja. Sellesse vöötmesse jäävad Madalmaad, Saksamaa, Jüüti poolsaar, Lõuna-Skandinaavia ja Lõuna-Soome, Poola, Leedu, Läti ja Eesti, Tšehhimaa, Slovakkia, Valgevene, Ukraina ja Venemaa. (Et Eel-Uurali põhjaalad tänapäeval ka juba valge rassi omad tunduvad, see on kolonisatsiooni tagajärg.) Selles valgete inimeste vööndis on tumedate inimeste saarekesi ja kobaraid. Neid lähemalt uurides leitakse, et tegemist on karjakasvatajate või õliviljatoidulise rahva järglastega: mustlased, karaiimid. Skandinaavia ja Soome põhja-alade saamid on sajandite vältel olnud liha- ja kalatoidulisemad ning tõmmumad lõunasoomlastest või rootslastest. Põhja-Kaukaasia, Ukraina, Ungari ja Rumeenia aladel põimuvad pigmendirikkamad lihatoidulised hobusekarjused ning õliviljatoiduliste lõunapoolsete sisserändajate järglased kohalike heledamate taimekasvatajatega. Iseäranis Ungaris ja Ukrainas torkab see

selgesti silma, et põllumees on heledamast ja voorimees tõmmumast rahvatõust.

Ka Eestis on pigmendikama nahavärviga inimeste saarekesi. Enamasti on tegemist lõunapoolse sisserändaja jäetud mõjustustega (palgaväed kunagise orduriigi piiril, Kärkna kloostri mõjuväli), kuid on ka sellist pigmendirikkust, mida võib-olla võiks seletada kestvate kalatoidutavade ja hülgekütindusega.

Kogu kirjeldatud valgete inimeste asalal ei kasvanud algsest õlitaimi. Ja kui asustustiheduse tõustes rasvlahustuvatest vitamiinidest puudus kätte tuli, hakkaski toimuma suur seleksioon. Kuigi tavaliselt domineerivad lühiajalises bioloogilises katses need mutatsioonid, mis on pigmendirikkamad, surid põhjamaise taimtoitluse puhul just pigmendirikkamad lihtsalt välja. Pigmendivaest suurekasvulist rassi loovad muutused osutusid päikesevaeses Põhjalas elujõulisemaks. Ka Eesti alal, nagu mujalgi tollases Kesk- ja Põhja-Euroopas, ei kasvanud õlitaimi ja seetõttu hakkas loomse toidu osa vähenedes siingi krooniliselt puudu jääma rasvlahustuvaid vitamiine.

A-vitamiini ehk akseroofooli ehk retiniini vaegus põhjustab kanapimedust ja naha- ning limaskestamuutusi. Silma limaskestast ja sarvkesta põletik muutus krooniliseks (kseroftalmia, trahhoom). Seda haigust võimendasid elamine suitsutares ning üldine vilets tervishoid. A-vitamiini puudusest saadi üle alles siis, kui taibati hakata kultiveerima ning hulgaliselt sööma porgandit ja porgandilaadseid vitamiin A provitamiini karotiini sisaldavaid juurvilju, samuti kalamaksaõli jooma. (Tuletagem nüüd meelde rahvamuistendi pimedat vanatarka! Kellel õnnestus raugaikka elada, see oli enamasti selleks ajaks ka pime.)

D-vitamiini ehk kaltsiferooli puudus põhjustab rahhiiti ehk luude nõrka luustumist (kaltsifikatsiooni, "lubjastumist"). D-vitamiini variant D2 tekib ergosteriinist, mille allikaks võib D-vitamiini üldise vaeguse korral edukalt olla näiteks pärm, juhul kui seda on küllaldaselt hulgal ja sellele lisandub inimese nahasse tungiv ultraviolettkiirgus. Variant D3 tekib 7-dehüdrokolesteriinist samuti ultraviolettkiirguse mõjul ja nimetatud provitamiini peamisteks allikateks meil siin on või ning munarebu. Millal jõudsid need toiduained eesti rahva peatoiduse hulka?

Kui D-vitamiini ei ole piisavalt, on pärsitud kaltsiumi imendumine soolestikust ja luud jäävad pehmeks, eriti lapseas, mil

kiire kasvu tõttu on kaltsiumi ja fosfori tarve kordi suurem kui täiskasvanul. Lapseea rahhiit tüdrukuil moonutab vaagnaluu ja muudab normaalselt loote pea kujule vastava vaagnaava lamekitsaks ning loote pea jaoks läbimatuks. Enne kirurgilise sünnitusabi võidulepääsu, mis sai võimalikuks alles sel sajandil, hukkus sellisel juhul kas sündiv laps või hukkusid nii ema kui ka laps. Talutööks sobimatu mustaverd noorperenaine ja tema suremine sünnitusel (rahhiit!) või lapsevoodis (hüübimishäire!) on üks Põhjamaade romaanide sagedasi motiive kuni meie sajandi keskpaigani välja.

E-vitamiin ehk tokoferool. Tokos (ΤΟΚΟΣ) on kreeka keeli sünnitus, tokas (ΤΟΚΑΣ) sünnitaja. Alfa-tokoferooli vaeguse korral väheneb katseloomade viljakus, emastel surevad looted üsas ja isastel tekib vähe seemnerakke. Lihased kõhetuvad, sünnitus-tuhud on nõrgad. Ka kaitseb E-vitamiin A-vitamiini ja potentserib selle mõju. Spinat ja salat on E-vitamiini taimne allikas, samuti nisu, eeskätt idandatud nisuterades leiduv õliollus. Millal jõudsid need eestlase toidulauale?

K-vitamiini ehk füllokinooni puudus halvendab vere hüübivust, nõrk hüübivus on ohtlik sünnitusverejooksude korral. Enne vereülekangetehnoloogia tarvituselevõtmist oli hüübimishäire sünnitajale surmav. K-vitamiini allikaks on liha, eriti maks, ning kala ja puuviljamahl. Ka vees lahustuvate vitamiinide B2, B6, B12, PP-faktori ehk nikotiinhappeamiidi, foolhappe rühma vitamiinide ja H-vitamiini ehk biotiini allikaks on pigem loomne toit.

Kogu selle vitamiinikompleksi kroonilise vaeguse tagajäreks oli rahhiiti ja hemorraagiat põdevate väikeste taimtoiduliste tõmmunahaliste naiste sagedane suremine sünnitusel. Kui me oletame, et soomeugrilased olid fenotüübilt väikesekasvulisemad, kerajamad, tumedanahalisemad, lühemajäsemelisemad, siis on selge, et kirjeldatud põhjustel surid välja just seda tüüpi naised. Looduslik valik soosis genotüüpi, mis tagas kehamaassiga võrreldes suure kehapinnaga ja pigmendivaba nahaga inimrassi ülekaaluka ellujäämise. Selle välimusega lapsed suutsid ultraviolettkiirguse toime toel sünteesida oma kehas taimsetest provitamiinidest edukaks bioloogiliseks eluks vajalikke rasvlahustuvaid vitamiine, mistõttu tüdrukueas deformeerus vaagnaluid ja vaagnaavasid vähem. Jäi domineerima suuremakasvuline suuremaluustikuline

naine ja jätkab tänaseni seda domineerimist taimtoidulisel põhjamaal Soomes, Eestis ja Lätis, nagu ka Rootsis ja Norras.

Kui nüüd nii muu hulgas küsida, kust õieti ilmusid blondide germaanlaste tohutud hordid, mis alistasid Rooma riigi, siis vastus on, et nad tekkisid sajanditepikku, kuni jõudis kätte aeg, mil neid oli ekspansiooniks piisaval arvul. Ja kui nad siis pikemaajalisel relvarännakul sattusid paljaks röövitava rikka Itaalia või mõne teise lõunamaa üliheale toidule, osutus, et need kasvult suuremad põhjamaalased on Rooma leegionäridest kehaliselt märgatavalt tugevamad. Loomuliku valiku tegur — vitamiininälgus — valitses praeguses valge rassi eluvööndis umbes kaks tuhat aastat, kohati pikemat, kohati lühemat aega. Kui see aeg kusagil, näiteks Madalmaades, hulga varem peale hakkas, siis jõuti sealsamas varem ka koduloomapidamiseni ja piimakarjanduseni ning ühtlasi lõppes varem valget rassi loova teguri mõju.

Jumal teab, kus maakera kandis täpselt inimese nahk kõige enne piimvalgeks muutus. Võib-olla just Madalmaades, kui vurdi ajalugu¹ silmas pidada. Paarisaja kilomeetri raadiuses kohtas slaavlasti, germaanlasi ja kelte. Meie, sinisilmsed, heledanahalised, pikad ja laiad eestlased, oleme sellest samast juurest, ükskõik kas soovime seda või mitte. Tollastes oludes, mil hädavajalike vitamiinide oli paratamatult kas sünteesida omaenda organismis või surra haigussurma, meie esiemad kas omandasid ultraviolettkiirgust läbilaskva naha või surid. Sellest ajast saadik, kui möödunud sajandi viimasel veerandil leiutati kirurgiline sünnitusabi, hakkas vitamiinivaegusest tingitud sünnitusnõrkus minetama oma osa naistetapjana ning vitamiinide avastamise ja kalamaksaõli leiuamise järel selle sajandi esimesel poolel kaotas oma mõju täiesti. Seega ei ole praegu enam silmanähtavat tegurit, mis loomuliku valiku teel eelistaks meie moodi looduslikus paigas valget rassi. Suvaline ristand tõmmumata rassi inimesega toob kaasa tumenemise. Kuni Berliini müüri langemiseni leidis sot-

¹Vurdid (alamsaksa murdes *Wurt, Warf, Warp*) — kunstlikud künkad maršialade kaitseks Madalmaade rannikul Põhjamere tõusu tõkestamiseks. Viimastel sajanditel eKr andsid Põhjamere veed vabaks praeguse maršiala Madalmaade rannikul. Kui meie ajaarvamise alguses algas uus üleujutusperiood, pidid inimesed kas maršid maha jätma, et mitte langeda tormi ajal veetõusu ohvriks, või püstitada kunstlikke künkaid — vurte. *Toim.*

siaalseid ja poliitilisi tõkkeid — oli olemas osa valgete inimeste riikide tsoon ja seda kaitsev passirežiim. Enam seda pole. Nüüd tuleb meile pigmendirikkamaid inimesi. Neid tuleb mailt, kus on meie omadest kohutavalt erinevad kombed. Seevastu toob idapoolne valgenahaline venelane Moskva, Permi või Kostroma piirkonnast meie hulka kaasa enam soome-ugri geene, kui leidub meis endis. Suudaks ta veel mõne läänemeresoome keele selgeks saada, oleks tema palju parem soomeugrilane kui meie, eestlased. Valgevenelased, põhjasakslased ja Läänemere ranniku rootslased on üsna seesama rahvas mis meie. Oleme geenide poolest neist ainult küünemusta jagu soomeugrilisemad. Meil on soome-ugri keelejuured ja neid tasub kindlasti kaitsta ning säilitada, sest neid ähvardab katkemine isegi soome-ugri loosungite saatel. Meie soome-ugri geenide kaitsmisel pole enam suuremat mõtet — nende kaitsmisega oldi hea mitu sajandit hiljaks jäänud juba Põhjasõja aegu.

Kirjandus

- A u l, Juhan 1933. Eestlaste tõulisest kuuluvusest. — *Eesti Hõim*, nr 1/2, lk 1–8
- A u l, Juhan 1938. Põhja tõu osatähtsusest ja levikust Eestis. — *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused*, XXX (Liber Caecularis), lk 79–86
- S o k a l, Robert R., Neal L. O d e n, Pierre L e g e n d r e, Marie-José F o r t i n, Junhjon K i m, Barbara A. T h o m s o n, Alain V a u d o r, Rosalind M. H a r d i n g, Guido B a r b u j a n i 1990. Genetics and language in European populations. — *American Naturalist*, vol. 135, pp. 157–175

VALDAR PARVE (sünd. 1948) on lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna ravi erialal 1974. a. Praegu Tartu Ülikooli praktilise filosoofia dotsent. *Akadeemias* varem avaldanud Gottfried Wilhelm Leibnizi teose “Looduse ja Jumala-armu alused mõistuse põhjal” tõlke (1990, nr 6, lk 1207–1217) ning artiklid “Haiguse mõiste kaks malli” (1993, nr 5, lk 1020–1034) ja “Emakeele kaotamise ähmane hirm” (1994, nr 3, lk 451–461).

BIOLOOGILISED TEKSTID, SPIRITUAALSED VÄÄRTUSED

Tõnu Soidla

Tõlkinud Ene-Reet Soovik

Just nagu raamatutesse, on ka bioloogilistesse organismidesse kõik kirja pandud. Meie DNA molekulid, mis kannavad pärikkusinformatsiooni, on kokku üle mitme miljardi nukleotiidi pikad — see teeb umbes miljon seesugust *Akadeemia* lehekülge nagu see siin. Mälu hüpoteetilised engrammid kannavad tõenäoliselt veelgi rohkem informatsiooni. Looduse esimesed “raamatud” on ligikaudu mitu miljardit aastat vanemad kui esimesed inimeste raamatud — vähemalt meie kokkuleppelise reaalsuse (loodud looduse) ajaskaala suhtes.

Mulle kui teadlasele on pidevaks üllatusallikaks religioonide poolt kuulutatavad spirituaalsed (vaimu) väärtused, mis elavad üle füüsilise tagakiusamise, ateistlike ideede leviku inimkonna näivalt parimate vaimude seas ning mitmesugused psühholoogilised ja füüsilised surved nagu need, mida viimase 75 aasta jooksul on minu riigis rakendatud. Kas tõesti saame spirituaalseid väärtusi ja

Avaldan tänu professor S. Shapirole (Havai ülikool (*University of Hawaii*), Honolulu, USA) selle käsikirja lugemise ning lahkete soovitude eest teksti parandamiseks (igasugused säilinud puudused on mõistagi minu enda omad). See artikkel põhineb minu ettekandel 5. Euroopa Teaduste ja Teoloogia Konverentsil Münchenis, Saksamaal 23.–27. III 1994. Artikli lühem eelvariant on avaldatud varem (Soidla 1993a). *Aut.*

Tõlgitud ingliskeelsest käsikirjast “Biological texts, spiritual values”. *Toim.*

tõdesid edasi anda kõne ja raamatute kaudu? Võib-olla ei tähenda "edasi andma" alati "ratsionaalsel viisil edasi andma", võib-olla on teinekord parem termin "vahendama". Igatahes teavad tagakiusajad seda praktilisest seisukohast paremini. Minu maa kommunistlik partei on alatasa võidelnud igasuguse spirituaalse kirjandusega alates Piiblist kuni mitmesuguste vaimulike lendlehtedeni.

Seda kõike arvesse võttes võib tunduda pisut rabavana küsida teie arvamust selle kohta, kas on olemas looduse pühi raamatuid, mõtlemata seda väljendit poeetilise metafoorina, vaid tähistades sellega erilisi reaalseid tekste (näiteks bioloogilistesse makromolekulidesse kirjutatud), mis vahendavad spirituaalseid väärtusi? Võib ju end tunda solvatuna juba ainuüksi sellest küsimusest ja tunda huvi selle vastu, kas ma propageerin mingit paganaluse uuestisündi. Palun säilitage kannatlikkus! Küllap olete varmalt nõus sellega, et tõelisi spirituaalseid väärtusi ei väljendata sõnade, vaid heategudega. Kas mul tuleb meelde tuletada halastaja samaariameest vastandatuna variseridele ja teisi ilmseid näiteid? Nõustugem siis, et inimesele, isegi kui ta teadlikult kuulutab väga üllaid religioosseid tõdesid, pole olulised mitte sõnad, vaid teod.

Tuletage nüüd palun meelde, et meie teod on jäädvustatud meie mällu. Ainult nende tegelikus üleskirjutusviisis me ei ole päris kindlad. Meie arusaamises mälust tunduvad suurima tähtsusega olevat kaks printsiipi: (1) mälu lineaarsus ja (2) tema assotsiatiivne olemus. Minusuguse molekulaarbioloogi meelest viitab mällu salvestatud eluloo lineaarsus sellele, et ülimalt tõenäoliselt on mäluengrammide loomisse kaasatud mingisugune lineaarne molekulaarkodeerimine. Samal ajal on just assotsiatiivne mälu kaasa aidanud suuremale osale psühholoogia tõelistest edusammudest sel sajandil. Põhjalikult on sellest juttu mõnes mu hiljutises artiklis (Soidla 1993b, 1993c). Igatahes võime hõlpsasti nõustuda sellega, et meie spirituaalse kasvu, meie religioosete saavutuste tõde ise on ühel või teisel kombel meie mälus kirjas.

Kuid siinkohal püüan ma öelda pisut enamat: püüan esitada hüpoteesi, et teod, mis väljendavad spirituaalseid saavutusi (iga samm religioosse "palverännu" kitsal teel) säilitatakse kõige tõenäolisemalt kondenseeritud kujul spetsiaalses assotsiatiivse mälu

sõlmes. Loodan, et see ei ole pelk spekulatsioon, vaid üpris tõelähedane hüpotees. Õnnetuseks on eeltoodud väidet praegusel ajal peaaegu võimatu reaalse eksperimendi abil ümber lükata, nii et see võib jääda mingi tulevase ajahetkeni täppisteaduse ja metafüüsika ebamäärasele piirialale. Mõnes hiljutises artiklis (Soidla 1993b, 1993c, 1994, 1995a, 1995b, 1995c) olen üldise uue mälu teooria raames välja töötanud selliste spetsiaalsete (spirituaalsete) assotsiatiivse mälu sõlmede mõiste ning esitanud koguni hüpoteesi, et neid sõlmi kodeerivad eraldiseisvad kõrgel abstraktsustasemel assotsiatiivsed mäluengrammid, millel on tõenäoliselt väga lihtne struktuur. Ka oletan ma, et: (1) mälu on päriliku inimese eluloo engrammi toimimise tulemus; (2) toimimiskompleksi kuuluvad kasvavad assotsiatiivse mälu ja päritud universaalsete müütidengrammid, millel on abistav osa; ja (3) mälu fundamentaalsed engrammid koosnevad ajalikest ja ajatutest osadest, millest viimased on kodeeritud komade, s.o sünkroniseerimissignaali sisse. Võimalik, et see üldine teooria on kontrollitav, võib-olla isegi juba lähitulevikus.

Kuid ärgem unustagem, et mäluengrammid ise on siiski hüpoteetilised struktuurid. Pöördugem mõningate konkreetsete faktide juurde, mis on teada meie enda pärilikkuse makromolekulide kohta. Puhtstatistilisel vaatlusel selgub, et DNA molekulid, mis kannavad meie geneetilist informatsiooni, on unikaalsed (teil tarvitseb vaid ette kujutada erinevaid DNA molekule, mida on 4 astmes mitu miljardit — $4^{1000000000}$!) ja aitavad seega kaasa meie kosmilisele unikaalsusele: see tunne võib meid viia omamoodi Aadama ekstaasi, kuid üksteisest väga kaugele jäämine tähendab ka väga kaugele jäämist keskmest — Jumalast, nagu tavatses ütelda isa Dorotheus (VI–VII sajandil elanud Süüria müstik, väga tuntud ja armastatud vene ortodokslike ringkondades). Seega tahaksin ma öelda, et see unikaalsus on pigem midagi, millest tuleks üle saada, võib-olla isegi lähtekoht meie teel tagasi allika, jumalikkuse juurde. On üllatav, kui mõjuavaldav — mõõtmeilt tõepoolest kosmiline — on meie unikaalsus; meie eraldatus loodusest ja Jumalast saavutatakse ja seda valvatakse peamiselt selliste stohhastiliste protsesside tulemuste abil, nagu seda näiteks on neutraalne evolutsioon. See on väga tähtis ja ma kordan veel: näib, et konkreetsed faktid meie pärilikkuse makromolekulidest

kõnelevad meie, et oleme eraldatud Jumalast selle kosmilistes mõõtmetes.

Selle kosmilise vahemaa ületamiseks, mis peitub iga meie raku pärilikkusmaterjalis, tunneme ainult paari väga lihtsat (kuid raskesti teostatavat) tegu ehk seisundit: armastust (mitte *eros*, vaid *agape*), mida me tunneme Jumala ja kaasinimeste vastu, ning häid tegusid — see tähendab spirituaalses elus kitsa tee ettevõtmist.

See tee paneb alguse elule, mis seisneb rasketes valikutest, kuid mida suunab sisemine “kompass” (spirituaalse mägironimise ajal on võimalik eristada õiget teed valest, s.t teed, mis viib üles, ja teed, mis viib alla). Võib-olla peaksin juhtima tähelepanu ka uskumise aktile, mis ankurdab meie kitsa tee nõõri kindlalt sihtpunkti külge.

Lubage mul siinkohal lisada paar spekulatiivsemat mõtet. Võib-olla oleks täiesti õige oletada, et kui asjasse on segatud Jumala tahe, juhtub asju, mis näivad ülaltoodud reegleid trotsivat (pange palun tähele, et need erandid ei kaasa masse, vaid ainult väheseid “valitud” üksikisikuid). Mõned sellistest juhtumitest ei ole võib-olla üldse erandlikud. Näiteks ainult paar minutit mõne suure patustaja elus võivad anda tulemuseks märkimisväärse spirituaalse kasvu. Pidagem meeles, et mingis kõrgemas tähenduses ei pea me oma ligimese üle kohut mõistma (Jumal — igavene Sina ja ühtlasi suur pühendatu meie vaimusse — teab paremini). Ning alati on olemas mingi jääk, mille peame jätma lihtsalt Tema imeliseks saladuseks. (Kas meil on paremat valikut?) Ka ei tohi unustada tunnet, et kõik heated on vaid surnud, “hinge pimedasse öösse” mähkunud — enne kui Jumala ligiolu kõik elustab (nagu lamp, mis on süüdatud kõrvaltoas, kuhu pimedast koridorist sisenetakse). Seega pean ma tõepoolest mõõnma, et minu käesolevas poolmetafüüsilises, poolbioloogilises spekulatsioonis puuduvad mõned tähtsad aspektid. Ehkki suurendusklass võib paljastada mõned loomise saladused, on sellise taipamise hinnaks õnnetuseks vaid piiratud osa nägemine sellest.

Kuidas on need ülilihtsad teod nii võimsad? Mõistagi ei tea ma seda tegelikult, ent püüdkem meie hüpoteetilistelt molekulaarsetelt tunnistajatelt järele küsida. Armastades ning spirituaalset kitsast teed järgides peame pidevalt tegema otsuseid, mis on meie jaoks tohutult rasked, näiliselt vastukäivad meie loomuse-

le (mõned meist ütleksid pigem, et meie ego vastupanu omamoodi deautomatiseerimine või sellest ülesaamine). Kõikvõimalikel viisidel tuleb meil sedasama vastupanu ikka ja jälle ületada. Selline meie eluaegse pingutuse lihtsus (korduvus) peab peegelduma vastavates (spirituaalse) assotsiatiivse mälu engrammides. Siinkohas tahaksin oletada (või meenutada), et just alandlik ja lihtne "spirituaalsete saavutuste raamat" (spetsiaalne assotsiatiivse mälu engramm) näib olevat see, mis kannab teid üle nähtamatu lahinguvälja kosmiliste vahemaade. Veel kord, tuletage palun meelde (või vaadake läbi hüpoteetilise ülivõimsa mikroskoobi ja nähke), kuidas iga õige spirituaalne otsus suurima tõenäosusega lisab uue ploki, veel kord sama tüüpi ploki spetsiaalsele assotsiatiivse mälu engrammile. Seega juhin teid idee (või ehk intuitsiooni) suunas, et samasugused engrammid ehitavad omamoodi silla üle ükskõik milliste kauguste nii meie eneste südames kui inimeste vahel (palun tuletage veel kord meelde isa Dorotheust). Tõepoolest, ikka ja jälle tõuseb pinnale vastuoluline idee, et sarnaste üksuste tarvis eksisteerib mingi ühendav printsiip (vt Sheldrake 1987). Nagu öeldud, pole ma esimene, kes seda väidab, ent kardan, et enamik inimesi, kes on püüdnud midagi sellist tõestada, on konstrueerinud omamoodi pseudoühenduse, mis asendab tõelisuse üpris madalakvaliteedilise kunstliku järeleaimamisega. Ehk oleks parem läheneda sellele probleemile teise nurga alt ning tähele panna, et sarnaste struktuuride vahelise interaktsiooni ideed (Soidla 1992, 1993b, Sheldrake 1987) ainult näib olevat üpris lihtne kontrollida. Kahjuks on mõned sellega seotud ja samuti väga lihtsad ideed juba viinud välja sajandivanuse vasturääkivuseni psüühika uurimises (Ramakrishna, Palmer 1987, Alcock 1987). Võimalik, et see tähendab, et sedasorti ideed ei olegi tegelikult lihtsad, vaid osutavad maailma mõnele holistilisele ühendusprintsibile. See omakorda tähendab, et kui me teeme mõne katse, kuuluvad sisendi hulka (peale selle, mida eksperimenteerija loodab kontrollida) ka sellesse kaasatud, sageli üsnagi tähelepanuväärsete inimeste isikulood ja väljundisse kuuluvad mõned sündmused nendesamade inimeste elulugudes (täiendades registreeritud eksperimentaalset tulemust). Mõistagi võin ainult korrata, et tegelikult me ei tea seda, ja võimalik, et meil tuleb

laiendada eksperimentaalset (teaduslikku) meetodit ennast, et selles suunas midagi teada saada.

Tahaksin lisada paar veelgi subjektiivsemat mõttekäiku. Kõigepealt, ülim külgetõmme, mis kannab armastuse, kõige raskemini langetatavate otsuste puhtaid inimlikke engramme, mälu puhtaim sõna, *logos* on tee, mis juhatab kokku armastuse ja heategude laialipillatud "kadunud" engrammid ning ühendab kosmilise mõistatuse eri osi.

Teiseks — võimalik, et juba on kohatud võimsat ning omamoodi ülimalt muljetavaldavat poeetilist metafoori (või isegi pooleldi tunnustatud, pooleldi ette kujutatut), et mõnede eespool esitatud printsiipide kaval ning intensiivne, kuid lühiajaline kasutamine võib aidata luua üllatavat paranormaalset kujutist kohalikust võimust looduse üle — kuid see ei küüni globaalse saavutuseni. See näib ülimalt loomulikuna oletada, et spirituaalsete saavutuste kestvad (stabiilsed) puhtad engrammid saavad olla vaid eluaegse armastuse ning lihtsate tegude alandliku kordamise tulemus, mis demonliku eksperimentaatori jaoks oleks surmavalt igav.

Kuid siin oleme jõudnud kujutlusvõime hämarikuvalda — millesse me tänapäeva teaduse liiga jäikade (või ehk liiga naiivsete) mõistetega siseneda ei tohiks.

Tõenäoliselt jääb oluliseks põhjendatumana tunduv, kuid lihtne tõde, et igaüks meist kirjutab — võib-olla otsesemaski tähenduses, kui tavaliselt arvatakse — spirituaalsete saavutuste teksti oma mällu, mis ühel või teisel viisil näib suutvat ületada tööpoolest kosmist vahemaad meie praeguse lahusoleku (Jumalast ja meie kaasinimestest) ning taasühinemispunkti vahel.

Kirjandus

- Alcock, J. E. 1987. Parapsychology: Science of the anomalous or search for the soul? — *Behavioral and Brain Studies*, vol. 10, pp. 553–565
- Ramakrishna, R. K., J. Palmer 1987. The anomalously called psi: Recent research and criticism. — *Behavioral and Brain Studies*, vol. 10, pp. 539–551
- Sheldrake, R. 1987. *A New Science of Life: The Hypothesis of Formative Causation*. London: Collins

- Soidla, T. R. 1992. Schroedinger's cat in Pandora's box: A new model of memory suggested by morphic fields, COEX systems and fear of objectivization. — *12th International Transpersonal Conference: Abstracts*. Prague, p. 10
- Soidla, T. R. 1993a. Biological texts and spiritual values. — *Revival of Russian Religious Philosophical Thought*. St. Petersburg: Glagol, pp. 25–29
- Soidla, T. R. 1993b. Morphic resonance, molecular structure, and man: Some metaphysics.— *International Journal of Transpersonal Studies*, vol. 12 (2), pp. 51–55
- Soidla, T. R. 1993c. Some preliminary notes for a RNA-editing based model of Memory. — *Folia Baeriana*, vol. 6, pp. 261–268
- Soidla, T. R. 1994. Open mouth, open mind: An impressionistic attempt of a transpersonal autobiography. Part 1: "Energies" and states of consciousness. — *International Journal of Transpersonal Studies*, vol. 14, Supplement, pp. 30–42
- Soidla, T. R. 1995a. Open mouth, open mind: An impressionistic attempt of a transpersonal autobiography. Part 2: Living and losing with high energies. — *International Journal of Transpersonal Studies*, vol. 14, Supplement, pp. 43–59
- Soidla, T. R. 1995b. *Practical molecular book-keeping. Part 1: A basic model.*
- Soidla, T. R. 1995c. *66 illegitimate questions on memory and consciousness.*

TÕNU SOIDLA, molekulaarbioloog (sünd. 1939) on lõpetanud Tartu ülikooli bioloogia-geograafia teaduskonna 1963. aastal, bioloogiakandidaat 1963. a Leningradi ülikoolis, bioloogiadoktor 1990. a Leningradi ülikoolis. Praegu töötab Tsütoloogia Instituudi juhtivateadurina Peterburis.

lepp 95

Harry Lepp. KÜLALISED. II
(1995)

TAGAOTSITAV REINER BROCKMANN

Endel Priidel

Meie kunstilise luulesõna algushetkeks on 20. november 1637, kui ilmus Reiner Brockmanni eestikeelne juhuluuletus "CARMEN ALEXANDRINUM ESTHonicum ad leges Opitij poëticas compositum".¹ Brockmann on teadaolevalt avaldanud 43 luuletust, millest kaks on kreekakeelsed, 20 ladinakeelsed, 16 saksakeelsed ja viis eestikeelsed. Käsikirja oli siiani jäänud ladinakeelne luuletus, mis pärineb Adam Oleariuse materjalide hulgast ja leiab avaldamist allpool. Ent teada on ka noore Brockmanni kreekakeelne pühendus isa mälestusele tema surma puhul 1626. a.² Luuletaja loomingu uurija ning tõlkija Marju Lepajõe on tema kirjavahetusest leidnud vihjeid veel mitme luuletuse olemasolu kohta. Selle kõrval on Brockmann tõlkinud 24 kirikulaulu, neist kaks koos Martin Giläusega.³

¹ *Glückwünschung / Dem Ehrnvesten vnd Achtbahrn Herrn Hans von Höveln / Eltisten der Schwartzen Häupter. . .* Revall, 1637. — Tallinna Linnaarhiiv (TLA). "Vota nuptialia": f 230, n 1, s 57 (Htr. 455), nr 27; KM RO, ÕES 3.

² Fr. K. Gadebusch, *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung. . . Erster Theil*. Riga, 1777, lk 128–129.

³ H. Stahl, *Hand- und Hauszbuches Für die Pfarherren vnd Hausväter Esthnischen Fürstenthumbs / Ander Theil / Darinnen das Gesangbuch. . .* Revall, 1637, lk 74–75; H. Stahl, *Neu Ehstnisches Gesangbuch*, Reval, 1656, lk 7–8, 16–18, 42–44, 84–85, 102–103, 103–105, 156–158, 226–229, 238–239, 262–264, 320–323, 323–325, 325–326, 340–342, 342–343, 349–351, 355–357, 397–399, 402–404, 432–434, 457–460, 492–494, 550–552.

Reiner Brockmann (*Brocmann, Reinerus Brocmannus*, A. Olearius: *Heinricus Brockman*⁴) sündis 28. aprillil 1609. a Saksamaal Mecklenburgis Schwani linnas⁵, kus olid olnud pastoriks ka tema emapoolne vanaisa Zacharias Scheffters ja isa Reiner Brockmann⁶. Fr. K. Gadebuschi andmetest selgub veel, et isapoolne vanaisa Georg oli olnud Westphalis Steinheimi linnas bürgermeister.⁷ Omandanud isa käest "eraviisil" algteadmised⁸, võidi ta "edukalt Rostocki linnakooli saata"⁹ ja seejärel viia Wismarisse, kus ta "hästi alatud studiumi jätkas ja iseäranis edukalt põhja pani kreeka keele oskusele niihästi sidumata kui seotud kõnes"¹⁰. Samal ajal oli Hamburgis ema vend Zacharias Scheffters kooli ja gümnaasiumi rektor ning varsti hakkas ta õppima sealses koolis¹¹ ja 1628. aastast gümnaasiumis¹². Ilma lähedase inimese, onu abita olekski tal olnud raske, sest noormeest tabasid õpingute ajal kaotused: 8. septembril 1625. a suri ema ja 23. juulil 1626. a suri isa.¹³ Brockmann valmistas ennast tulevaseks kutseks ette Rostocki ülikoolis ja ta kutsuti 1633. a Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professoriks¹⁴, mis kohale introducteeriti 19. juunil 1634. a.¹⁵ Töötanud koolis 1639. aastani, asus ta Kadrinasse ja

⁴A. Olearius, *Offt beehrte Beschreibung Der Newen ORIENTALischen Reise...* Schleszwig, 1647, lk 92.

⁵A. Sandhagen, "Vita defuncti." — *Der Gerechten Tod*. Reval, 1648, lk 1639. — Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu baltikaosaakond (TAR BO), I-5443, nr 28; Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, RE A-5062, nr 38. Eesti k: "Kadunu elu." — *Keel ja Kirjandus* 1987, nr 12, lk 740–741.

⁶Fr. K. Gadebusch, *op. cit.*, lk 128; "Vita defuncti", *op. cit.*

⁷Fr. K. Gadebusch, *op. cit.*, lk 128.

⁸"Vita defuncti", *op. cit.*

⁹Seals.

¹⁰"Vita defuncti", *op. cit.*, lk 1639–1640 (740).

¹¹Fr. K. Gadebusch, *op. cit.*, lk 128; "Vita defuncti", *op. cit.*, lk 1640 (740).

¹²*Die Matrikel des Akademischen Gymnasium in Hamburg 1613–1883*. Hamburg, 1891, lk 17.

¹³Fr. K. Gadebusch, *op. cit.*, lk 128.

¹⁴"Vita defuncti", *op. cit.*, lk 1640 (740).

¹⁵A. Berting, *Lehrer-Album des Revalschen Gymnasiums*. Reval, [1862], lk 10; "Vita defuncti", *op. cit.*, lk 1640 (740).

pühendas end vaimulikutegevusele, olles sealse koguduse pastor, Virumaa viitsepraost ja 1643. aastast praost.¹⁶

Reiner Brockmann suri 29. novembril 1647. a 38 aasta vanuses ja maeti Tallinna Oleviste kirikusse. Matusejutluse pidas Oleviste koguduse abiõpetaja Andreas Sandhagen, kes koostas ka matuselehe *Der Gerechten Tod*, mis ka trükiti. Selle hindamatuks osaks on nekroloog "Vita defuncti" ("Kadunu elu") — Brockmanni üksikasjaline biograafia, kus on kirjas ta päritolu ja ümbrus, kool ja haridus, töö gümnaasiumi professorina ja hiljem vaimulikuna, isiklik elu ja kõlbeline pale, surm ja matus. Eelkõige on see lugupidamisavaldus temale kui hinnatud jumalamehele. Brockmanni tegevus juhuluuletajana ning ka vaimulike laulude tõlkijana on jäänud hoopis nimetamata, kuigi biograaf pidanuks teadma ka tema kirjanduslikku tegevust. "Kadunu elu" on haruldane trükis, millela meie esiluuletaja mõistmine jääks puudulikuks, pealegi on selle kirja pannud Brockmanni vahetu kaasaegne, vaimulik nagu ta isegi. Ometi pidi hindamatu väärtusega teatmeallikas ootama 340 aastat uurijat, et hakata siis 1987. a kõnelema.¹⁷

Vaatamata sellele, et nekroloogi olemasolu oli teadmata, ei jäänud Brockmann tundmatuks. Tema teadvustamine toimus siiski visalt, sedamööda kuidas uurijatele avanes ta elu ja looming. Oli tekkinud kummaline olukord — kõik, mis oli korralikult nekroloogis kirjas ja käeulatuse kaugusel, tuli avastada. Kuid silmaga nähtavaidki tühimikke ei täitnud isegi sajandid, näiteks saadi luuletaja sünnikuupäev teada ikkagi alles nekroloogist.

Muidugi ei lõpe uurijate küsimused ka pärast nii täiuslikku leidu, nagu "Kadunu elu" seda tõepoolest on. Tänu sellele ja teistele viimasel ajal päevavalgele tulnud materjalidele on üldpilt Brockmannist olemas, ja kindlasti parem kui mõnestki tema kaasaegsest. Teatud autori, teema või probleemi süstemaatiline läbitöötamine kergitab aga ikka ja jälle küsimusi.

¹⁶R. Paucker, *Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge*. Reval, 1849, lk 183.

¹⁷Juba eespool viidatud (5) matuselehte *Der Gerechten Tod* kasutas Kaja Altof (1991. aastast Telschow) oma uurimuses "Reiner Brockmann Tallinnas ja "Lasnamäe lamburid"" (*Looming* 1987, nr 11, lk 1556–1562). Matuselehe tõlkis eesti keelde Ain Kaalep ja see ilmus ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 1987, nr 12, lk 739–741.

Kaasaegsete seas, kellega Brockmann Eestis kohtus, on pärjatud luuletaja Paul Fleming (1609–1640) ja reisikirjanik Adam Olearius (1603–1671). Nad mõlemad kuulusid Holstein-Gottorpi hertsogi Friedrich III saatkonda, kes tagasiteel Moskvast tegi peatuse Tallinnas, kus neid võeti vastu 10. jaanuaril 1635. a. Gümnaasiumi professorid, nende hulgas Reiner Brockmann, pühendasid hertsogi “nõuandjatele ja saadikutele” Philipp Crusiusesele ja Otto Brüggemannile selleks puhuks luuletusi, mis ka ära trükiti.¹⁸ Need õnnesoovid pürivad kõrgusesse ja ülistavad kujundiküllaselt meeste suuri tegusid.

Fleming ja Olearius jäid sellisest kombekohasest aust ilma, nende poole ei pöördunud värssidega. Ometi tundis Brockmann kohe ära, et need on vaimusugulased. Kaksteist päeva hiljem kirjutas ta Oleariusele ülevoolavalt tundeküllase, siira ja otsekoheste pihtimuse sõprusest.¹⁹

19. veebruaril 1635 Flemingile pühendatud “Super symbolo suo, in albo” on kõrgstiilis läkitus, milles tunnistatakse luule-

¹⁸ΕΨΓΧΑΡΜΑΤΑ... Revaliae, [1638]. — TAR BO, XII-947, nr 25.

¹⁹Väga kuulsale ja väljapaistvale isand mag. Adam Oleariusele, filosoofile ja väga andekale poeedile, Moskvast Tallinna tagasisaabunule

Tõesti, armastan sind, kas ütelda võin ka, mispärast?

Ei seda öelda ma tea, miks sina armastad mind.

Ehk sinu armastus on teistsugune? Kindlasti mitte.

Oh sõber, ei taba arm seda, kel' nii vahe vaim.

Ah, miks uurima pean, mispärast ma sull' olen armas?

Ütlen ja palun vaid üht: kestma las jääb see arm.

Mälestuseks ja sõpruse pärast kirjutanud
Tallinnas Liivimaal 22. jaan. 1635
Reiner Brockmann, kreeka k. prof.

Tõlkinud Marju Lepajõe.

408.

Viro Clarissimo & Excellentissimo
 Sn. M. Adamo Oleario Philosopho et Poetae Ingeniosissimi
 Muscoviâ Revaliam reduti

Crede amo te, simul et populum tibi dicere quare?

Hoc saltem nequeo dicere, Cur redamers?

Num, quia Cecidit amor? non sic: nil tale enim in illum,

Cui tanta est acies mentis, Amice, cadit.

Sed quid ego quaero, quare à te diligar? illud

Unum hoc rogans: iste perennet amor.

Memoria et Amicitia ex quo scrip't
 Revaliae Livonorum 1635. Et Jan
 Reinerus Brockmann. Graecus Ling. Prof.

meistri geniaalsust ja enda tähtsusetust tema kõrval.²⁰ Fleming elas Tallinnas üle aasta loominguist elu ja tundis ennast hästi lamburiseltsi liikmete sõpruskonnas. 20. aprillil abiellus Reiner Brockmann Niguliste koguduse õpetaja tütre Dorothea Temmenga. Nende pulmadeks laskis Fleming trükkida raamatukese *Paull Flemings Gedichte Auff des Ehrnvesten vnd Wolgelarten Herrn Reineri Brockmans. . . Vnd der. . . tugendreichen Jungfrawen Dorotheen Temme Hochzeit*, milles on Brockmanni taevassetõstvaid

²⁰Paul Flemings *deutsche Gedichte II*. Herausgegeben von J. M. Lapenberg. (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart. LXXXIII.) Stuttgart, 1865, lk 590.

luuletusi.²¹ Brockmann on Flemingile pühendanud üheksa luuletust — rohkem kui kellelegi teisele.

1636. aasta märtsis saatis Brockmann lahkuvaid sõpru, kelleks olid Paul Fleming, Hartmann Gramann, Adam Olearius ja Salomon Petri. Sellest sündis nukrameelne pihtimus — minejatele ei saa ju ette heita, et nad ära lähevad ja tema peab maha jääma. Nii-sugune on lihtsalt asjade paratamatu käik, millega peab leppima. Luuletus lõpeb siiski õnneväljendusega, selle tõdemusega, et ka tema arvati sõprade hulka.²²

Brockmanni kohtumine Flemingi ja Oleariusega oli õnnelik juhus. Kolme silmapaistva isiksuse edaspidised kokkupuutumised võisid neid kõiki vaid vaimselt rikastada. Muuseas leidsid nad kõik Eestist endale naise, Brockmann ja Fleming Tallinnast, Olearius Kunda mõisast, kuhu ta sattus pärast laevaõnnetust Soome lahes Kunda ja Suursaare vahel.²³ Flemingi uurijad on enesest-mõistetavalt käsitlenud temaga seoses Brockmanni tegevust ja loomingut. Suure saksa luuletaja ulatuslikes väljaannetes *Teütsche Poemata* (Lübeck, 1646) ja J. M. Lappenbergi koostatud *Paul Flemings deutsche Gedichte II* köites (Stuttgart, 1865) ilmusid teiste autorite Flemingile pühendatud luuletused ja talle saadetud kirjad, nende hulgas ka Brockmanni omad koos üheksa luuletusega. Kindlasti on see kaasa aidanud Brockmanni teadvustamisele ja mõistmisele. Uuriija, kelle tähelepanu keskmes on Fleming, võis aga panna kõrvale ja jätta tähelepanuta midagi sellist, mis oleks olnud oluline just nimelt Brockmanni käsitlejale.

Adam Oleariuse reisikiri *Offt beehrte Beschreibung Der Newen ORIENTALischen Reise...* ilmus Schleswigis samal aastal, kui Brockmann suri — 1647. Raamatus on Brockmanni tegevus kokku võetud paari lausega, öeldud, et ta oli Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor ja “praegu maal mittedaksa koguduse pastor”. Brockmann on pandud Stahli kõrvale ja teda peetakse teenekaks tõlkijaks, kelle laulud on riimis ja rütmis (*zierlich... vnnd Rhytmos gesetzt*).²⁴ See, et paljud tõlked

²¹TAR BO, XII 947.

²²D. Paul Flemings *Teütsche Poemata*. Lübeck, [1646], lk 245.

²³H. Salu, *Tuul üle mere ja muid lühiuurimusi eesti kirjandusest*. Stockholm, 1965, lk 156.

²⁴A. Olearius, *op. cit.*, lk 92.

ajale vastu pidasid, kinnitab Oleariuse antud hinnangut ja näitab, et ta tundis tollast eesti kirikukirjandust. Seejuures peab arvestama, et Brockmanni laulutõlked, millega ta tõlkijana oma nime jäädvustas, olid sel ajal veel ilmunud; need avaldati alles 1656. aastal.

Adam Oleariuse reisidest on säilinud tähelepanuväärne reisiraamat. Eesti huvilist on selles rõõmustanud siinse olustiku, kommete ja tavade kirjeldamine. Brockmanni uurijat peaks huvitama aga muugi. Säilinud on näiteks Oleariuse kirjad Flemingile, Olearius pidas päevikut. Eespool autograafina avaldatud luuletus, mille Brockmann talle 22. jaanuaril 1635. a mälestuseks pühendas, pärinebki reisipäevikust. Praegu kuulub see Hermann Veesenmeyerile. Sealt tehtud fotokoopia loovutas Oleariuse taasväljaandja dr. Dieter Lohmeier *dr. phil.* Vello Helgile, kes andis selle Kopenhaageni Kuningliku Raamatukogu käsikirjade osakonnale (Ms. phot. 305, 4°).²⁵ Saanud kuulda Brockmanni "Teoste" väljaandmise kavatsusest, tegi V. Helk sellest valguskoopia ja saatis avaldamiseks Brockmanni teisele kodumaale — Eestisse.

Adam Oleariusel on tema reisiraamatus haruldane Tallinna vaade.²⁶ Juba siis sajanditevanune tornidelinn oli seisnud muutumatuna, aga just sel ajal, kui Brockmann elas Tallinnas, s.o 1634–1639, puudus selle linna panoraamil üks "detail" — Oleviste kiriku torn. 1625. aasta 28. mai öösel süütas äike kiriku ja kogu tornikiiver hävis kuni kiviosani. Kolme aastaga taastati kirik küll kogudusele jumalateenistuse pidamiseks, ent ta jäi terveks veerandsajaks aastaks ilma linna ilmestava tornita.²⁷ Selle asemel oli kiivrialuse lahtise ava peale ehitatud sademete kaitseks madal püramiidjas katus. Sellist silmale harjumatu pilti — Brockmann aga muud ei näinudki — pakub Olearius. 20. aprillil 1635. a laulutati selles kirikus Reiner Brockmann ja Dorothea Temme. 14. jaanuaril 1648. a pandi siia luuletaja igaveseks puhkama kiriku Maarja kabelisse, mis asetseb koori lõunaserva kõrval.²⁸

²⁵Vello Helk Endel Priidelile 23. V. 1993.

²⁶A. Olearius, *op. cit.*, lk 88.

²⁷R. Kangroopool, D. Bruns, *Tallinn sajandeis: Ehituskunstiline ülevaade*. Tallinn, 1971, lk 63.

²⁸*Der Gerechten Tod, op. cit.*, tiitelleht.

1649. a sõlmiti Hans Geisseleriga leping uue tornikiivri ehitamiseks ja see valmiski 1651. a. Torn oli küll oma endistes gooti vormides²⁹, aga madalam, nii et kiriku kõrguseks jäi 159³⁰ meetri asemel 139,3 meetrit. Taastamise käigus tehti veel teisi muudatusi: "Varasemat kiivrit flankeerinud kolmnurkviilud asendati nüüd nelja väikese nurgatornikesega." Ööl vastu 16. juunit 1820 lõi jälle pikne kiriku põlema. Tules hävis hoone ja kogu sisustus ning kõik tuli asendada uuega. Kuumusele ei pidanud vastu pörandat katnud hauaplaadid. Alles jäänud kolm barokstiilis ornamendiga hauaplaati kinnitati koori idaseinale, XIV–XVI sajandist pärit fragmendid asuvad kiriku eesruumis.³¹

XVII sajandi Tallinna panoraami võib näha ka Johan Angelius Werdenhageni teoses *De Rebuspublicis Hanseaticis* (Frankfurt, 1641). Vaate autoriks on Saksamaalt Baselist pärit Matthäus Merian (1593–1850). Raamat on ilmunud küll 1641. a, kuid panoraam valminud enne 1625. aastat, sest Oleviste on kujutisel kogu oma kõrguses. Selle gravüüri joonist aluseks võttes ja seda varjundades on loodud ka teises tehnikas teos, mis on dateeritud 1652. aastaga. Seegi töö on omistatud Merianile, märkamata seda, et kunstnik oli sel ajal juba surnud.³² O. Greiffenhagen väidab *Eesti biograafilises leksikonis* (1926–1929, lk 354), et 1652. aasta Tallinna vaatele on eeskujuks olnud Oleariuse gravüür. Tegelikult võib väita aga hoopis vastupidist, sest Oleariuse gravüüri kujutatud Tallinna ehitised ja nende rakursid on edasi antud samuti kui Merianil 1641. aastal (suuremaks erinevuseks on vaid pildi esiosasse monteeritud stafaaž). Seepärast ei tohiks eksida, kui arvata, et nii Adam Olearius kui ka 1652. a gravüüri kunstnik on lähtunud ühest eeskujust, milleks on Matthäus Meriani enne 1625. aastat valminud gravüür, mis on avaldatud 1641. aastal.

²⁹R. Kangropool, D. Bruns, *op. cit.*, lk 63.

³⁰*Eesti nõukogude entsüklopeedia*. [5. kd.] Tallinn, 1973, lk 498.

³¹R. Kangropool, D. Bruns, *op. cit.*, lk 63–64.

³²1652. aasta Tallinna vaade on reprodutseeritud: R. Kangropool, D. Bruns, *op. cit.*, ill. 8; *Eesti nõukogude entsüklopeedia*. [7. kd.] Tallinn, 1975, lk 451 (fragm.). — M. Meriani kohta vt.: G. K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon... Neunter Band*. München, 1840, lk 137–143.

*

Reiner Brockmanni esimene postuumne käsitleja on Henning Witte. Tema leksikonis *Diarium Biographicum* (Gedani, M. Hallervordius, 1688; leidub TAR BO, V 4349) on esindatud XVII sajandi (1600–1688) nimed. Isikud ei ole järjestatud alfabeetiliselt, vaid kronoloogiliselt, võttes arvesse sünni- ja surma-aastat. Raamatu leheküljed on pagineerimata ja registris osutatakse aastale, mille alt võib otsitava leida. *REINERUS BROCKMANNUS* (indeksis *Brochmannus*) on *Appendix*'is oma surma-aasta ANNO 1647 all. Leksikonis on kirjas Brockmanni rahvus (*Germanus*), päritolu Mecklenburgist (*Megalopolitanus*), surmakuupäev (29. Nov.) ja vanus (*aet. 38*). Ära on märgitud ta töötamine Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professorina, Kadrina koguduse pastorina ja Tallinna konsistooriumi assessorina. Sellele järgnevas on teade luterlike kirikulaulude tõlgete kohta, öeldakse, et need on ilmunud kirikukäsiraamatus, kuid *Uut lauluraamatut* pole nimetatud. Niisugused andmed võis raamatu koostaja saada Tallinna konsistooriumist. Brockmanni hoidsid elavana tema tõlked, mis olid kasutusel ja 1656. a ka *Uues lauluraamatus* avaldatud. Witte nappidele andmetele osutasid August Wilhelm Hupel (1782)³³, Johan Friedrich v. Recke ja Karl Eduard Napiersky (1827)³⁴.

Nekroloogi järel on teiseks rikkalikumaks allikaks Brockmanni kohta Friedrich Konrad Gadebuschi (1719–1788) *Livländische Bibliothek nach alphabetischen Ordnung* (Riga, 1777). Gadebusch sündis Rügeni saarel, õppis Greifswaldi ülikoolis õigusteadust, ajalugu ja filosoofiat ning elas seejärel põhiliselt Königsbergis. 1750. a asus ta Tartusse, kus töötas mitmel alal ja oli 1766–1783 Tartu linna kõrgetes ametites — linnasündik, justiitsbürgermeister ja linnavanem. *Livländische Bibliothek* on üks osa tema kapitaalset Liivimaa ajaloost, mille koostamisele eelnes arvukate materjalide, käsikirjade ja dokumentide koopiade kogu-

³³A. W. Hupel, *Der nordischen Miscellaneen viertes Stück*. Riga, 1782, lk 168.

³⁴J. Fr. Recke, K. E. Napiersky, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland...* Ersten Band. Mitau, [1827], lk 267–268.

mine.³⁵ Brockmannist on kirjutatud, et ta oma hariduse põhja sai Hamburgis emapoolse onu Zacharias Schefftersi käest, oli Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor ja Kadrina koguduse pastor (*Pastor zu Tristfer*). Selle kõrval on teateid isa, ema ja isapoolse vanaisa kohta, ära on toodud isegi vanemate surmaaeg, ei ole antud aga Brockmanni enda eludaatumeid. Tähelepanuväärne on loomingulooline fakt, et noor Brockmann kirjutanud oma isa surma puhul 1626. a kreekakeelse luuletuse. Gadebuschi ülevaade on avastuslik ja täiendab isegi nekroloogi, kus pole andmeid Brockmanni lähedaste kohta. Üllatuslik on seegi, et 130 aastat pärast luuletaja surma annab tõsine ajaloolane esimest korda teada Brockmanni luuletuste olemasolust.³⁶ Kõne all on David Cunitiusel 1643. a adresseeritud kreeka-, ladina-, saksa- ja eestikeelsed juhuluuletused Brockmanni eraldi vihuna väljaandes *Hymenaeus*³⁷ ning Heinrich Stahlile määratud kreeka- ja ladinakeelsed pühendused 1649. a Stahli jutluseraamatus *Leyen Spiegel*³⁸. Tunnistades Brockmanni teeneid (*Verdienst*) kirikulaulude tõlkimisel, on Gadebusch osutanud Kelchile³⁹, kuid nagu selgus, on seda esmakordselt märkinud juba Olearius. Kogu käsitlus on mitmekülgne sellelegi vaatamata, et kasutatud ei ole Witte leksikoni, mis tundub isegi kummalisena. Sellest annab tunnistust kas või surmadaatumi puudumine. Siinkohal võib katseliselt viidata sellele, kust Gadebusch võis oma andmed saada — Brockmanni Mecklenburgi-päritolu Kelchi kroonikast, tema töötamise Tallinna gümnaasiumis Oleariuse reisikirjast, Kadrinas olemise Stahlilt, kes on oma *Leyen Spiegel*'is Brockmanni luuletusele lisanud sellekohase märkuse — *Pastor Tristferensis*. Vanemaid ja vanaisa puudutav osa pärineb otse n-ö algallikast — Saksamaalt Mecklenburgist. See on aga ainult arvamusalvudus. Uuriija Gadebuschi ees on käinud koguja Gadebusch. Võib jälle arvata, et

³⁵*Eesti biograafiline leksikon*. Peatoim. A. R. Cederberg. Tartu, 1926–1929, lk 100–102.

³⁶Fr. K. Gadebusch, *op. cit.*, lk 128–129.

³⁷HYMENAEUS... Reval, 1643. — Riia. Rahvusraamatukogu, R, BS 694.

³⁸M. H. Stahl, *Leyen Spiegel*... Reval, 1649, lk 112/113 vahel olevas osas lk IV p.

³⁹Fr. K. Gadebusch, *op. cit.*, lk 129.

Saksamaalt on saadud ka informatsioon isa mälestusele pühendatud luuletuse kohta, mis pidi sel ajal järelikult olema olemas.

Hymenaeus ja *Leyen Spiegel* on trükised, mis olid arvatavasti Gadebuschil olemas ja ta kasutas neid *de visu*. Brockmanni nelja luuletusega *Hymenaeus*'t teatigi ligi kaks sajandit vaid kirjanduse põhjal.⁴⁰ Dietrich Heinrich Jürgensoni *Kurze Geschichte der ehstnischen Literatur* (1843)⁴¹ viitab nõutult Gadebuschile ja Herbert Salul ei jäänud 1963. a üle muud arvata, kui et ükskõiksus ja ebasoodsad olud said trükisele saatuslikuks.⁴² Ometi jõudis Villem Altoa 1965. a Riias Rahvusraamatukogus selle jälile.⁴³ Tõenäoliselt sattus *Hymenaeus* Riiga pärast Gadebuschi surma 1788, kui ta kokkukogutud ürikud ja kirjavahetus pillutati iga nelja tuule poole laiali — Peterburisse, Riiga ja mujale.⁴⁴

Peterburist, Riias ja Saksamaalt tuleks otsida ka Brockmanni esimese luuletuse jälgi. Brockmanni isa ja ema matusel pidas jutluse Güstrow' superintendent Lukas Bachmeister. Võib-olla trükiti isa matuseks ka matuseleht, kus olid tema poja kreekakeelsed read — Reiner Brockmanni esimene avaldatud luuletus.

ENDEL PRIIDEL (sünd. 1932), kirjandus- ja kultuuriloolane. Aastast 1956 toimetaja kirjastuses, avaldanud monograafia *Ado Reinvald* (1965), kirjandusgeograafilisi kohaülevaateid, dedikatsiooniluuletuste kogumikke (pühendusluuletused Juhan Liivile (1969), Fr. R. Kreutwaldile (1973), Fr. Tuglasele (1987), *Emalaulud* (1972), *Merelaulud* (1980)) jm. Käsikirjana on kommenteeritud kuju valmis Reiner Brockmanni (1609–1647) "Teosed".

⁴⁰Trükise olemasolu märgib: *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XX*. Pernau, 1832, lk 31.

⁴¹*Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft zu Dorpat*. Dorpat, 1843, lk 49.

⁴²H. Salu, *op. cit.*, lk 145–146.

⁴³*Eesti kirjanduse ajalugu*. Viies köites. I kd. *Esimestest algtest XIX sajandi 40-ndate aastateni*. Toim. A. Vinkel. Tallinn, 1965, lk 513; E. Siirak, "Vanade tekstide uuest väljaandmisest." — *Keel ja Kirjandus* 1974, nr 7, lk 443.

⁴⁴*Eesti biograafiline leksikon*, *op. cit.*, lk 101–102.

LUULET

Lauri Kettunen

MESILANE

Mesilane aias kannab mett,
metsaloomgi allikast joob vett,
miks ei tohiks siis ka mina
vaadata su silmadegi sina?

Vaatan, vaatan sügavale ma,
seda sa ei tohi keelata,
sinu hing on nagu lilleaid,
sinu silmad allikas on vaid.

Allikal ta kristallselges vees
taevasina kajastus on sees,
sinu hinge ilu, sügavus
sinu silmist mul ju peegeldus.

Vaatan, vaatan sügavale ma,
seda sa ei tohi keelata,
mina olen mesilinnuke,
metsaloom ma olen janune.

1936.

Lauri Kettunen. Südamelillad: Luuletusi. Helsinki, 1960, lk 13, 37-38, 55, 72.

ELEEGIA EESTILE

Ah minu laul nii nõrk, kui suudaksid sina tõusta
tiibadel kõrgele kord, kutsudes kuulama neid,
kel süda veel on väiksete kannatustele alles —
vaene ja väike ju on kaitsetu võimsate ees.

Surmale suigutada neil mõttes sind õnnetu Eesti,
julmalt, olgugi et teesklevad "vabastajat".
Nii nagu hunt tigidalt nemad lammaste kallale käivad,
vaatab vaid inetust vaikides maailmgi pealt.

On rusuhunnikud sinu linnad ning külad kuldsed,
kus veel hiljuti õitsesid elu ja õnn,
sõbrad on maha maetud, viidud või ära lennand,
nii nagu varblaste parv kiskjate kullide eest.

Ah minu laul, liig nõrk oled maailma kuulda,
ohkena vaikselt vaid saadan ta lendama teed,
kust tuleb lootus, sinna kus kuulatakse palved,
kui nende täitmine Kõrgeima tahtmine on.

1945.

LIIVI RAHVAS

Kaugel kaldal Läänemere
vaevleb rahvakillukene,
liige Eesti, Soome pere —
Liivi rahvas tillukene.

Lätlastele liiga tegi
siis kui suur ja vägev oli,
saksad paiskasid kõik segi,
algas võõra omavoli.

Lätlanegi kätte tasus,
ära võõrutas ta keele,
võõras vaim ta turjal lasus,
sundides ta vale teele,

salgamagi liivi hõimu,
kes veel keelt ei andnud ära,
ehk küll ühes võõra sõimu
kannatand ja sõjakära.

Ühes jagatud on saatust,
Liivi rängad ohvrid kandnud.
Vaatame nüüd viimast vaatust,
Läti armu veel ei andnud.

Ole mures lätlanegi,
ajalool ei ole puhkust,
teeb ta nii kui ikka tegi:
karistab ka sinu uhkust.

Kahju, kui jääd upakile,
ühine meil olgu sõprus,
et, kui kostaks hädavile,
meid ei võidaks toorus, tõprus.

Liivirannas suvel 1937.

EPITAAF

Tuhanded armsad mälestused
sinule võlgnen, Eestimaa.

lial ei saa ma,
iial ei saa
tasuda sulle
seda mis jätsid sa mulle.

Kui minu rong läbi viimase jaama
sõitnud on sinna
kuhu meil kõigil kord tuleb minna,
viimaste ootuste-lootuste linna,
palvetan sealgi su eest.

Sinu vaevast,
sinu kannatusist ja silmaveest
peaks tasu leiduma taevast,
mida maailm ei tasuda saa.

Tuhanded armsad mälestused,
tuhanded südame soojendused
seovad mind Sinuga, Maarjamaa.

MEENUTUSI LAURI KETTUSEST

Käesoleva sajandi kõige viljakama soome keele ja ligemate sugulaskeelte uurija Lauri Kettuse maise rännaku ajalised piiripostid on aastad 1885 ja 1963. Sünnikodust Ida-Soomes Jorois sai ta kaasa suure armastuse oma maa, rahva ja selle keele vastu, mis viis ta Helsinki ülikooli õppima keeleteadust. Selle õppejõuna on ta jäädvustanud oma nime ennekõike soome murrete viljaka uurijana ja mahuka murdeatlase koostajana. Tema elu lõpudaatum 26. veebruar 1963 sunnib aga meenutama Lauri Kettuse kauaaegseid sidemeid Eestiga ja tema osa meie teadus- ja kultuuriloos. Kuupäev asendas peitub aga sümboolset suurust ja ilu, sest suurmehe elukaar katkes Rootsist tuleval laeval, kui ta naasis Eesti iseseisvuspäeva mälestuspeolt Stockholmist. Okupeeritud Eesti ägas tollal võõrvõimu all.

Siinkirjutaja isiklikud mälestused Lauri Kettusest kui andekast ja produktiivsest teadlasest ning suurest Eesti-sõbrast algavad 1944. aasta sügisest, kui asusin Helsinki ülikoolis jätkama Tartus katkenud õpinguid, ja lõpevad 1948. aasta jaanuariga, kui Soome Kaitsepolitsei kom-

munistlikud agendid mind haiglavoodist välja rebisid, mille järel mind käsiraudus sunniviisil kodumaale tagasi toimetati. Lauri Kettuse nimega olin aga kokku puutunud juba aastaid varem. Gümnaasiastina huvitusin suuresti meie põhjanaabrite kaunikõllalisest keelest ja käisin ühel suvel Soomes oma keeleoskust praktiliselt täiendamas. Lauri Kettuse koostatud *Oppikirja viron ja suomen eroavaisuustista* pakkus aga tõsist teoreetilist huvi. Kui elukutse valik näis gümnaasiumi lõpupoole suunduvat lingvistika radadele, muretses eesti keele õpetaja Voldemar Metsamärt ülikooli raamatukogust Lauri Kettuse *Eestin kielen äännehistoria* ning soovitas seda ka hoolikalt konspekteerida. Nii ma tegingi ja suurelt osalt neile teadmistele tuginedes sooritasin mõni aasta hiljem prof. Mihkel Toomsele vastava eksami, ilma et oleksin ta loenguid kuulnud. Enne Soome minekut jõudsin veel iseseisvalt kolmandagi Lauri Kettuse uurimuse *Vatjan kielen äännehistoria* läbi töötada, ning anda sellest eksami prof. Julius Mägistele.

Kui Julius Mägiste kuulus prof. Lauri Kettuse eestlastest õpilaste esimesse põlvkonda, nn Tartu-perioodi, siis järgmise põlvkonna tudengeid Eestist peale minu Lauri Kettusel polnud.

Esimese katse jätkata õpinguid soome-ugri keelte alal tegin juba 1943. aasta suvel Turus, kui käisin rektor V. A. Koskenniemi ja prof. Pavo Ravila jutul. Viimane kiirustas rindele, kuid kaugemate sugulaskeelte spetsialistina soovitas n-ö sissejuhatavalt tutvuda mõnede lapi ja mordva keeli puudutavate teostega. Tegelikult osalesin minagi mereväehvitserina Soome Jätkusõjas, kust vabnesin alles vaherahu saabudes.

Kui siis 1944. aasta septembris ilmusin pärast lühikest telefonikõnet Lauri Kettuse koju Pakinkyläs (nimi oli just muutunud Pakilaks), võttis majaperemees ise mind trepil lahkelt vastu. Kohvitassi ääres arenes pikem sõbralik vestlus. Pearõhu aetas professor mõistagi oma ainele — läänemeresoome keeltele, kuid soovitas samas teiseks peaaineks soome keelt, kõrvalainetek aga lapi ja permi keeli ning veel ka soome ja võrdlevat rahvaluulet. Viimane jäi keskastme tasemele. Stuudiumi vältel sooritasin põhieksamid peamiselt Lauri Kettusele, prof. Martti Rapolale (soome keel), lapi keele dots. E. Lagercrantzile, udmurdi keele dots. T. E. Uotilale, mordva keelte morfoloogia dots. Erkki Itkosele, soome-ugri ja samojeedi keelte võrdleva grammatika prof. Y. H. Toivosele, soome kirjanduse prof. Viljo Tarkiaisele. Selline oli prof. Lauri Kettuse soov ja nii ma ka toimisin.

Tartus tehtud eksamid läksid arvesse, kuid läänemeresoome keelte alal tuli anda veel eraldi eksamid karjala, vepsa ja liivi keelest — seega ühtekokku kõigest ligemaist sugulaskeelist. Lisaks häälikuloole pöö-

ras professor suurt tähelepanu veel vormiõpetusele, mis tollal ei olnud sugugi tavaline.

Kohtumist Pakinkyläs saatsid pessimistlikud toonid, sest Eesti oli just langenud uue nõukogude okupatsiooni ohvriks. Professori pilk oli murelik, tema sinkjashallid silmad otsekui tuhmusid ja juukselokidki valgusid norgulangenud otsmikule. Eesti rahva püsijäämises ta aga ei kahelnud. Kui hiljem tulid teated Tartu ülikooli õppejõudude, tema endiste sõprade (Paul Ariste, August Annist jt) vangistamisest, elas Lauri Kettunen seda raskesti üle. Ta oli olnud eestikeelse ülikooli sünni juures, rajanud siin koos teiste soome teadlastega alustugesid meie omakultuurile ja tärkavale hõimuaatele. Nüüd ähvardas selle kõige kokkuvarisemine, mis masendas meelt.

Kui hiljem kolisin Helsingist, kus olin elanud ülikooli lähedal vene õigeusu kiriku pastoraadis Liisankatul, Pakilasse, arenes õpetaja-õpilase vahetõlv tasapisi lähedaste kolleegide sõpruseks. Nägin mitmeid teadusprobleeme pisut teise nurga alt ja see lõi soodsa pinna viljakaks mõttevahetuseks. Probleeme aruteluks leidis minu teoksil olevast doktoriväitekirjastki. Leivatööna olin abiks suure eesti—soome sõnaraamatu koostamisel, professor jättis oma hooleks ainult etümoloogiad. Kahjuks jäi peaaegu valmis sõnaraamat minu Soomest lahkumisega ilmunud. Nüüd olevat selle käsikirgi jäljetult kadunud. Võimalik, et selle sai Lauri Kettuselt enda kätte Julius Mägiste eesti keele etümoloogilise sõnaraamatu koostamiseks; see võib veel J. Mägiste käsikirjalise pärandi hulgast Rootsisis päevavalgele tulla.

Soomlastel on teatavasti raskusi mõnede eesti keele häälikute ja eriti kolme vältel omandamisega (soome keeles on neid ainult kaks). Lauri Kettuse hääldamine oli selles suhtes laitmatu. Siiski torkas silma üks omapärane joon, mis sajandi algul võis veel olla üsna üldinegi, nimelt sisekaolistes vormides tugev kaasrõhk teisel silbil, nt *tütréle*, *kandléle* jts.

Lauri ja Helmi Kettuse eluasemeks oli tollal endine teosoofide kirik kõrge maast katuseni ulatuva saaliga. Mõlemad olid sellest käesoleva sajandi algupoolel Euroopa intelligentsi vaimustanud usuvoolest sisse võetud. Helmi Kettuselt on ilmunud teosoofilise sisuga luulekogugi. Lauri Kettunen põhjendas oma teosoofilist maailmavaadet sellega, et ilma taassündimise võimaluseta oleks inimlik elu mõttetud ja arengukuteldamatu.

Üldiselt oli aga Lauri Kettuse olemusele omane praktiline ellusuhtumine. Aja surnukslöömist ta ei talunud. Jäi selline mulje, et hommikul kell 6 alanud tööpäev kestis tavaliselt südaööni. Hommikupoolikuti ja sageli ka õhtupoolikuti klõbises alatasa kogukas vanaaegne kirjutus-

masin. Teaduslike artiklite ning ulatuslikumategi uuringute kõrval olid üheaegselt käsil memuaarid ja ilukirjanduslik looming. Õhtutunnid kulusid töötoa diivanil lamades lugemiseks. Ilukirjandust ja eestikeelseid ajalehti (nende hulgas ka Eestis ilmutat *Rahva Häält*) jälgis L. Kettunen lingvisti pilguga, kirjutades välja uusi keelendeid sõnaraamatu jaoks. Rootsis ilmutavast eestikeelsest lehest lõikas ta alati välja Johannes Aaviku uudissõnade loendid.

Külalisi käis majas harva, enamasti Lauri Kettuse abikaasa teosoo-fiahuvilisi tuttavaid. Meelde on jäänud hilisemate professorite Aimo Turuse ja Pertti Virtaranta visiidid seoses väitekirjade kaitsmisega. Kohvilauavestlused olid hoogsad ja huvitavad. Lauri Kettunen hiilgas oma savolase huumoriga, kuid mõne eemalseisja kohta võis sekka pudeneda ka sarkastilisi märkusi. Teravas toonis armastas ta kirjutada ka poleemilisi sõnavõtte. Kui aga *Rahva Häält* julges mõnitada endist iseseisvat Eestit, läks ta otse vihale. Seejuures armastas ta öelda: "On ime, et nii väike leht suudab endas mahutada nii palju suuri valesid." Teda häirisid ka järjest sagenevad russelsismid, Rootsis aga eestlaste keelepruuki tungivad rootsipärasused.

Tartu-perioodil oli teatavasti professor Lauri Kettuse populaarsus kogu eesti rahva hulgas tohutu. Oli ju üldiselt teada, et ta oli Eesti Vabadussõja ajal abi organiseerijaid ja et ta osales agaralt meie ülikooli ülesehitamisel ning rahvusliku teadlaskaadri kasvatamisel. Tema hindamatu teene on kahtlemata seegi, et Soome ajakirjanduses on ta sõjajärgseil aastail kaitsnud ja hoidnud elavana Eesti iseolemise õigust. Nüüd, kui Eesti on taas iseseisvunud, raputanud endalt orjaikke ja taastunud on ülikoolidegi vahel sõprussidemed, meenutame tänutundes Lauri Kettust kui silmapaistvat teadlast ja suurt Eesti sõpra. Nende ridade autor võlgneb talle aga isikliku tänu põhjaliku ja mitmekülgse koolituse eest soome-ugri keelte alal.

Lõpetuseks tuleks rõhutada veel sedagi, et suure humanistina püüdis Lauri Kettunen igati takistada pärast sõja lõppu Soome jäänud 35 eesti noormehe väljaandmist Nõukogude Liidule. Ajalehtedes apelleeris ta soome rahva õiglustundele ja käis isiklikult president J. K. Paasikivi jutul, kuid tulemusteta. Tollane aeg oli liialt karm ja ebainimlik, kuid õnneks on nüüd see kõik minevik.

Paul Alvre

Lepp 95

Harry Lepp. KÜLALISED. III
(1995)

KIRJELDADA MODERNSUST: GRACIÁN, ORTEGA, LOTMAN

Jüri Talvet

Ajalooptsessid oma ohtrate korduvjoonte ja analoogiatega kinnitavad inimteadvuse ja universaalse kultuuri teisenemise või evolutsiooni olemuslikku spiraaljoont. Ometi ilmneb kontrapunkteerivate kultuuride paradigmas distantsse, mis nähtavasti ei olene nende rangest asetusest ajas, vaid alluvad teistsugusele, juhuse ja "plahvatuse" seadusele.

Nii võib romantilise kultuuri paradigmat hoolimata selle ajaloolisest lähedusest 20. sajandiga pidada pigem valgustuse jätkuks, sellal kui 17. ja 20. sajandi kultuur — eeskätt barokk ja avangardism oma aktsentueeritud mitmetasandilisusega, kee-rulise sümbolismi ja hermeneutikaga — ilmutavad otse üllatavat sarnasust.

Suures joones võibki ajaloos jälgida pidevat konstruktsiooni ja dekonstruktsiooni märkide vaheldumist.

Selles mõttes on nii renessanss kui ka suur osa meie 20. sajandist teinud hiiglapingutusi konstruktsiooni suunas — inimese ja ühiskonna, kultuuri ja moraali ülesehitamiseks —, lähtudes aina ideaalsetest normidest või idealiseeritud dogmadest.

Universaalse *mõistuse* konstruktsioon valgustuses asendus romantismis loodusest endast toituva *sisemise mõistuse* otsinguga. "Think and endure, — and form an inner world / In your own bosom — where the outward falls; / So shall you nearer be the spiritual / Nature, and war triumphant with your own,"* õpetab Lutsifer Byroni kuulsas müsteeriumis *Kain* (Byron 1986: 537).

*"Nii, mõtelge ja olge kindlad — looge / ilm sisemine endale, kui on / ilm välimine tühjaks saand ja õudseks! / Nii liginete vaimudele te / ja üle saate oma vaimsest loomust." (A. Annisti tõlge.)

Sellal kui realism ja naturalism kaitsesid nagu valgustuski halastamatut *positivistlikku mõistust*, hajus ja sulanes mõistus peagi sümbolistide peentes pintsli tõmmetes elustunud looduse märkidesse.

Kogu 19. sajandi lõpu ümbrus oma boheemiaga, sotsialismide, akraatiate ja anarhismidega näitab meeleheitlikku püüdu kohaldada *ratsionalistlikku normi* loodusega ja ühtlasi *vabadust interioriseerida*. Siit naturalismi ja sümbolismi kummaline segu, mis iseloomustab kogu sajandilõpu kunsti. Nietzsche endagi tõekuu-lutused — mida sajand hiljem on elustamas moodsa kulturoloogia üsna mõjukas sektor — mahuvad oivaliselt toonase sajandilõpu kaosesse. Selle sügavuses idanes kummatigi unelm uuest ja suurejoonelisest totaalsest ehitisest, olgu selleks kommunism või fašism.

Mõistagi on kõik ajaloo konstruktsioonid olnud ühtlasi dekonstruktsioonid. Ent üsna ilmselt on dekonstruktsiooni aste oluliselt varieerunud. Hoolimata romantismi otsustavast väljaastumisest klassitsismi vastu oli romantikute keel seesama mis nende valgustajatest esivanematel. Byron kirjutas oma suured burlesksed poemid, nende seas *Don Juani*, pöördudes keele poole, mida kasutasid Pope ja Voltaire, kuna Victor Hugo, põhjustades küll skandaale oma näidendite liialdatud ideologiseerivate kontrastidega, ei hüljanud oma lavateostes eal traditsioonilist ja koguni klassitsistlikku vormi.

Neidsamu tunnusjooni võib jälgida üleminekul romantismilt ja realismilt sümbolismile. Keel peeneneb, ent hoiab alal äratuntavuse. Sümbolistlike luuletajate suur enamik olid pigem Baudelaire'i ja Verlaine'i kui Rimbaud' õpilased. Nad viljelesid jätkuvalt riimluulet, säilitades isegi teatud fragmentaarsuse juures süžeeilisuse kui poeetilise võttestiku ühe kandvaima elemendi. Ka sümbolismiajastu romaan jätkas ustavana realismitraditsioonis kujunenud žanrivormidele.

Kui *norm* ja *normatiivsus* on konstruktsiooni ülimald märgid, siis uusaegset dekonstruktsiooni — mis murrab sisse alates barokist ja jätkub 20. sajandi avangardismis — iseloomustab *normi enese mitmemõttelisus* ja ühtaegu *esteetilis-filosoofiline avatus* kui kogu kunstiloome kõrgeim printsiip.

Samal moel nagu barokk pani kahtluse alla renessansis ülistatud inimese ja mõistuse terviklikkuse, eitas maailmasõdadevaheline avangardism järsult kodanliku kultuuri kaanonit, mis järkhaaval oli üles ehitatud 18. ja 19. sajandi jooksul.

20. sajandi lõpu *postmodernism* seevastu ei ole väljakutseks mitte üksnes varasema ideoloogilise radikalismi — fašismi ja veel enam kommunismi — lõppjäreldestele, mille aluselt lähtusid 20. sajandi suurimad poliitilis-totalitaarsed süsteemid (ja mille kokkuvarisemise tunnustajateks me praegu oleme), vaid seostudes dekonstruktsiooni vooluga moodsas filosoofias (Derrida ja tema kogukond), üritab õõnestada ka strukturalismi ja strukturaalsemiootika vundamendile rajatud globaalse kultuurimudeli avarat autoriteeti.

17. sajandi esimese poole hispaania kirjanik ja mõtleja Baltasar Gracián ja 20. sajandi algupoole hispaania filosoof José Ortega y Gasset on Lääne kultuuriloos hõivanud umbes samasuguse koha. Mõlema saavutuseks on sügav mõtisklus modernsuse ja selle piiride üle, mille võtmeks on omakorda *kultuuri* ja *mittekultuuri* suhe. Esindades avangardistlikku filosoofiat, loovad nad ühtlasi selle *enesekritika*, lähtuva *eksistentsiaalse ja semiootilise relativismi* teravdatud tunnetusest. Allpool toodud näidete eesmärk on rõhutada nii Graciáni kui ka Ortega y Gasseti puhul mõtte *dihhotoomilis-dialektilist* joont kui semiootilist telge, mis on taaganud *modernsuse jätkumise* läbi aegade.

Uusimas meditatsioonis modernsuse ajaloolisest kultuurist paistavad silma Tartu semioloogi Juri Lotmani tööd. Tema viljaka pärandi täielik tähendus ootab alles avastamist. Siiski võime juba praegu selles aimata jätku kulturooloogilise mõtte dihhotoomilis-relativistlikule liinile, mis kehastus Graciáni ja Ortega y Gasseti teostes. Kõigi kolme sarnasjoon on ka ambivalentne asend avangardistliku kultuuri ees.

*

1. AVATUS—SULETUS. Nii Graciáni kui ka Ortega jaoks on esteetilis-filosoofiline avatus reaalsele maailmale kogu inimaktiivsuse uuenemise ja modernsuse võtmeks. See on täielik

vastand suletusele, eeldades varasema normi rikkumist ja suletud märksüsteemide põhjalikku lõhkumist.

Oma magistraalses uurimuses François Rabelais' loomingust näitab Mihhail Bahtin renessansliku modernsuse läbimurret karnevaliliku kujundi ja elutunnetuse toel (Bahtin 1965). Ühes oma viimastest artiklitest kinnitab Juri Lotman, et "iserahuldavasse maailma suletud struktuur ei suuda tõusta teadvuse subjekti" (Lotman 1994: 10).

Ometi aimus juba varajases renessansis kõrvuti avatuse märgiga samavõrd mõjukas ja koguni jõulisem tendents antiigi moraalija esteetikakriteeriumidele rajatud humanistlikuks konstruktsiooniks. Platonistlik looduse idealiseerimine ning aristoteleslik dogmaatilise ja formaalse normatiivsuse konstruktsioon panid end üha enam kehtima — hoolimata uue normi pigem erandlikest rikkumistest Boccaccio ja Rabelais' loomingus ning Rojase *Celestinas* — kui suhteliselt kinnised ja absoluutsed märgisüsteemid.

Nimekas hispaania ajaloolane ja kulturoloog José Antonio Maravall on visalt tõestada püüdnud, et hispaania barokk-kultuuri modernsus ei küündinud ühiskonna juurteni, piirdudes pigem iseendaga — see tähendab, ei väljunud esteetika ja kultuuri raamest. Ühes vaimus nõukogude kulturoloogidega, kes kuni 1970. aastateni pidasid barokki Lääne kultuuri dekadentlikuks ja reaktiooniliseks faasiks (pärast nn progressiivsuse õitsengut renessansis), määratleb Maravall hispaania barokki "konservatiivse", "võõrandava" ja "illusionistlikuna" (Maravall 1975).

Nõukogude kulturoloogias eneses hakati lihtsustavat sotsiologiseerimist vähehaaval ületama juba alates 1970. aastaist, olgugi et suure impeeriumi ametlikus kultuuris ei kaotanud sotsiologiseerivad klišeed oma kehtivust perestroika alguseni 1980. aastate keskel.

Siit õppetund barokk-kultuuri käsitluseks: kultuur tähendab alati mitmekihilisust, monoliitsuse puudumist. Leidub kultuurikihte, mille märgid harmoneerivad perfektselt ametliku ühiskonnaga, kui tahes dekadentlik see olekski. Samas teevad teised, sügavamad kihistused, end kaitstes ja ortodoksseid ideoloogiad eitades, "avalikuks" vaid mingi välise osa oma märkidest. Oma tõelise tähenduse peidavad nad polüseemiatesse. Viimas-

te dramaatiline akumulatsioon, nagu Juri Lotman on tabavalt osutanud, valmistab ette "dünaamilist hüpet" teise (ideoloogilis-kultuurilisse) süsteemi (Lotman 1992: 98).

Kuigi niisiis marksism ja selle derivaadid (nagu "kriitiline realism", "sotsialistlik realism" jm) jäid ametliku nõukogude kultuuriideoloogia aluseks, oleks naeruväärne püüda määratleda Bahitini kirjandusfilosoofiat või Tartu koolkonna strukturalismi kui "marksistliku" ideoloogilis-esteetilise süsteemi osi. Pigem olid nad "õonestavaks" elemendiks, polüseemiade akumuldeerijaks, panuseandjaks "plahvatusse", mis lagundas Nõukogude imperiumi koos kõigi selle keeruliste hierarhiate ja subsüsteemidega.

Barokiteooria, mida Gracián väljendab oma *Vaimuteravuses ja loomekunstis* (Agudeza y arte de ingenio) ja *Käsi-oraaklis*, lähtub sellistest mõistetest nagu "mitmuslikkus" (*variedad*), "valik" (*elección*) ja "sünderees" (ehk "terve mõistus") (*sindéresis*) — need on hädavajalikud eeltingimused, et inimene oma tegevuse eri tasandil suudaks jõuda "kultuuris" ja "vabaduses" kehastuvate kõrgemate eesmärkideni.

"Mitmuslikkus" ja "valik" eeldavad piirideta "avatust" perseptiivsele materjalile, kuna üksnes "sünderees" — mis osalt läheneb aru intuiitvsele printsiiobile ehk Graciáni kuulsale "vaimuteravusele" (*agudeza*) — tagab võime luua märgis adekvaatseid vastavusi tähistaja ja tähenduse vahel. Ent maailm ilmub olemuslikult kaootilise ja võõrana, mistõttu inimpüüdlusel norme ja lõplikke seadusi kehtestada on üksnes suhteline väärtus.

Modernsus samastub Graciánil proteusliku olemusega: kohaldada end erinevaile ja koguni vastandlikele olemisviisidele, võtta omaks teineteisele kõige kaugemal asuvaid vaatepunkte, üritada tabada elu paljutähenduslikku olemust, luua püsiv dialoog semioosiotsessis.

Ortega y Gassetigi suunas tema ratsioovitalism ja eksistentsialism Graciániga ligilähedaste postulaatide poole: "substants" ei saa kunagi eksisteerida väljaspool "tsirkumstantsi" ("ümbrust"). Kuigi "tsirkumstants" on "võõras", mõjutab see lakkamatult inimese valikuid. Nii inimelu kui ka vaatepunkt, mida ta esindab, on ülekantamatu ja ainuke. Maailm on vaatepunktide piiritu vihk; aksioloogiline relativism on seetõttu absoluutne. Ja sellele vaatama-

ta on inimese eesmärk saada "intelligentseks" ja "elegantseks" — need mõisted on Ortega tuletanud ladina tüvest *eligere* 'valima' (Ortega y Gasset 1974: 18–19) —, et osaleda universumi lugematute vaatepunktide vahelise dialoogi otsingus. Seesuguse tegevuse kaudu asub inimene kultuuriprotsessi — mis nii Ortega y Gasseti kui ka Graciáni väärtushierarhias hõivab kõigutamatult kõrgeima aukoha.

2. KULTUUR—LOODUS (LOOMUS). See Graciáni maailma dihhotoomia on fundamentaalne samuti Ortega y Gasseti nii filosoofilises kui ka esteetilises mõttes. Euroopa avangardismi esteetika ja poeetika üheks juhtteoreetikuks saab Ortega nimelt oma esseega *Kunsti dehumaniseerumine* (1925) — teosega, milles avangardistliku kunsti kalduvus "ülireaalsuse" loomiseks on samastatud "dehumaniseerimisega" — inimliku, s.o inimlikult äratuntava sisu radikaalse kahandamisega kunstiteoses.

Ka Gracián õigustab oma kaasaegset uut poeesiat, kontseptismi ja kultismi uuenduslikke stiile, mille aluseks olid keerulised kujundiassotsiatsioonid ja -mängud, teadlik eemaldumine äratuntavast loodusest ehk teisisõnu "metafooride kõrgem algebra", nagu 20. sajandi maailmasõdadevahelist avangardistlikku kunsti iseloomustas Ortega (Ortega y Gasset 1932: 907).

Mõlemad kinnitavad kunsti olemuslikku õigust normi rikkuda, juba "omandatud" ja seeläbi trivialiseeritud märke hüljata, et tungida reaalsuse sügavamatesse kihtidesse.

Paradokslikul kombel ei tähenda dehumaniseerumine tegelikult loodusest eemaldumist, vaid vastupidi, kaugenemist kultuurist, s.o sellisest kultuuritüübist, mis vägivaldselt surub end loodusele peale, muutes selle "võltsiks" või siis — kui sotsioloogiseerivat terminoloogiat kasutada — "massistunud" või "kodanlikustunud" looduseks.

Modernsus selle radikaalses mõttes on alati tähendanud projektsiooni tundmatusse või tulevikku. Ja esteetika valdkonnas on igasugune avangardism püüdnud astuda üle kultuuripiiride, väljuda füüsilis-bioloogilisse maailma, mis — taas paradoksaalsel kombel — on kehastanud inimese võimalike vaimsete ja intellektuaalsete (s.o kultuuriliste) teostuste "uut puutumatu välja".

Nii Gracián kui ka Ortega olid tuntud massikultuurivaenlased. "Moodi", seda uuenemise või modernsuse näilist peegeldust, tõlgendasid mõlemad filosoofid kui võõrandavat tegurit kultuuris, koguni kui kultuuri radikaalset antipoodi ehk mitte-kultuuri.

Ometi möönsid mõlemad ka olemuslikku seost semioosi ajaloolises protsessis "võltskultuuri" ja ehtsa kultuuri vahel. Inimene kujuneb just nimelt "looduse" ja "kultuuri" läbipõimituses. Mõnel ajaloohetkel näib "loodus" peaaegu ainsa eheda kultuuri võimalusena, sellal kui muudel, juba üldkehtivaiks saanud "moodide" ja "seaduste" etappidel võib "loodus" muutuda autentselt modernse surmavaenlaseks.

Nõnda oli modernsus niihästi 17. kui ka 20. sajandil ihalus omaks võtta märgi relativistlik dialektika ehk siis tähenduste lakkamatu dünaamika.

Küllap koorub nii Graciáni kui ka Ortega y Gasseti mõtetest oluline õppetund 20. sajandi lõpuks, mil oleme paljude traditsiooniliste väärtuste, üldkehtinud ideoloogiate ja riigipiiride, koguni kulturooloogiliste ja semiootiliste süsteemide kokkuvarisemise pealtnägijaiks. Süvaseos "kultuuri" ja "looduse" vahel teeb muutuse ja modernsuse vältimatuks.

Modernsuse ideed eitavatele ja vastupidi, ideoloogilisi ja kultuurilisi kaanoneid põlistada püüdvatele süsteemidele — nagu kaugemas minevikus 17. sajandi alguse Hispaania ja lähiajas Nõukogude impeerium — on ette määratud saada Ajaloo suurimaiks ohvriteks.

Ka intellektuaalses sfääris näeme midagi, mis üha iseloomustab modernsust kui ajaloolist protsessi. Selleks on dekonstruktsionistlik reaktsioon (meie sajandi teisel poolel juba pühitsetud "suurmoeks" saada jõudnud) struktuuraalsemiootika vastu — igatus lagundada eelnev märgisüsteem (koos selle markeeritud kalduvusega kultuuri intellektuaalseks konstruktsiooniks) ja väljuda süsteemist (s.o kultuurist) "hämara" ja tundmatu (s.o looduse) valdusse, et sel viisil kehtivus luua nii vabamaile assotsiatsioonidele kui ka uute reaalsuste hõivamisele.

See on vastavuses sotsiaalsete mudelite, näiteks kommunismi ja selle eri variantide totaalse dekonstruktsiooniga, nagu ka meie aja läänemaailma totaalse "vabanemise" ja "emantsipatsiooni" il-

lusiooniga inimtegevuse paljudes valdkondades (kaasa arvatud kultuuris). Siit Euroopa supelrannad, kus paljad naiserinnad esitavad väljakutse varasemate sajandite tsiviliseeritud maailma tabudele; siit moodsa kino ja televisiooni hiiglamasin — aina kommertsist manipuleeritud —, mis harjutab meid pornograafiaga kui millegagi, mis enam kaugeltki ei varju allilma hämarusse, vaid mil on täielik õigus jagada kultuuri ja tsivilisatsiooni “avalike võitude” vilju. Siit uusim *body painting*’i mood, skandaalne *performance*’i-kunst ning vägivallafilmid, mille ees kahvataksid markii de Sade’i kõige julgemadki unenäod. (Nähtused, mis vähimagi kahtluseta äratanuksid õudust Ortega y Gassetis, rääkimata kolm sajandit varasemast jesuiidipaatrist Graciánist.)

Rohkem kui eales varem provotseerivad ja kompavad subkultuuri elemendid “kõrget” kultuuri. “Hüpped” enam-vähem organiseeritud esteetilistest süsteemidest (füüsilisse) välismaailma ilmutavad ikka vähem võimet esile kutsuda “plahvatusi”, sest lõhkeaine näib ammu olevat ammendatud. Ettenägematus — kultuuriruumi “plahvatuse” tulemus Lotmani järgi — on aina enam hülgame oma loovat iseloomu ja muundumas iseenda vastandiks: kitsiks, massiliste koopiade kultuuriks.

Oletavasti tulenebki sellest 20. sajandi lõpu kulturoloogia peadilemmasid. Sedasama varjatud sisepinget, mis toitis Graciáni ja Ortega y Gaseti otsinguid, adume samuti ühe suurima tänapäeva kulturoloogi, postmodernismi apogee päevil meist lahkunud Juri Lotmani töödes.

Nagu hispaania avangardismiteoreetikud Gracián ja Ortega y Gasset, kehastas Lotman dialoogilisuse ja relativismi vaimu selle ülimes keskenduses. Kogu tema mõte oli pidev üleminek, liikumine vastandlike ja binaarsete süsteemide, konstruktsiooni ja dekonstruktsiooni, ajupoolkerade ning “äärmuste” märkide ja nende paradoksides vahel (millega, meenutagem, nii osavalt mängisid baroki avangardi meistrid).

Ometi pärandas Lotman meile mõistatuse, seda lahendamata. Tema viimastes mõtteavaldustes täheldame järjest ängistavamast soovi väljuda organiseeritud intellektuaalsetest süsteemidest totaliseerivasse semiootilisse ruumi, mille piirid ei lange kaugeltki kokku kultuuri piiridega. 1978. aastal kõneles Lotman “kollektiivsest intellektist” või “kollektiivsest mõistusest” (Lotman

1992b: 44), mis oma seesmiste opositsioonide varal kindlustab kultuuri iserahulduse ja püsivuse, ent 1984. aastal esitab ta "semiosfääri" mõiste — mitte niivõrd "biosfääri" vastanduseks kui selleks, et rõhutada tõika, et peale ajaloolise kultuuri eksisteerivad arvukad kultuuriga tihedasti põimuvad süsteemid, mis nagu kultuuri on võimelised tootma märke (Lotman 1984). Ta kujutleb tulevikuteadust, mis ei organiseeruks — juhuse faktorit alla suruva — lingvistika või loodusteaduste analoogiana, vaid suudaks hõlmata kõiki semiootilise protsessi arengus (evolutsioonis, dünaamikas) toimuvate "plahvatuste" tagajärgi (Lotman 1994b: 13).

Veel ühes viimastest esseedest räägib Lotman näiteks vene romantilisest don Quijotest ning ühisvaimus Ortega y Gasseti "perspektiivide vihuga" "võimalike vaatepunktide ruumist" ja "väljendamatut väljendavast ideest" (Lotman 1994a: 22, 25).

Kuidas kohaldada viimase suure kultuuriteoreetiku järeldusi meie sajandi lõpu kultuurile endale? Enamal määral kui Ortega y Gasset ja kaugelt enam kui Gracián adub Lotman elu lõpul inimkultuuri vältimatut lahustumist avaramas semiootilises ruumis. "Plahvatusi" "piiridel" ei valmistata ette mitte üksnes "väljastpoolt", mittekultuurist, vaid kultuur ise koosneb geneetilistest ja seksuaalsetest vastanditest, mis loovad püsipingeid.

Jesuiidist preestri Graciáni jaoks oli naissugu vaevalt olemas. Tema teravapilgulised tähelepanekud olid ehitatud peaaegu eranditult maskuliinse psühholoogia materjalist (selles erines ta märksa oma vahetust järelkäijast prantslasest La Rochefoucauld'st). Nietzsche Zarathustra palavikuline looduseihalus polnud palju enam kui läbi kogu eelneva ajaloo viljastatud mehekultusliku ulma täideviimine. Seetõttu oli see olemuses egoistlik ulm.

Kummalisel kombel Ortega y Gasset, 20. sajandi modernsuse nimekas teoreetik, ei kaldu kogu oma relativismi juures ometi kuigivõrd kõrvale meessoos "suurest monoloogist", mis nõnda sügavalt on juurdunud Lääne ajaloolises teadvuses. "Mehelik täius seisneb [---] *tegemises*; naiselik täius — *olemises* ja *kohal olemises*; mehe väärtust väljendab see, mis ta *teeb*; naise väärtust — see, mis ta *on*". (Ortega y Gasset 1957: 18.) Polemiseerides teisel Heideggeriga lükkab ta tagasi tolle idee verbide *bauen*, *wohnen* ja *sein* eksklusiivsest ühendamisest. Vastupidi, ta rõhutab

antud ontoloogilise kompleksi etimoloogilist lähedust lisaks seliste tüvedega nagu *wunsch* ja *wahn*, osutades niisiis radikaalsele aktiivsusele ja otsingule kui inimese olemusele endale (Ortega y Gasset 1974: 50). Läbi kogu tema loomingu manifesteerub kultuur kui inimeksistentsi aktiivsuse sünonüüm. Ortega skeemi järgi piirduks naissoo osa kultuuriprotsessis seega "kohaloleku" pelgalt sekundaarse perifeeriaga.

Lotmani kultuurisemiootika suur paine on eksistentsiaalne ja kultuuriline binaarsus. Binaarsuse arhimudeliks, väidab Lotman, on ajupoolkerad ja seksuaalne kahestumine, millest toitub nii inimelu kui ka kultuur. Ajupoolkeradega analoogiliselt näivad Lotmani elulõpu filosoofias olemuslikult põimuvat ja ühendusse astuvat ka semiosfäär ja biosfäär. Seetõttu ei toimu (sotsiaalsete või kultuuriliste "plahvatuste" põhjustatud) "hüpped" mitte ainult kehtivaist süsteemidest "väljapoole"; nad võivad hõivata latentse ruumi ka "sees", kus nende dünaamika vaevalt allub sündmuste ratsionaalsele loogikale.

Sarnaselt alles 20. sajandil "ilmutatud" "hüppega sissepoole" hispaania baroki avangardis varjab meie sajandi lõpu suur kultuuriline hüpe endiselt oma tõelist tähendust. Totaalse avatu-se illusioon võib kergesti sumbuda läänelikus meheideariumis vormitud globaalse kommertsüsteemi totaliseerivaks suletuseks. Samas ei keela keegi meil jätkata Lotmani ulma "plahvatusest", milles "püsiillusiooni" baroksed peegeldused asendatakse pluri-lingvaalsete ja poliilogiseerivate "piiridega"...

Kirjandus

- B a h t i n , M. 1965. *Tvortšestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i Renessansa*. Moskva: Hudožestvennaja Literatura
- B y r o n , G. G. 1986. *Poetical Works*. Oxford—New York: Oxford University Press
- L o t m a n , J. M. 1984. O semiosfere. — *Semiotika*, 10. Tartu
- L o t m a n , J. M. 1992a. Dinamitšeskaja model semiotitšeskoj sistemoi. — Lotman, J. M. *Izbrannõje stati*, I. Tallinn: Aleksandra
- L o t m a n , J. M. 1992b. Fenomen kulturõ. — Lotman, J. M. *Izbrannõje stati*, I. Tallinn: Aleksandra
- L o t m a n , J. M. 1994a. Povest Baratinskovo o russkom Don Kihhote. — *Klassitsizm i modernizm*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

- Lotman, J. M. 1994b. Povtorjajemost i unikalnost v mehhanizme kulturõ. — *Klassitsizm i modernizm*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Maravall, J. A. 1975. *La cultura del Barroco*. Madrid: Ariel
- Ortega y Gasset, J. 1932. *Obras*. Madrid: Espasa-Calpe
- Ortega y Gasset, J. 1957. *Estudios sobre el amor*. Madrid: Revista de Occidente
- Ortega y Gasset, J. 1974. *Pasado y porvenir para el hombre actual*. Madrid: Revista de Occidente

JÜRI TALVET (sünd. 1945), lõpetanud TRÜ germaani-romaani filoloogია osakonna 1972. a, kaitsnud filoloogiakandidaadi kraadi hispaania kirjanduse alal Leningradis 1981. a. Õpetanud Tartu Ülikoolis Lääne kirjanduse ajalugu 1974. a-st; alates 1992. a maailmakirjanduse õpetooli korraline professor. *Akadeemias* on ilmunud artiklid “Baskid, katalaanid, eestlased” (nr 5, 1990, lk 899–903) ja “XX sajandi lõpu märgid” (nr 5, 1994, lk 902–913), saatesõnad José Ortega y Gasseti “Masside mässule” (nr 8, 1991, lk 1778–1782) ja P. B. Shelley luuletõlgetele (nr 8, 1992, lk 1678–1680) ning järgmised tõlked: G. G. Byron, “Kair: Müsteerium” (nr 7, 1990, 1423–1427), Manuel Cáceres Sánchez, “Kirjanduse uurimine ja selle distsipliinid” (nr 2, 1993, 347–361), Ivar Ivask, “Terviklik luule lagunemisajastul” (nr 8, 1993, 1605–1621), Jorge Guillén, “Sealpool” (nr 8, 1993, 1622–1624).

Lepp 95

Harry Lepp. KÜLALISED. IV
(1995)

NIHILISMI APOLOOGIA

Gianni Vattimo

Tõlkinud Maarja Kaplinski

Küsimus nihilismist ei tundu mulle historiograafia probleemina, vähemalt põhimõtteliselt mitte; pigem on see probleem *geschichtlich*, pidades silmas Heideggeri osutatud seoseid *Geschichte* [ajaloo] ja *Geschick*'i ["saatmistu"] vahel. Kui nihilism toimib, ei saa esitada tema bilanssi, küll aga saab ja tulebki püüda mõista, millega on tegemist, kuivõrd ta meid puudutab, milliseid valikuid ja otsuseid sunnib ta meid tegema. Usun, et meie positsiooni nihilismi suhtes (see tähendab: meie kohta nihilismiprotsessis) saab määratleda Nietzsche tekstides sageli esineva "täieliku nihilisti" kujundi kaudu. Täielik nihilist on see, kes on mõistnud, et nihilism on tema (ainus) *šanss*. Ja mis puutub nihilismi, toimub meiega praegu see, et hakkame olema, võima olla täielikud nihilistid.

Nihilism tähendab siin seda, mida ta tähendab Nietzschele märkuses, millega algab *Wille zur Macht*'i [Võimutahte] vana väljaanne: situatsiooni, kus inimene veereb keskpunktist välja *x* suunas. Aga selles tähenduses langeb nihilism kokku ka Heideggeri määratlusega: protsess, mis jõuab lõpuks nii kaugele, et olemise endana "(enam) ei midagi ole". Heideggeri määratlus ei puuduta üksnes olemiseunustust inimese poolt, otsekuul oleks nihilism vaid tunnetuse eksitus, pettus või enesepettus, mille vastu

Apologia del nichilismo. — Gianni Vattimo. *La fine della modernità*. Milano: Garzanti, 1991, p. 27–38.

Avaldatakse autori loal.

Täname Jana Porilat, Tõnu Luike ja Ülo Matjust abi eest toimetamisel. *Toim.*

võib appi võtta olemise kindluse, mis on alati aktuaalne ja presentne ning kuulub olemise juurde, olles küll "unustatud", aga mitte lahustunud ega kadunud.

Ei Nietzsche ega Heideggeri määratlus pea silmas inimest kitsalt psühholoogilises või sotsioloogilises plaanis. Vastupidi: inimese veeremine keskpunktist x suunas saab võimalikuks ainult selle tõttu, et "olemise endana enam ei midagi ole". Nihilism puudutab eelkõige olemist ennast; ja seda isegi siis, kui seda ei rõhutata, otsekuu tähendaks see, et nihilism käib millegi palju rohkema ja hoopis muu kohta kui "lihtsalt" inimene.

Kuigi teoreetilised lähtekohad on erinevad, langevad Nietzsche ja Heideggeri teesid kokku ka nihilismi mõiste sisu ja tema avaldumisvormide osas: Nietzschele on kogu nihilismiprotsess kokkuvõetav Jumala surmaga või ka "kõrgeimate väärtuste väärtusetustumisega". Heideggerile annihileerub olemine sedamööda, kuidas ta jäägitult väärtuseks muutub. See Heideggeri nihilismi iseloomustus on välja töötatud selliselt, et sinna mahub ka Nietzsche, täielik nihilist, kuigi Heideggeri jaoks tundub olevat ka teispoole nihilismi midagi võimalikku ja soovitud, samal ajal kui Nietzsche jaoks on täieliku nihilismi täideviimine kõik, mida tasub oodata ja loota. Lähtudes pigem nietzschelikust kui heideggerlikust seisukohast, on Heidegger ise tagasisipaigutatav nihilismi täideviimise ajaloosse, ja nihilism tundub olevat just seesama ultrametafüüsiline mõtlemine, mida ta otsib. Aga see kõik tulenebki meie teisest teesist, mille järgi täielik nihilism on meie ainus *šanss*...

Ja siiski: mida tähendab, et Nietzsche ja Heideggeri nihilismidefinitsioonid langevad kokku? Ühelt poolt Jumala surm ja kõrgeimate väärtuste väärtusetustumine, teiselt poolt olemise redutseerumine väärtuseks. Tundub olevat raske näha siin kokkulangevusi, kuni me ei rõhuta asjaolu, et Heideggeri jaoks asetab olemise redutseerumine väärtuseks olemise subjekti võimu alla, mis "tunnetab" väärtusi (umbes nagu küllaldase aluse printsiibist saab *principium reddendae rationis*: alus funktsioneerib sellena ainult niivõrd, kui kartesiaanlik subjekt teda sellisena ära tunneb). Nihilism heideggerlikus mõttes tähendab seega lihtsalt ebaseaduslikku pretensiooni: selle asemel, et püsida autonoomsel viisil sõltumatu ja alustandva põhjana, on olemine subjekti võimu all.

Aga ilmselt ei tule Heideggeri nihilismimääratlust mitte nõnda mõista, sest muidu paneks see määratlus isoleerituna nendesse mõistetes meid lõpuks arvama, et Heidegger tahab lihtsalt pöörata subjekti-objekti suhet objekti kasuks (nõnda loeb Heideggeri Adorno *Negatiivses dialektikas*¹).

Et Heideggeri nihilismimääratlust adekvaatselt mõista ja näha tema sarnasust Nietzsche määratlusega, peame mõistet "väärtus", millele redutseerub olemine, mõistma rangelt *vahetusväärtuse* tähenduses. Nihilism on seega olemise redutseerumine vahetusväärtuseks.

Millest näeme, et see definitsioon langeb kokku Nietzsche lausega "Jumal on surnud" ja kõrgeimate väärtuste väärtusetustumisega? Taipame seda siis, kui märkame, et ka Nietzsche jaoks pole kadunud väärtused *tout court*^{*}, vaid kõrgeimad väärtused, mida ühendab endas väärtus *par excellence*, Jumal. Kuid see kõik, võtmata kaugeltki väärtuse mõistelt kogu sisu — nagu Heidegger väga hästi mõistis —, vabastab ta kogu tema pöörases potentsiaalis: ainult seal, kus puudub väärtuse — kõrgeima Jumala — lõplik ja "kõike läbilõikav", blokeeriv instants, võivad väärtused esile tõusta kogu oma tõelises loomuses, see on, oma piiramatus konverteeruvuses ja transformeeruvuses/protsessuaalsuses.

Ärgem unustagem, et Nietzsche on välja töötanud kultuuriteooria, kus "koos lätete tunnetamisega suureneb lätete tähtsusetus",² kus kultuur seega seisneb täielikult transformatsioonides (mis on allutatud nihkumiste, koondumiste, üldise sublimeerumise seaduspärasustele); kus, kui soovite, retoorika asendab täielikult loogikat. Kui järgime lõngaotsa, mille nihilismi ja väärtuste suhe meile kätte juhatab, võime öelda, et nietzschelik-heideggerlikust seisukohast on nihilism tarbimisväärtuse neeldumine vahetusväärtusesse. Mitte et nihilism tähendaks olemise allutatust subjektile — siin on tegemist olemise täieliku lahustumisega väärtuse voolavusse, üleüldise ekvivalentsuse piiramatu-tesse transformatsioonidesse.

Mida on kahekümnenda sajandi kultuuril olnud sellele nihilismi saabumisele vastu seada või ka vastata? Filosoofilises plaanis tunduvad mõned näited mulle eriti iseloomulikena:

^{*}Prantsuse k lihtsalt ja lühidalt. *Tlk.*

marksism kõigis oma teoreetilistes teisendites (välja arvatud ehk Althusseri strukturalistlik marksism) unistas, algul pigem praktilis-poliitiliselt kui teoreetiliselt, tarbimisväärtuse ja tema normaativuse taassaavutamisest.

Sotsialistlikku ühiskonda kujutleti ühiskonnana, kus töö pääseb oma võõrdumusest, sest tema produkt, vabanenud turumajanduse perverssest ringkäigust, säilitab taasaratuntavalt fundamentaalse suhte tootjaga (aga mida rohkem see töö võõrdumise ületamine püüab vältida käsitöö ja "kunstitegemise" idealiseerimist, seda enam tuleb tal end määratleda komplekssete poliitiliste meetmete kaudu, mis muudavad ta lõpuks problemaatiliseks ning paljastavad tema müütilise karakteri).

Väljaspool marksismi dialektilisi ja seega totaliseerivaid perspektiive näib suur diskussioon, mis on vajutanud oma pitseri kahekümnenda sajandi filosoofiale, diskussioon "vaimuteaduste" üle, vastandina "loodusteadustele", samuti osutavat ühe valdkonna tõrjuvale hoiakule, kus kehtib veel tarbimisväärtus või mis vähemalt on säilitanud sõltumatus vahetusväärtuse puhtast kvantitatiivsest loogikast — kvantitatiivsest loogikast, millele alluvad just loodusteadused ja mis omakorda ei taba ajaloolis-kultuuriliste faktide kvalitatiivset individuaalsust. (Aga juba see keskne tähendus, mille vaimuteaduste seisukohalt omandab tõlgendamise probleem oma sõltuvuses keelest, avab roheline tee nihilistlikele lõpptulemustele — nagu mulle tundub — kõige kaasaegsemas hermeneutikas; see tähendab ka: asi pole selles, et nihilism just Heideggeri hermeneutiliste mõttearenduste kaudu ennast peale suruks kui kaasaegse mõtte (ainus) *šanss*.) Vajadus üle minna vahetusväärtuselt tarbimisväärtusele, mis on ennast vabastanud vahetatavuse loogika mõju alt, domineerib ühtlasi fenomenoloogias (vähemalt sellest seisukohast, mis meid siin huvitab) ja varases eksistentsialismis, seega siis ka *Sein und Zeit*'is.

Fenomenoloogia ja varane eksistentsialism, aga samuti humanistlik marksism ja "vaimuteaduste" teoretiseeringud on märk suurt osa Euroopa kultuuri ühendavast suundumusest — mida võime iseloomustada ka kui kantut "autentsuse paatosest"; see on — nietzschelikus terminoloogias — vastupanust nihilismi täideviimisele. Hiljuti on sellele suundumusele lisandunud üks traditsioon, mis seniajani oma mitmes avaldumisvormis paistis

alternatiivina, see, mis, saanud alguse Wittgensteinist ja *Tractatus*'e-aegsest Viini kultuurist, arenes edasi anglosaksi analüütiliseks filosoofiaks. Ka siin, vähemalt seni, kui me rõhutame wittgensteinlikku "müstilist", seisame silmitsi püüdega isoleerida ja kaitsta tarbimisväärtuse ideaalset valdkonda — see on, paika, kus ei kehtiks olemise lahustumine väärtuseks.

Ent "müstilise" taasavastamine Wittgensteinil, mis olgugi et erineval viisil oli kultuuriliselt otsustava tähendusega nii itaalia (vaidlused mõistuse kriisi ümber) kui ka anglosaksi kultuuri jaoks (loogika ajaloolise ja sündmusliku iseloomu mõistmine), ei ole tegelikult, nihilismi täideviimise seisukohast, midagi muud kui taganemislahing. Samal ajal kui püüti tõestada, et ka Wittgenstein piiritles "vaikuse" valdkonda, küll mitte alustandvana, kuid ometi aluslikuna [*come fondamentale anche se non fondante*], ja arvati nägevat selles lähedust Heideggeri ning teisest küljest ka Nietzschega, toimus tegelikult see (kus? filosoofilises teadvuses, olemise annis [*darsi*], Heideggeri *Ge-Stell*'i planetaarses sündmuses³), et olemise allaneelatuses väärtusesse jõudis nihilism oma täideviiduse ja ekstrapolatsiooni järku. See on sündmus, mis lõpuks teeb mõtlemisele võimalikuks ja vältimatuks mõista, et nihilism on meie (ainus) *šanss*.

Nihilismi seisukohast vaadates — ja seda kahtlemata lähtudes üldistusest, mis võib tunduda liialdusena — näib, et kahekümnenenda sajandi kultuur on olnud tunnistajaks kõigi "pärisomasuse taasleidmise" [*riappropriazione*] projektide ammendumisele. Selles protsessis pole osalised mitte ainult teooria transformatsioonid, sealhulgas näiteks freudismi edasiarendamine Lacani poolt, vaid samuti, ja ehk olulisemaltki, revolutsioonide ja reaalse sotsialismi poliitilised keerdkäigud. Pärisomasuse taasleidmise perspektiiv — olgu siis vahetusväärtuse võimust vaba valdkonna kaitsmise või vahetusväärtusest vaba ja tarbimisväärtusele tsentreeiritud horisonidiga eksistentsi "taasrajamise" [*rifondazione*] ambitsioonikamas vormis (mis vähemalt teoreetiliselt lähendab ka marksismi ja fenomenoloogiat), — on ammendunud, ja mitte ainult praktiliste läbikukkumiste ja eksituste mõttes, mis tema tähendust ideaali ja normina sugugi ei vähendaks.

Tegelikult on pärisomasuse taasleidmise perspektiiv kaotanud isegi oma ideaalse normi tähenduse; samuti nagu Nietzschele Ju-

mal, on see perspektiiv lõppkokkuvõttes osutunud ülearuseks. Nietzsche, nagu teada, sureb Jumal just sellepärast, et teadmisel ei ole enam vajadust tungida asjade algpõhjusesni, inimesel pole enam vajadust uskuda oma hinge surematusse, jne. Isegi kui Jumal sureb sellepärast, et teda tuleb eitada sellesama tõeimperatiivi nimel, mida meile on alati esitatud kui ühte tema seadustest, kaotab siiski ka tõeimperatiiv koos temaga tähenduse — ja lõppude lõpuks seetõttu, et eksistentsi tingimused on nüüdsest vähem vägivaldsed, eelkõige niisiis vähem *pateetilised*. Ja just siit, sellest kõrgeimate väärtuste ülearususe rõhutamisest, saabki alguse täielik nihilism.

Täieliku nihilisti jaoks ei ole ka kõrgeimate väärtuste likvideerimine “väärtuse” kehtestamine või taaskehtestamine sõna tugevas tähenduses; tegemist ei ole pärisomasuse taasleidmisega, sest just igasugune “pärisomasus” (ka sõna semantilises tähenduses) on muutunud ülearuseks. “Tõeline maailm on muutunud luiskelooks”, kirjutab Nietzsche *Väärjumalate hämarikus*.⁴ Aga mitte “väidetav” tõeline maailm, vaid tõeline maailm *tout court*. Ja kuigi Nietzsche lisab, et nõnda pole luiskelugu enam see mis varem, sest pole tõe, mis paljastaks ta kui näivuse ja illusiooni, ei kaota luiskeloo mõiste sellepärast veel midagi oma tähendusest. Ta lihtsalt ei lase teda moodustavale näivusele omistada metafüüsilise *ontos on*’i sundivat jõudu.

See risk on minu arvates kaasaegses nihilismis (mõtlemises, mis toetub Nietzschele ja püüab tema suunda jätkata) väga aktuaalne: ma mõtlen näiteks mõnedele lehekülgedele Gilles Deleuze’i teosest *Diferents ja kordus* [Différence et répétition] *simulacrum*’ite ja peegelduste “glorifitseerimise” kohta.⁵ Nietzsche teksti arvukate lõksude ja mitmetimõistetavuste hulka kuulub ka järgmine: olles tunnistanud tõelise maailma kokkuluisatust, omistatakse seejärel luiskeloole vana tõelise maailma metafüüsiline vääriskus (“hiilgus”). Kogemus, mille täielik nihilist siit saab, ei ole aga kogemus täielikkusest, hiilgusest, *ontos on*’ist, mis on lihtsalt vabastatud seotusest väidetavate ülimate väärtustega, ja selle asemel emantsipatsiooni käigus seostatud väärtustega, mida metafüüsiline traditsioon on alati pidanud madalaiks ja ebaõilsateks, ja mis siin esinevad päästetuna oma tõelises vääriskuses.

Nõnda — ja näiteid selle kohta võib leida kõikjalt — reageeritakse kõrgeimate väärtuste väärtusetustumisele, Jumala surmale, nimelt lihtsa — pateetilise, metafüüsilise — nõudmisega teiste “tõelisemate” väärtuste järele (näiteks: marginaalse kultuuri, rahvakultuuri väärtused vastandatuna valitsevate kultuuride väärtustele; kirjanduse- ja kunstikaanonite jne purustamine)

Mõiste “nihilism” säilib ka siis, kui tegu on täieliku, niisiis mitte passiivse ega reaktiivse nihilismiga, Nietzsche terminoloogias mõningad tavakeelele omased jooned, nii nagu ka luiskeloo mõiste: maailm, kus tõest on saanud luiskelugu, on tegelikult koht, kust saadakse kogemus, mis ei ole “autentsem” kui see, mileni jõutakse metafüüsika kaudu. See kogemus ei ole autentsem, sest autentsus — pärisomasus, pärisomasuse taasleidmine — on ise Jumala surmaga alla käinud.

See ongi, vaadeldes asja Nietzsche, Heideggeri, täieliku nihilismi seisukohast, vahetusväärtuse üldiseksaamise kulg meie ühiskonnas: kulg, mis veel Marxile tundus olevat defineeritav ainult “üleüldiseks saanud prostitutsiooni”, inimlikkuse desakraliseerumise moralistlike terminite kaudu. Kas ka vastupanu sellele desakraliseerumisele, näiteks massikultuuri (pangem tähele, mitte totalitarismi) algselt Frankfurdi päritolu kriitikat ei anna kirjeldada kui lihtsalt nostalgiat pärisomasuse taasleidmise, Jumala, *ontos on*’i järele; ja, psühhoanalüütilisi termineid kasutades, kui nostalgiat imaginaarse mina järele, mis seisaks vastu kõige sümboolse erilisele mobiilsusele, ebakindlusele, vahetatavusele?

Kõik need jooned, mis iseloomustavad hiliskapitalistliku ühiskonna eksistentsi, “simulakriseerumises” totaalseks muutunud turust kuni järjekindla “ideoloogiakriitika” ammendumiseni, nagu ka Lacani sümboolsuse-“avastamine” — kõik tõsiasjad, mis mahuvad täielikult selle alla, mida Heidegger nimetab *Ge-Stell*’iks — ei esinda mitte ainult *Menschheitsdämmerung*’i, dehumaniseerumise apokalüptilisi külgi, vaid on provokatsiooniks ja üleskutseks, mis näitavad teed uue võimaliku inimkogemuse poole.

Heidegger, kes on nii paljudele tundunud olemisenostalgia filosoofina, seda ka oma metafüüsilise loomuga *Geborgenheit*’is [varjatuses], on siiski kirjutanud, et *Ge-Stell* — see on, tehnikamaailma universaalne sündus ja provokatsioon — on ühtlasi “*Ereignis*’e esimene välgatus”,⁶ olemise selline sündmus, kus

igasugune pärisomasuse leidmine — millegi igasugune antus mil lenagi — aktualiseerub ainult pärisomasuse üksteisele andmise-na [*traspropriaizione*] võnkuvas ringkäigus, kus inimene ja olemine minetavad kõik oma metafüüsilised omadused. Pärisomasuse üksteisele andmine, kus teostub olemise *Ereignis*, lõpuks ongi olemise lahustumine vahetusväärtuses; see tähendab lahustumist eelkõige keeles, traditsioonis kui sõnumite edasiandmises ja tõlgendamises.

Püüe ületada võõrdumust, mida mõistetakse kui tegeliku subjektiivsuse esemestumist või hägustumist, on kahekümnendal sajandil ikka liikunud pärisomasuse taasleidmise suunas. Aga üleüldine esemestumine, kõige redutseerumine vahetusväärtuseks, ongi maailm, mis on saanud luiskelooks. Püüe püstitada taas mingi “pärisomasus”, vastukaaluks sellele lahustumisele, on ikka ja alati ainult reaktiivne nihilism, püüe pöörata pea peale objekti võimuvaldkond, kehtestades seal subjekti ülemlikkust, mis aga oma reaktiivsuses ilmutab samasuguseid sundivaid jõude nagu objektiivsuski.

Sartre'i teoses *Dialektilise mõistuse kriitika* [Critique de la raison dialectique]⁷ näitlikult kirjeldatud vastassihilisusse ja praktilis-inertsesse tagasilangemise protsess näitab ühemõtteliselt ära niisuguse pärisomasuse taasleidmise saatuse. Just selles valguses osutub nihilism olevat meie *šansiks*, mingil määral samas tähenduses nagu avaldub *Sein und Zeit*'is olemine surma poole ning seda vastuvõttev ettekäiv otsustavus võimalusena, mis teeb tegelikult võimalikuks kõik teised võimalused, mis moodustavad eksistentsi — seega siis ka maailmasunni teatud ületamine, mis asetab võimalikkuse tasandile kõik, mis esineb reaalse, paratamatu, lõpliku ja tõesena.

Olemise neeldumine vahetusväärtusse, tõelise maailma muutumine luiskelooks on nihilism ka niivõrd, kui see toob kaasa “reaalsuse” sundiva jõu nõrgenemise. Üleüldiseks saanud vahetusväärtuse maailmas esineb kõik — nagu alati, kuid ilmsemal ja utreeritumal kujul — teatena, jutustusena (eriti puudutab see *meediat*, mis on lahutamatu põimunud nende sõnumite traditsiooniga [*tra-dizione*], mis keel toob meieni minevikust ja teistest kultuuridest: seega ei ole *media* mitte ainult ideologi-

line perversioon, vaid pigem sellesama traditsiooni peapööritust tekitav allakäik).

Selles seoses räägitakse sotsiaalsest imaginaarsusest; aga vahetusväärtuse maailm ei ole ainuüksi ega tingimata imaginaarne Lacani tähenduses; ta ei ole lihtsalt võõrdunud jääkus, vaid võib omandada (ja see sõltub kindlasti ka otsustusest, olgu individuaalsetest või sotsiaalsest) sümbolsele omase erilise liikuvuse.

Erinevad viisid tagasi langeda praktilis-inertsesse, vastassihilisusse, jne, või permanentse võõrdumise elemendid, mis iseloomustavad Marcuse järgi täiendavate repressioonidena meie ühiskonda, mis on ometi tehnoloogiliselt vabaduseks valmis, kõike seda võiks tõlgendada kui sümbolse uute võimaluste, mis me oleme saanud oma käsutusse tehnika, sekularisatsiooni ja hilismodernset ühiskonda iseloomustava reaalsuse “nõrgenemise” kaudu, permanentset transkribeerimist imaginaarsuse mõistetes.

Olemise *Ereignis*, mis välgatab Heideggeri *Ge-Stell*'i sündiva [*im-positiva*] struktuuri kaudu, kuulutab ette olemise “nõrgenemise” ajajärku, kus olevate “pärisomasuse leidmise” näol on ilmsesti tegemist pärisomasuse üksteisele andmisega. Sellest seisukohast on nihilism *šanss* kahes mõttes: kõigepealt toimivas, poliitilises tähenduses: mitte tingimata pole hilismodernse eksistentsi massistumine või “mediatiseerumine” [*mediatizzazione*, *Mediatisierung*], või ka sekulariseerumine, juuretuks muutumine, jne, võõrdumise esiletõstmine, eksproprieerimine totaalselt organiseeritud ühiskonnale omases tähenduses. Võib juhtuda, et maailma “derealiseerumine” ei kulge mitte ainult imaginaarsuse jääkuse, uute “kõrgeimate väärtuste” kehtestamise, vaid võib-olla ka sümbolse liikuvuse suunas.

See *šanss* sõltub ka — ja see on tema teine tähendus — viisist, kuidas me suudame teda läbi elada, nii individuaalselt kui kollektiivselt. Tagasilangus vastassihilisusse on seotud pideva tendentsiga elada “derealisatsiooni” läbi kui pärisomasuse taasleidmist. Inimese emantsipatsioon seisneb, nagu väidab Sartre, kindlasti ka ajaloo mõtte taasleidmises nende poolt, kes teda konkreetsetel teevad. Aga see taasleidmine on “lahustumine”: Sartre kirjutab, et ajaloo mõte peab “lahustuma” neis konkreetsetes inimestes, kes üheskoos teda rajavad.⁸ Seda lahustumist tuleks mõista märksa sõnasõnalisemalt, kui Sartre seda teeb. Me võtame ajaloo mõtte

taas sedamööda omaks, kuidas tunnistame, et tal ei ole mingit kaalukat mõtet ega metafüüsilist või teoloogilist lõplikkust.

Nietzsche täielik nihilism tähendab sisuliselt järgmist: üleskutse, mis kõnetab meid hilismodernistlikust maailmast, kutsub meid üles *lahkuma*. See üleskutse kõlab vastu ka Heideggerilt, keda on liiga tihti ja ülemäära lihtsustades nimetatud olemise (tagasipöördumise) mõtlejaks: ja ometi räägib Heidegger meile vajadusest “lasta olemisel kui oleva aluspõhjal langeda”⁹, et “hüpata” tema “põhjatusse”; mida aga, kuni see kõnetab meid vahetusvääruse üldiseksaamisest, moodsa tehnika *Ge-Stell*’ist lähtuvalt, ei saa kuidagi samastada teoloogilis-negatiivse sügavusega.

Võtta kuulda tehnika olemuse üleskutset — see ei tähenda veel sugugi jäägitut alistumist tema seadustele ja mängureeglitele; usun, et just sellepärast Heidegger rõhutabki, et tehnika olemus pole midagi tehnilist ja et just seda olemust peamegi silmas pidama. Sellest olemusest kõlab vastu üleskutse, mis on lahutamatu seotud sõnumitega, mida saadab meile *Über-lieferung*, mille juurde kuulub ka moodne tehnika kui Parmenidesest alguse saanud metafüüsika konsekventne lõpetus.

Ka tehnika on luiskelugu, *Sage*, edasiantud sõnum; nähtuna selles seoses, minetab ta oma imaginaarsed pretensioonid luua uus “tugev” reaalsus, mida võidaks vastu võtta kui midagi iseendastmõistetavat või ülistada kui platonlikku *ontos on*’i. Dehumaniseeriva tehnika müüt, ja ka selle müüdi “reaalsus” totaalselt organiseeritud ühiskondades on metafüüsilised jäigastumised, mis lasevad jätkuvalt lugeda luiskelugu “tõena”. Täielik nihilism, samuti nagu heideggerlik *Ab-grund* [põhjatus], kutsub meid osa saama kokkuluisatud [*fabulizatta*] reaalsusekogemusest, mis on ka meie ainus võimalus vabaduseks.

MÄRKUSED

¹ Vt Th. W. Adorno, *Dialettica negativa* (1966), tlk C. Donolo, Torino: Einaudi, 1970, eriti I osa 1. ptk “ontoloogilise vajaduse” kohta.

² *Aurora*, (1881), aforism 44; vt tõlge itaalia k F. Masini: F. Nietzsche, *Opere*. Toim. Colli-Montinari, V osa, kd I, Milano: Adelphi, 1964.

³ Sellise Heideggeri *Ge-Stell*'i tõlgenduse kohta vt minu *Le avventure della differenza*, ptk V ja VII.

⁴ See on ühe peatüki pealkiri "Väärjumalate hämarikust"; tõlge itaalia k F. Masini, tsit. *Opere Colli-Montinari väljaandest*, VI osa, kd III, Milano: Adelphi, 1970.

⁵ Selle Deleuze'i kontseptsiooni kohta vt er. *Differenza e ripetizione* (1968), tõlge itaalia k G. Guglielmi. Bologna: Il Mulino, 1971.

⁶ Vt M. Heidegger, *Identität und Differenz*. Pfullingen: Neske, 1957, lk 27.

⁷ Vt J.-P. Sartre, *Critica della ragione dialettica* (1960), tõlge itaalia k P. Caruso, 2 kd, Milano: Il Saggiatore, 1963.

⁸ Vt J.-P. Sartre, *Critica*, tsit., kd I, lk 76–77.

⁹ Vt M. Heidegger, *Tempo ed essere* (1962), tõlge itaalia k E. Mazzarella. Napoli: Guida, 1980, lk 103.

NIHILISM JA POSTMODERNISUS FILOSOOFIAS

Gianni Vattimo

Tõlkinud Maarja Kaplinski

1. Kui ta ei taha jääda rapsoodiliseks ülevaateks kaasaegse filosoofia nendest joontest, millel võiks olla mõningane lähedus sellega, mida teistes valdkondades, arhitektuurist kirjanduse ja kriitikani, nimetatakse selle nimega, siis usun, et kõnelus postmodernisusest filosoofias peab juhinduma ühest terminist, mille tõi filosoofiasse Heidegger — *Verwindung*. *Verwindung* on sõna, mida Heidegger kasutab, küll kaunis harva (ühel kogumiku *Holzwege* leheküljel, ühes essees kogumikust *Vorträge und Aufsätze* ja eriti esimeses *Identität und Differenz*'i kahest ettekandest), osutades millelegi analoogsle *Überwindung*'iga, mis tähendab ületamist [*superamento*] või üleastumist [*oltrepassamento*], kuid erineb temast selle poolest, et seal pole midagi dialektilisest *Aufhebung*'ist ega "enda-taha-jätmisest", mis iseloomustab suhet minevikuga, mille pole meile enam midagi öelda. Ja just see erinevus *Verwindung*'i ja *Überwindung*'i vahel võibki meil aidata määratleda postmodernismi "post" 'sust filosoofilistes mõistetes.

Esimene filosoof, kes kõneleb *Verwindung*'i terminites, kuigi ta loomulikult seda sõna ei kasuta, pole Heidegger, vaid Nietzsche. Võib õigustatult väita, et filosoofiline postmodernism saab

Nichilismo e postmoderno in filosofia. — Gianni Vattimo. *La fine della modernità*. Milano: Garzanti, 1991, p. 172–189. (Esmakordselt ilmunud 1984.)

Avaldatakse autori loal.

Täname Jana Porilat, Tõnu Luike ja Ülo Matjust abi eest toimetamisel. *Toim.*

alguse Nietzsche töödest, ja seda just ajavahemikul, mis eraldab ajakohatute vaatluste [*Unzeitgemäße Betrachtungen*] teist ja gu ("Ajaloouurimise kasulikkusest ja kahjulikkusest elule" [*Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*], 1874) reast töödest, mis mõni aasta hiljem algavad teosega *Inimlik, liiginimlik* [*Menschliches, Allzumenschliches*] (1878) ja kuhu kuuluvad ka *Koidikud* [*Morgenröte*] (1881) ning *Rõõmus teadus* [*Die fröhliche Wissenschaft*] (1892). Ajakohatutes vaatlustes ajaloo uurimise kohta püstitab Nietzsche esmakordselt probleemina *epigoonluse*, see on, ülearu suure ajalooteadvuse, mille all kannatab XIX sajandi inimene (võiks öelda: hilismodernismi algusaegade inimene) ja mis takistab tal luua midagi ajalooliselt uut, eelkõige takistab tal olla omaenda stiiliga, mistõttu see inimene on oma kunsti-, arhitektuuri- ja moeloomingus sunnitud hankima vorme suurest teatrikostüümide laost, milleks tema jaoks on saanud minetik. Seda kõike nimetab Nietzsche ajalooahiguseks ja arvab, vähemalt teise ajakohatu vaatluse perioodil, et sellest võib pääseda kunsti või religiooni, eriti aga Wagneri muusika "üleajalooliste" või "igavikustavate" jõudude varal. Teatavasti on *Inimlik, liiginimlik* märgiks lahtiütlemisest neist lootustest Wagnerile ja kunsti ümberkujundavale jõule. Aga Nietzschegi seisukoht ajalooahiguse suhtes teeb sellest teosest alates läbi sügavaid muutusi. Kui 1874. aasta ajakohatus vaatluses jälgis Nietzsche õudusega üheksateistkümnenda sajandi inimest üle võtmas möödunud aegade stiile, et stiliseerida oma elukeskkonda ja oma töid, valides neid meelevaldselt nagu teatrimaske, siis palju aastaid hiljem, ühel oma hullumeelsetest sedelitest, mille ta saadab Burckhardtile Torinost 1889. aasta jaanuari algul, kirjutab ta: "iga nimi ajaloo olen põhimõtteliselt mina" [*im Grunde jeder Name in der Geschichte bin ich*]. Kuigi see väide kasvab juba välja psüühilise krahhi kontekstist, millest Nietzsche enam ei tervene, võib seda vabalt vaadelda kui järjekindlat väljendust seisukohale, mis tal on kujunenud ajaloo suhtes alates raamatust *Inimlik, liiginimlik*.

Selles teoses tõuseb täiesti uudsel viisil ajalooahigusest lahti saamise või täpsemalt, dekadentsina mõistetud modernsuse probleem. Kui 1874. aastal kirjapandu pöördus üleajalooliste ja igavikustavate jõudude poole, siis *Inimlik, liiginimlik* asub modern-

sust tões ja vaimus lammutama nendesamade tendentside radikaliseerimise abil, millest ta koosneb. Kui modernsus määratleb end ületamise ja uudsuse ajastuna, mille asemele aga kohe astub veel uuem uudsus, moodustades lakkamatu liikumise, mis röövib julguse igasuguselt loovuselt, samal ajal kui ta seda nõuab ja peale surub kui ainsat eluviisi — kui see nii on, siis ei pääse me modernsusest välja, kavatsedes teda *ületada*. Pöördumine igavikustavate jõudude poole osutab vajadusele leida teistsugune tee. Nietzsche näeb täiesti selgelt — juba 1874. aasta kirjutises —, et ületamine on tüüpiliselt modernne kategooria, ja seega ei saa tema abil määratleda väljapääsu modernsusest. Modernsust ei moodusta mitte ainult ajalise ületamise kategooria (ajalooliste fenomenide vältimatu järgnevus, millest modernne inimene saab teadlikuks ajalookirjutuse ülemäärase hulga tõttu), vaid väga tugeva konsekventsiga sellest ka kriitilise ületamise kategooria. Tõepoolest, teine ajakohatu vaatlus seostab relativistlikku *Historismus*'t, mis näeb ajalugu puhta ajalise järgnevusena, hegeliaanliku ajaloometafüüsikaga, mis mõistab ajaloo protsessi kui *Aufklärung*'it, kui teadvuse progresseeruva valgustumise ja vaimu absoluutseks saamise protsessi. Ilmselt sellepärast ei suudagi Nietzsche juba teises ajakohatus vaatluses kujutada väljapääsemist modernsusest kriitilise ületamise tagajärjena, vaid pöördub selle asemel müüdi ja kunsti poole. *Inimlik, liiginimlik* jääb üldiselt truuks sellele modernsusekäsitusele; aga ta ei püüa enam sealt välja pääseda igavikustavate jõudude abiga, vaid pigem teda lõhkuda temas endas sisalduvate tendentside radikaliseerimise abil.

Radikaliseerimine seisneb järgmises: *Inimlik, liiginimlik* läh-
 tub kavatsusest teha kriitikat kultuuri kõrgeimatele väärtustele (vt aforism nr 1), redutseerides “keemiliselt” need väärtused elementideks, millest nad koosnevad, siinpool igasugust sublimatsiooni. Lõpuni teostatuna viib see keemilise analüüsi programm aga avastuseni, et tõe ise, mis andis õigustuse keemilisele analüüsile, on koostlagunev väärtus; usk tõe üleolekusse ebatõest või eksitusest on usk, mis on end peale surunud teatud elusituatsioonides (ebakindlus, *bellum omnium contra omnes* ajaloo primitiivseimates faasides, jne) ja mis teiselt poolt rajaneb veendumusel, et inimene võib tunda asju “iseendis”, mis aga osutub võimatuks,

sest tunnetusprotsessi keemiline analüüs näitab, et see pole midagi muud kui seeria metaforisatsioone: asjast kujutluspildini, kujutluspildist sõnani, mis väljendab inimese hingeseisundit, ja sellest sotsiaalsete konventsioonide poolt pealesurutud "õige" sõnani, ja siis jälle sellest kanoniseeritud sõnast asjani, millest me tabame ära ainult neid jooni, mida saab meie päritud sõnavara- ga kõige kergemini metaforiseerida... Nende keemilise analüüsi "avastuste" kaudu — mis liiguvad, nagu Nietzschel ikka, kas siis *Erkenntniskritik*'i tasandil, mis toetub positivistiseeritud Kantile, või siis antropoloogilisel, fülogeneetilisel tasandil — laguneb koost ka tõemõiste ise. Või teiste sõnadega, Jumal "sureb", tapetuna religioossuse, tõetahte poolt, mida tema usklikud on alati kultiveerinud ja mis juhib nüüd neid ka teda ära tundma veana, millest võib edaspidi puudust tunda.

Nietzsche järgi võib modernsusest välja pääseda just tänu selle nihilistlikule järeldusele. Et tõemõistel pole enam kehtivust ja alus ei funktsioneerigi enam, kui on kadunud kogu alus usuks alusesse, seega siis tõsiasjasse, et mõtlemine peab "andma endale aluse" — ei pääseta modernsusest välja kriitilise ületamise kaudu, mis oleks samm veel täielikult seespool modernsust ennast. Nii saab selgeks, et tuleb otsida teistsugust teed. See on hetk, mida võiks nimetada postmodernismi sünnihetkeks filosoofias; sündmuseks, mille tähendust ja tagajärgi me veel praegugi kaalume, samuti nagu Jumala surma omi, mida kuulutab aforism 125 *Röömsas teaduses*. Esimene ja kõige tähtsam tagajärg, mida kuulutab teos *Röömus teadus*, kus Nietzsche esmakordselt kõneleb Jumala surmast, on mõte sellesama igavesest tagasitulekust [*ewige Wiederkehr des Gleichen*], mis muu hulgas tähendab ka ületamise ajajärgu lõppu, s.t ajajärgu lõppu, kus olemisest mõeldi märgi *novum* all. Millised oleksidki igavese tagasipöördumise mõtte teised, üsna problemaatilised tähendused metafüüsilises plaanis, vähemalt on tal kindlasti olemas "selektiivne" tähendus (adjektiiv pärineb Nietzschelt); ehk teiste sõnadega, ta avab meile modernse olemuse kui ajastu, kus olemine redutseerub *novum*'ile. Nii sajandialguse kunstiavangard (eriti kahtlemata futuristid) kui ka sellised filosoofiad, nagu Blochi, aga ka Adorno ja Benjamini hegelo-marksism, võivad olla näideteks sellisest reduktsioonist;

aga samuti võime meenutada, et eetika valdkonnas näib olevat kõige üldisemalt — ja täiesti vaikides — aktsepteeritavaks väärtuseks “areng”: hüve on rohkem või vähem ilmsemalt see, mis avab võimalused isiksuse, elu jne edasiarenguks. Selle fenomeni “epohhiloovat” iseloomu on näha ka tõsiasiast, et kuigi me koos Nietzsche ja Heideggeriga jõuame äratundmisele, et eetikat ei saa sellisele väärtusele rajada, pole kerge leida väärtust, millega seda asendada. Postmodernsuse ajajärk on alles alanud, olemise samastamine *novum*’iga (mida, nagu teada, Heidegger näeb näitlikul kujul väljenduvat Nietzsche võimutahtemoistes) heidab ikka oma varju meie peale nagu juba surnud Jumal, kellest räägib *Röömus teadus*.

Aufklärung — aluspõhja jõu esiletulek ajaloos — ei lõpe tõe ja aluspõhja ideede destruktsiooniga, see destruktsioon võtab igasuguse tähenduse ajalooliselt uudsuselt, mis just *Aufklärung*’i perspektiivis oli jäänud ainsaks metafüüsilise olemise tunnusjooneks modernsuses, kui defineerida seda ajajärku ületamise, kriitika või ka, kõige madalamal tasemel, moe ajajärguna (pean siin silmas Georg Simmeli esseed). Mõtlemise ülesandeks pole enam, nagu seda on ikka mõistnud modernism, jõuda aluspõhjani ja leida taas *sel teel novum*’i-olemise-väärtuse tervik (need annavad üha enam kujunedes ja esile tulles ajaloole mõtte: pandagu tähele, kuidas lääne kunsti ja kultuuri taassünnid on ikka ja alati olnud inspireeritud tagasipöördumisest: lätete, “klassikalise” jne juurde).

“Kooos lätete täieliku tunnetamisega suureneb lätete tähendusetus [---].”¹ See katkend *Koidikuist* kinnitab vähemalt osalt seda, mis kujunes aluspõhja [*fondamento*], tõe, *Grund*’i saatuseks *Inimliku, liiginimliku* keemilises analüüsis. Mitte ainult aluspõhja idee ei lahustu “loogiliselt”, lähtudes tema pretensioonide põhjendatavusest kehtida tõese mõtlemise normina; ta osutub ka nii-öelda sisutühjaks: lätte tähendusetus, kui see ära tuntakse, suureneb, ning seetõttu “kõige lähem reaalsus, see, mis on meie ümber ja meie sees, hakkab tasapisi näitama oma värve ja ilu ja mõistatusi ja tähendusrikkust — selliseid asju, millest vanemate aegade inimesed ei osanud undki näha”².

Ja eriti see võrdlus lätete tähendusetus ja meie kõige lähema reaalsuse värvirikkuse vahel ongi see, mille kaudu me võime

mõista, mida pidas Nietzsche mõtlemise ülesandeks ajajärgul, mil aluspõhi ja tõe idee on lahustunud. See, mida *Inimliku, liiginimliku* lõpuridades nimetatakse “hommikufilosoofiaks”, ongi just mõtlemine, mis pole enam suunatud lätetele ega aluspõhjale, vaid oniaenda lähimale. Seda lähima mõtlemist võiks määratleda ühtlasi kui eksliku mõtlemist; või veel parem, eksimise mõtlemist, rõhutamaks, et küsimus pole selles, et mõtelda eba-õiget, vaid selles, et vaadelda metafüüsika, moraali, religiooni, kunsti “valede” konstruktsioonide, kõige selle eksitustekanga kulgemist, mis üksi moodustab tegelikkuse rikkuse, või lihtsamalt öelduna, *reaalsuse olemise*. Kuna enam ei ole tõe ega *Grund*'i, mida võiks eitada või võltsida, sest nagu on öeldud *Väärjumalate hämarikus*, tõelisest maailmast on saanud luiskelugu ja koos sellega on kadunud ka “näiv” maailm — kõik need vead on pigem eksitused, vaimsete formatsioonide kulg, mille ainsaks reegliks on mõningane ajalooline kontinuiteet, ilma ühegi seoseta mingi fundamentaalse tõega.

Koos sellega lakkab *Inimlikus, liiginimlikus* ettevõetud keemiline analüüs näimast “kriitilise” analüüsina; tõepoolest, siin ei ole tegu vigade paljastamise ega ärakaotamisega, vaid nende nägemisega selle rikkuse päristise allikana, mis meid kujundab ning maailmale ta huvitavuse, värvikuse, *olemise* annab.

Kõik teosed perioodist, mis algab *Inimliku, liiginimlikuga* (seega siis eelkõige *Koidikud* ja *Rõõmus teadus*) on katse määratleda selle hommikufilosoofia kesket mõtet. Ja ka hilisemate kirjutiste ning *Võimutahtes* [Wille zur Macht] postuumselt väljaantud fragmentide näivalt “metafüüsilisemaid” teese tuleks lugeda, tavalisest enam silmas pidades seost selle katsega: see kehtib näiteks igavese tagasipöördumise- või *Übermensch*'i-idee kohta. Aga mida õieti tähendab, et hommikumõtlemine läbib “ajalooliselt” — sest see on üks *Inimliku, liiginimliku* püstitatud meetodilistest reeglitest — metafüüsika ja moraali eksiteid, võiks öelda, pigem dekonstruktiivse taotluse kui kriitilise ärakaotamise eesmärgiga? Et sellele küsimusele vastata, kasutab Nietzsche sageli “füsioloogilist” metafoori: inimene, kes on võimeline hommikufilosoofiaks, on inimene hea meelelaadiga, mis ei kätke eneses midagi “urisevast toonist ega tigidusest — sellest tuntud häirivast

vanade, kaua ketis olnud koerte ja inimeste omadusest”³. Sama mõte, sageli ka eluloost tulenevalt, on viitel tervisele, tervenemisele, mida on täis sama perioodi kirjutised. Oleme siin silmitsi püüdega mõelda väljapääsu metafüüsikast kujul, mis pole seotud kriitilise ületamisega nagu teises ajakohatus vaatluses; ent tänu keemilise analüüsi radikaliseerimisele teame, et asi pole siin tagasipöördumises “üleajalooliste” väärtuste poole, vaid püüdes elada sügavamalt läbi kogemus eksituse vajalikkusest, tõusta hetkeks sellest protsessist kõrgemale; teiste sõnadega, elada seda ekslemist läbi teistsuguse hoiakuga. Eelkõige teame, et hommikumõtlemise sisu pole midagi muud kui metafüüsika seesama ekslemine, ainult nähtuna teisest, “hea meelelaadiga” inimese vaatevinklist.

2. Et kirjeldada seda hoiakut — mille sügavam mõte on suhestada ennast metafüüsika minevikuga (ja seega ka modernsuse kui metafüüsika ja platonistlik-kristliku moraali lõpptulemusega) viisil, mis ei oleks nende eksituste paljas aktsepteerimine ega ka neid ületav kriitika, mis lõpuks nende eluiga vaid pikendaks; ja kus Nietzsche mõtleb tervenemise ning hea meelelaadi termineis — tuleb minu arvates pöörduda *Verwindung*’i heideggerliku tähenduse poole. Juba osutasin, et see mõiste esineb Heideggeri teostes suhteliselt harva. Siinkohal ei paku ma veel tema täielikku analüüsi. Kõigis viidatud tekstides on tegemist mõistega, mis osutab mingisugusele mitte-päris *Überwindung*’ile, ületamisele ei sõna tavalises ega mitte ka dialektilise *Aufhebung*’i tähenduses. Meid huvitavast seisukohast kõige vähem kahemõtteline tekst leidub teose *Identsus ja diferents* esimeses osas (4. trükk, 1957), kus Heidegger kõneleb *Ge-Stell*’ist [seadestust], s.t moodsa tehnoloogia maailmast, kui *Stellen*’i ehk seadmise [*porre*]: kordaseadmise [*Anordnen, disporre*], pealseadmise [*Auferlegen, imporre*] (mida soovitan siiski tõlkida peale-panemiseks [*im-posizionne*]) — ansamblist. Heidegger kirjutab seal: “...mida me *Ge-Stell*’is [---] kogeme, on *eelmänguks* sellele, mida nimetame *Er-eignis*’eks [sündmus [*evento*], pärisomasuse leidmine [*appropriazione*] jne]. *Ge-Stell* ei püsi siiski paratamatult oma eelmängus. Sest *Er-eignis*’es kuulutab [*spricht ... an*] end võimalus, et *Ge-Stell*’i paljas avaldumine ja valitsemine [*Walten*] algupärasemasse *Ereignis*’esse *verwindet*.” Edasisest tekstist selgub, et

Ge-Stell, tehnika-maailm, pole ainult see, kus metafüüsika saavutab oma kulminatsiooni ja oma kõige kõrgema ning täielikuma avaldumise, vaid ka, ja just sellepärast tähendab "*Ereignis*"e esimest välगतust".⁴ Veidi aja pärast pöördume tagasi selle *Ge-Stell*'i kohia käiva teksti juurde; siinkohal tahaksin ainult näidata, mil kombel sõna *Verwindung* võib meil aidata määratleda seda, mille poole Nietzsche hommikufilosoofia nimetusega püüdleb ja mis minu hüpoteesi järgi ongi filosoofilise postmodernismi põhisisuks.

Kuidas siis tõlkida mõistet *Verwindung* teose *Identsus ja differents* lehekülgedel (ja — koos selgitustega — ka teistes Heideggeri tekstides, kus teda ette tuleb)? See, mida me saame teada näpunäidetest, mis Heidegger andis kogumiku *Vorträge und Aufsätze* prantsuse keelde tõlkijatele, kus seda mõistet kasutatakse kirjutises, milles on juttu metafüüsika *Überwindung*'ist, ületamisest [*superamento*], näitab, et tegu on ülemineemisega [*oltrepassamento*], mis käteb aktsepteerimise ja süüvimise jooni. Teisalt on sellel saksakeelsel sõnal veel kaks leksikaalset tähendust: tervenemisele viitav (*eine Krankheit verwinden*: paranema, haigusest tervenema) ja moonutust märkiv (see tähendus on üsna marginaalne, seotud sõnaga *winden* 'väänama' ja prefiksiga *ver-*, mille üks tähendusi näitab kõrvalekaldelisi muutusi). Tervenemise tähendusega on seotud ka "resignatsioon", *verwindet* ei käi mitte ainult haiguse, vaid ka kaotuse, valu kohta. Kui pöördume nende keeleliste teadmistega *Ge-Stell*'i, või ka metafüüsika *Verwindung*'i poole (mille lõppfaasiks *Ge-Stell* on), leiame, et Heideggeri jaoks on muutuse võimalus, mis viiks meid algupärasema *Ereignis*'eni — ehk: väljapoole, teispoole metafüüsikat — seotud metafüüsika *Verwindung*'iga; tõlgime: metafüüsikat ei saa "kõrvale heita nagu arvamust. Ka ei saa teda enda taha jätta nagu õpetust, millesse enam ei usuta"⁵; ta jääb meisse nagu haiguse jäljed või nagu valu, millega lepitakse; või ka, võime öelda, mängides itaalia sõna *rimettersi* [(taas) paranema, anduma] paljutähenduslikkusega, et ta on ühtlasi midagi, millest taas paranetakse, mille kätte end [taas] antakse ja mis end meie kätte annab (saadetus). Teispool kõiki neid tähendusi on veel moonutamise tähendus, mis pealegi on juba mõistetav tervenemise-resigneerumise kontekstis: metafüüsikat ei aktsepteerita lihtviisil, samuti nagu ei seata end re-

servatsioonideta *Ge-Stell* isse kui tehnoloogilise sunni süsteemi; metafüüsikat ja *Ge-Stell*'i võib kogeda kui *šanssi*, nagu võimalust muutuseks, mille läbi nad pöörduvad suunda, mis ei tulene nende endi olemusest, kuid ometi on nendega seotud.

Verwindung, mõistetuna kõigis neis tähendustes, piiritleb Heideggerile iseloomuliku seisukoha, tema käsituse mõtlemise ülesandest käesoleval ajahetkel, filosoofia lõpust tema metafüüsilises vormis. Samuti nagu Nietzsche jaoks, nii pole ka tema jaoks mõtlemisel muud "objekti" (suure hulga jutumärkidega), kui metafüüsika eksitused, mida tuletatakse meelde hoiakuga, mis pole ei kriitiline üleastumine ega taas vastuvõttev ja jätkav aktsepteerimine. Siinkohal võiks meenutada, et *Wiederholung*'i (korduse) probleem, seotud *Tradition*'i ja *Überlieferung*'i eristamisega, kahe erineva suhtumisviisiga minevikku, saab juba *Sein und Zeit*'is keskseks.

Tähtsus, mille *An-denken*'i, meelde-tuletamise ["külge-mõtlemise"] mõiste omandab Heideggeri viimastes töödes, kus postmetafüüsilist mõtet määratletakse kui meeldetuletamist, tagasi-pöördumist, taasmõtestamist jne, lähendab teda oluliselt Nietzsche hommikufilosoofiale. Tõsi küll, *Sein und Zeit*'i lähtepunkt näis omistavat mõtlemisele ülesande esitada taas küsimus olemise mõttest, alternatiiviks sellele, mis oli sajandeid olnud metafüüsika sisuks, olemise kui niisuguse unustamisele. Aga juba selles teoses osutati selle ülesande ühe olulise osana "ontoloogia ajaloo destruktsioonile"; ja Heideggeri mõtlemise areng pärast kolmekümnendate aastate käänat on lõppude lõpuks juhtinud ta ikka selgemalt samastama mõtlemise ülesannet destruktsiooni või õigemini dekonstruktsiooniga.

Heideggeri mõtlemise *Kehre* või "kääne" on teatavasti üleminek tasandilt, kus on tegemist ainult inimesega (humanistlik eksistentsialism *à la* Sartre), tasandile, kus on tegemist peamiselt olemisega, nagu ta 1946. aastal humanismist kirjutades märkib [*Über den Humanismus*]. See aga tähendab ka, peale muude tagajärgede, et olemiseunustust, mida kujutab endast metafüüsika, ei saa mõelda kui inimese eksitust, millest võiks vabaneda tahtejõu ja range meetodi valimise abil. Seega ei ole metafüüsika mitte lihtsalt meie saatus selles tähenduses, et ta meile kuulub ja

meid konstitueerib ja mida võiksime lihtsalt *verwinden*; vaid ka olemiseunustus on vähemalt mingis mõttes üles tähendatud olemisse endasse (ka unustus ei sõltu meist endast). Olemine ei saa end ealeski seada täielikult presentsi.

Niisiis ka meeldetuletamine, millest Heidegger kõneleb, ei saa juhatada meid haarama olemist kui mõnd meie ees seisvat objekti. Mida me siis mõtleme, tuletades meelde olemist? Me võime mõelda olemisest ainult kui *gewesen*'ist [olnust], kui sellest, mis pole (enam) presentsis. Tagasipöördumine metafüüsika ajalukku, mida Heidegger käände-järgsetes kirjutistes ikka ja jälle sündida laseb, on *regressus in infinitum*'i struktuur, mis on etümoloogilisele rekonstruktsioonile täiesti iseloomulik. See tagasipöördumine ei juhi meid kuhugi, või ehk siis meenutama seda olemist kui seda, millega oleme juba ning alatiseks hüvasti jätnud. Olemine esineb siin ainult kui *Geschick* (saadetu tervikuna) ja kui *Überlieferung* (trans-missioon). Nietzsche sõnutsi ei lähe mõtlemine tagasi läte juurde mitte selleks, et seda omastada; ta lihtsalt läbib uuesti eksiteed, mis on ainus rikkus, ainus olemine, mis meile on antud.

Heideggeri mõtteteekonna etappe võib väga selgesti kõrvutada Nietzsche omadega: Nietzsche tõe ja aluspõhja mõistete iseenesliku lahustumise nihilistlikule efektile on paralleeliks Heideggeri "avastus" olemise "epohhiloovast" iseloomust; ka Heideggeri jaoks ei saa olemine (enam) toimida kui *Grund*, ei asjade ega mõtlemise jaoks. Et valmistada ette väljapääsemist metafüüsikast, kirjutab Heidegger *Zeit und Sein*'is, ettekandes, mis 1927. aasta teose [*Sein und Zeit*] vähemasti ideekohaselt lõpuni viib, tuleb "olemisel kui oleva alusel [*Grund*] kaduda".⁶ Olemist ei saa meenutada; ei saa midagi muud teha kui *Geschick*'i vaatenurgast mõelda taas metafüüsilise ekslemise ajalugu ennast, mis konstitueerib meid ja "konstitueerib" olemise kui *Überlieferung*'i. *Verwindung*'is sisalduv moonutuse aspekt tähendab, et selle metafüüsika kordamise eesmärgiks ei ole aktsepteerida teda sellisena, nagu ta on; näiteks ei mõtelda taas Platonile kui selle küsimuse tõstatajale, kas õpetus ideedest on õige või vale; vaid püütakse meelde tuletada *Lichtung*'it [valendikku], eelnevat saatuslikku avatust, milles midagi ideedeõpetuse-taolist võis esile

tulla. Sellise lähenemise toime, ütleb Heidegger teose *Satz vom Grund* ühel leheküljel, on vabastav: mõelda olemise *Ge-Schick*'i seisukohalt tähendab "usaldada end *Überlieferung*'i vabastavasse seotusesse".⁷

Milliste võimalike mõistetega võiksime endale ette kujutada, provisoorselt, nagu Heidegger soovib, seda *Andenken*'i emantsipeerivat toimet, milles säiliks moonutuse tähendus, mis sisaldub sõnas *Verwindung*? Ainus võimalik samm edasi oleks siinkohal rõhutada, (et) kui näha metafüüsika teese *Ge-Schick*'ina, saadetu-na, ajaloolis-saatusliku üle-andmisena, siis see võtaks metafüüsika pretensioonidel siduda kogu nende jõu. Hoiak, mis siit tuleneb, on omamoodi historistlik relativism: pole olemas mingit *Grund*'i, mingit lõplikku tõde; on vaid ajaloolised avatused, määratud, ehk saadetud ühe *Selbst*'i, ühe Iseenda poolt, mis on antud ainult nendes avatustes, ainult nende *kaudu* (ta läbibistab neid, aga ei kasuta vahendina). See historism on juba mõõdukas, ning ühtlasi sellest teadmisest *verwindet*, et avatuste ajalugu ei ole "ainult" vigade ajalugu, mida sellistena tühistab mõni teistmoodi ligipääsetav *Grund* — vaid see ajalugu on olemine ise; ja see, nagu Nietzsche on õigesti rõhutanud oma "hea meelelaadi" metafooris, on põhimõtteline erinevus. Seda hoiakut mineviku ja kõige selle suhtes, mida, kuni praeguse ajani, meile on üle-antud, võiks väljendada ka üks teine sõna — *pietas*.

Seega näitavad *An-denken* ja *Verwindung* meile ka, mis mõttes Heideggeri filosoofiat tuleb piiritleda kui hermeneutilist; mitte tehnilise interpretatsiooniteooria mõttes ja samuti mitte filosoofia mõttes, mis eksistentsi kirjeldades rõhutaks erilisel interpretatsiooni fenomenil; vaid palju radikaalsemalt ontoloogilises tähenduses: olemine pole midagi muud, kui ajaloolis-saatuslike avatuste üle-andmine, mis moodustavad igasuguse ajaloolise inimkonna jaoks, *je und je* [ikka ja alati], temale spetsiifilise võimaluse maailmale juurde pääseda. Olemisekogemus kui nende üle-andmiste vastuvõtmise, neile vastamise kogemus on alati *Andenken* ja *Verwindung*.

3. Kas Nietzsche ja Heideggeri osutatud lähtekohalt (milles, meenutagem, võib näha kontinuiteeti ainult moonutades Heideggeri

enda esitatud Nietzsche-interpretatsiooni) on võimalik mõne sammu edasi liikuda postmodernismi täpsemal määratlemisel filosoofias?

Usun, et jah, ja esitan siinkohal provisoorse kokkuvõtte vormis kolm postmodernse mõtlemise tunnusjoont:

(a) Nautimise-mõtlemine. Isegi kui rõhutada *Andenken*'i emantsipeerivat tähtsust, nagu me siin oleme teinud, riskeerib see alati näida metafüüsilise traditsiooni lihtviisilise apologetilise kordamisena (ja seda koos kõigi praktiliste tagajärgedega, mis siit tulenevad). On tõsi, et väljapääsemine metafüüsikast eeldab loobumist mõtlemise funktsionalistlikust käsitamisest. Alates sellest hetkest, mil *Andenken* ei haara enam mingit *Grund*'i, võib ta seda vähem omakorda saada lähtekohaks "reaalsuse" praktilisele muutumisele. Loomulikult kerkib siinkohal probleeme, mida tuleb veel arutada. Kuid juba praegu on selge, et hermeneutiline ontoloogia eeldab hüvede-eetikat, vastukaaluks käskude-eetikale: mõistan neid kahte terminit tähenduses, mis neil on Schleiermachi eetikas, kes oli just ka üks esimesi hermeneutika teoreetikuid. Möödaniku vaimsete vormide meeldetuletamisel või koguni nautimisel (taasläbielamisel), ka esteetiliselt mõistetuna, ei ole ülesandeks ette valmistada midagi muud, kuid iseenesest on tal emantsipeeriv toime. Ja ehk siit lähtuvalt võiks vastandada postmodernistlikku eetikat "arenemise", kasvamise, *novum*'i kui ülimala väärtuse veel metafüüsilistele eetikatele.

(b) Rüvetamise-mõtlemine. Tuleb tunnistada, et ettepanek lähendada Nietzsche hommikufilosoofiat ja Heideggeri *Andenken*'it toob kaasa *Verwindung*'i, tagasihaaramise — moonutamise, mis mõjub Heideggerile enesele. — See seisneb eelistuses, mida siin osutatakse Heideggeri mõtlemise kõige hermeneutilisemale, isegi nihilistlikule küljele. Tõepoolest, oma tagasipöördumisel metafüüsika eksiteede kaudu näib Heideggeril alati olevat silma ees siht, mis ei samastu lihtsalt nende ekslemiste endiga, justkui peaks see tagasimineku juhutama meid kusagile teisele poole neid ekslemisi. Ettekandes "Filosoofia lõpp ja mõtlemise ülesanne" (1964)*

*Vt Martin Heidegger, "Filosoofia lõpp ja mõtlemise ülesanne." — *Looming*, nr 8, 1988, lk 1081–1092. *Toim.*

näiteks, olles rääkinud *Lichtung*'ist ja selle taandamatusest tööle (sest see on pigem *aletheia*), lõpetatakse hüpoteesiga: "Mõtlemise ülesanne (*Aufgabe*) oleks siis maha jätta (*Preisgabe*) senine mõtlemine mõtlemise asja määratlemisel (*Bestimmung der Sache des Denkens*)".⁸ See suunatus teispoole metafüüsikat seisneb aga Heideggeril filosoofilises töös, mille põhisisuks on metafüüsika ja tema eksitused. On kerge näha, mis tagajärjed on nendest kahest Heideggeri filosoofia küljest ühe või teise rõhutamisel. Suunatus hoopis teistsugusele mõtlemisele võib viia müstiliste tagajärgedeni; see-eest huvi tagasipöördumise vastu ei vii mitte niivõrd teisele poole metafüüsikat, vaid selle ekslemiste kaudu nietzscheliku "hommikufilosoofia" poole, ja see rõhutab Heideggeri mõtlemise "nihilistlikku" varjundit. *Verwindung*, resigneerunud (alistunud: aga ka re-signeeritud: uuestimärgistatud), tervenenu aktsepteerimine, märgitud moonutusest, metafüüsika ekslemistest, oleks selles teises perspektiivis ainus jälg suunatusest teisale: metafüüsika *Überwindung* ei juhi teise kohta, vaid teostub ainult korduse ja moonutuse kaudu.

See on suund, kuhu minu arvates püüdleb ka hermeneutika areng pärast Heideggeri, eriti Gadameri hermeneutika oma. Gadameri jaoks ei ole küsimus mitte metafüüsika teispoole silmamiin, vaid selles, et mõtlemine, ära tundnud, et "olemine, mida on võimalik mõista, on keel" (ja ei midagi muud, võiksime lisada), võtaks taas ette oma teekonnad, *Überlieferung*'i sõnumid, ainsa sihiga rekonstrueerida ikka ja jälle kogemuse, nii individuaalse kui kollektiivse, kontinuiteet. Seda kontinuiteeti ei ähvarda vähemalt täna meie ühiskonnas mitte niivõrd kommunikatsiooni katkestavad faktorid, vaid erikeelte, eriti teaduskeelte, anormaalne areng. Seega Gadameri järgi ei ole hermeneutika mitte ainult pöördumine minevikust pärinevate trans-missioonide poole, vaid ka kõigi nende lingvistiliste kontinentide poole, mis tunduvad meile võõrad ja kummalised, läbitungimatutena, nagu ajas ja ruumis kauged kultuurid.

Kuigi see teine Gadameri pakutud hermeneutika *Verwindung* võib probleeme põhjustada (eriti risk, et hermeneutikast saab mõtlemine kogemuseühtsuse taasloomiseks tavakeele või tava-mõistuse terminites — see viimane on sisuliselt Gadameri vas-

te *logos'*ele, — mis kanoniseerib keeles faktiliselt eksisteerivad reeglid, jätmata mingit võimalust uuteks avatusteks ja ümberpaigutusteks), avab ta siiski väga mõjusaid võimalusi postmodernse filosoofia arenguks selles tähenduses, mida võiksime nimetada rüvetamise filosoofiaks. Küsimus oleks selles, et mitte jätta hermeneutiline lähenemine ainult minevikule ja tema sõnumitele, vaid rakendada teda ka ka tänapäevaste teadmiste mitmekesisusele, teaduse, tehnika, kunstide ja selle “teadmise” suhtes, mis väljendub massimeedias, et viia seda kõike ikka uuesti ühtsuseni, millel, vaadelduna selles dimensioonide mitmekesisuses, poleks enam midagi ühist filosoofilis-dogmaatilise süsteemi ühtsusega ega mitte ka mingeid metafüüsilise tõe jõulisi jooni; pigem oleks tegu ilmsete jääkteadmistega, millel oleks üsna palju “vulgariseerimise” tunnusjooni (kus filosoofia poleks mitte enam teaduste alus, vaid lõpptulemus); mis asetuks seega “nõrga” tõe tasandile, mille nõrkus võiks meile meenutada varjamatus ja varjatuse kaksipidisust, nagu on see omane Heideggeri *Lichtung'*ile.

(c) *Ge-Stell'*i-mõtlemine. Juba Nietzsche seostas kogemuse Jumala surmast — see on, igasuguse aluspõhja ilmselgest tarbetusest — uue suhtelise kindlustunde situatsiooniga, milleni individuaalne ja ühiskondlik eksistents on tänu ühiskondlikule organiseeritusele ja tehnilisele arengule jõudnud. Heideggeril esindab seda seost *Ge-Stell'*i mõiste ja tema kahemõttelisus. Just sellele kahemõttelisusele osutab *Verwindung*. Võiks öelda: *Verwindung'*i “objektiks” on peamiselt *Ge-Stell'*; viimases aga jõuab metafüüsika oma kõige täielikuma avaldumisvormini, maa totaalsete organiseerimiseni tehnika abil. See tähendab, et metafüüsika *Verwindung* toimub nagu *Ge-Stell'*i *Verwindung*. Kõiki selle teesi järeldusi ei ole Heidegger läbi töötanud. Aga siingi, nagu ka “rüvetamise” puhul, millest oli juttu ülalpool, seisame silmitsi viitega, mis suunab mõtte *verwindend* modernse teaduse ning tehnoloogia maailma poole, ja mitte, nagu kaldutakse uskuma, omistades hermeneutikale puhthumanistlikku kutsumust, möödani traditsiooni ja sõnumite poole. Kindlasti, sest Heideggeri järgi “ei ole tehnika olemus midagi tehnilist”, peab pöörduma *Ge-Stell'*i poole eesmärgiga väänata teda algupärasema *Ereignis'*e suunas.

Teiste sõnadega, küsimus on planetaartehnoloogia ultra- või post-metafüüsiliste *šansside* manifestatsiooni avastamises ja ettevalmistamises. Selle *Verwindung*'ini jõutakse kahtlemata ka tehnoloogia ja minevikku vajunud õhtumaise traditsiooni vahelist kontinuiteeti taasluues; ja seda tähenduses, mis järeldeb Heideggeri teesist, et tehnika on õhtumaise metafüüsika jätk ja lõpetatus. Mis tagajärjed võiksid olla sellel tehnika suhestamisel metafüüsilise olemiseunustusega, mis on selle ette valmistanud Euroopa mõtlemise ajaloos? Ka seda on väga kokkuvõtlikult kirjeldatud "Identsuses ja diferentsis":⁹ siin on *Ge-Stell Ereignis*'e esimehe välgatus, sest "*Er-eignis* on see iseendas võnkuv valdkond, mille kaudu inimene ja olemine teineteist oma loomuses saavutavad, oma olemusliku omandavad, minetades need määratlused, mis metafüüsika on neile andnud." Missugused määratlused on metafüüsika omistanud inimesele ja olemisele? Need on eelkõige kvalifitseerimised subjektiks ja objektiks, mis moodustavad raami, kuhu on kinnitunud reaalsuse mõiste ise. Kaotades need määrangud, leiavad inimene ja olemine end valdkonnast, mis on *schwingend*, võnkuv, mida minu arvates tuleks kujutleda kui "kergendunud" reaalsuse maailma, kergendunud, olles vähem lõhestunud tõe ja fiktsiooni vahel, informatsiooni ja kujutluse vahel: meie kogemuse totaalse medialiseerumise [*mediatizzazione, Medialisierung*] maailm, kus me juba suuresti asume. Just selles maailmas saab ontoloogia *tõepoolest* hermeneutikaks, ja subjekti ning objekti, isegi reaalsuse ja tõe kui kõige aluse mõisted kaotavad oma kaalu. Sellises olukorras peaks minu arvates rääkima "nõrgast ontoloogiast" kui ainsast võimalusest metafüüsikast välja pääseda aktsepteerimise-moonutamise-tervenemise kaudu, millel pole enam midagi ühist modernsusele iseloomuliku kriitilise ületamisega. Võib-olla siin ongi postmodernse mõtlemise *šanss* uue — nõrgalt uue — alguse jaoks.

MÄRKUSED

¹ F. W. Nietzsche, "Aurora." — *Opere*. Toim. G. Colli & M. Montinari. Milano: Adelphi, kd IV, lk 44.

² *Ibid.*

³ F. W. Nietzsche, "Umano troppo umano." — *Opere*, tsit., kd IV, lk 34.

⁴ M. Heidegger, *Identität und Differenz*, lk 24.

⁵ M. Heidegger, *Saggi e discorsi*, lk 46.

⁶ M. Heidegger, *Tempo ed essere*, lk 103.

⁷ M. Heidegger, *Der Satz vom Grund*, lk 187.

⁸ M. Heidegger, *Tempo ed essere*, tsit., lk 181.

⁹ M. Heidegger, *Identität und Differenz*, tsit., lk 26.

GIANNI VATTIMO (sünd. 4. jaan. 1936 Torinos) on silmapaistvamaid kaasaegseid itaalia filosoofe, hermeneutika ja (post)modernismi teoreetikuid. Tema filosoofia üheks taotluseks on esitada *pensiero debole*'t ehk nõrka mõtlemist. Õppis aastail 1954–1959 filosoofiat ja kirjan dusteadust Torino ülikoolis. 1961 promotsioon *Il concetto di fare in Aristotele*, 1963 habilitatsioon *Essere, storia e linguaggio in Heidegger*. Oli 1963–1964 *Alexander von Humboldt-Stiftung*'i stipendiaadina Heidelbergi ülikoolis (H.-G. Gadameri ja K. Löwithi juures). 1964–1982 esteetika professor, alates 1982 teoreetilise filosoofia professor Torino ülikoolis, korduvalt olnud külalisprofessoriks USAs.

Olulisemaid teoseid: *Schleiermacher filosofo dell'interpretazione* (1968); *Introduzione a Heidegger* (1971); *Il soggetto e la maschera. Nietzsche e il problema della liberazione* (1974); *Le avventure della differenza* (1980); *Al di là del soggetto* (1981); *Introduzione a Nietzsche* (1985); *La società trasparente* (1989); *Etica dell'interpretazione* (1989).

GIANNI VATTIMO

NIHILISMI-APOLOOGIA

Guido Albertelli

Tõlkinud Eduard Parhomenko

Uus meie praeguses lähenemises filosoofiale on veendumus, mida pole olnud veel ühelgi ajastul: meil pole tõde. Vanasti "oli tõde" kõigil inimestel, isegi skeptikuil.

Nietzsche

Inimelu on tervenisti vajunud sügavale ebatõesse; mitte ükski inimene ei saa seda sellest kaevust välja tõmmata, vihastamata hingepõhjast oma mineviku peale, pidamata totraks oma käesolevaid motiive nagu au, seadmata selle kire vastu, mis pürib tulevikku ja tulevase õnne poole, mõnitusi ja põlgust. Ja kui see ongi nii, kas jääb siis ainsana üle see mõtteviis, mis isiklikus plaanis toob kaasa meeleheite, teoreetilises hävingufilosoofia?

Nietzsche

Nihilism — jumalik mõtteviis.

Nietzsche

1. Kas nüüdsel ajal saab kahetseda siiralt, et me pole piisavalt nihilistid, isegi kui lubame endale väljakutsuvat tooni? Ilmselt tekib tahtmatult mõte, et on vastuvõetamatu või täiesti lootusetu esitada "nihilismi apoloogiat". Nihilism paneb end maksma absoluutse hädana, tühjusena, mis tuleb eelisjärjekorras täita — millegi sellisena, mis tuleb absoluutselt ületada. Kaasaegne (või vähemalt möödunud sajandi lõpus väljenduseni jõudnud) "Jumala surma", "kõrgemate väärtuste väärtusetuks muutumise" — kõneldes ühes Nietzschega — või siis igasuguse mõtte kaotsimineku

Tõlgitud käsikirjast "L'apologie du nihilisme de G. Vattimo".

kogemus tuleb eelkõige ilmsiks katastroofi ja millegi vastuvõetamatu kogemisenä. Nihilism on selle all kannatajatele ennekõike "patoloogiline seisund", mille vastu tuleb leida ravim. Jätta see tegemata oleks skandaalne ja päris kindlasti osutaks äärmuseni viidud künismile ning paljastaks täiesti vastutustundetu estetiismi (või nurjatuse), avaks ukse autoritaarse "korra loomiseks" selle kõige eemaletõukavamal kujul.

Gianni Vattimo võtab otsustavalt vastupidise seisukoha:

Nüüdisaja teatud närvilisust seletab asjaolu, et me pole veel piisavalt nihilistid. Euroopa integristlikud või uusfundamentalistlikud liikumised näiteks võivad end kirjeldada ebatäieliku nihilismi terminites: need inimesed keelduvad vabanemise tegelikust võimalusest, võimalusest enam mitte taluda julgustavaid või ohustavaid autoriteete, sest nad veel kardavad neid [---] Pöördumaks tagasi tugevate [fortes] metafüüsiliste struktuuride juurde, riskitakse mängida intellektuaalide klassi jaoks kahtlemata ülimalt rahuldust pakkuvate ideedega, ehkki neil poliitika või kultuuri seisukohast enam mingit mõtet pole. Me kas püüame rekonstrueerida alustele tuginevat kultuuri [civilisation fondationnelle] või siis aktsepteerime aluste kadu võimaliku emantsipatsiooni ainsa vormina. Niisugune on selle mängu panus. (Vattimo 1990a: 21–22.)

Raamatus *Modernsuse lõpp* esitab Gianni Vattimo "Nihilismi apoloogia" (1991a/1995a), milles visandab "täieliku nihilismi" kirjelduse, s.t niisuguse mõtlemise kirjelduse, mis on suuteline võtma nihilismi *šansina* — see ongi Vattimo meelest postmodernse mõtlemise tunnusjoon.

Usun, et meie positsiooni nihilismi suhtes (see tähendab: meie kohta nihilismiprotsessis) saab määratleda Nietzsche tekstides sageli esi-neva "täieliku nihilisti" kujundi kaudu. Täielik nihilist on see, kes on mõistnud, et nihilism on tema (ainus) *šanss*. Ja mis puutub nihilismi, toimub meiega praegu see, et hakkame olema, võima olla täielikud nihilistid. (Vattimo 1991a/1995a: 27/XXX1.)

See mõte, mida Vattimo teisal nimetab “nõrgaks mõtlemiseks”, toetub peamiselt Nietzschele, nagu oligi arvata, ent ka Heideggerile.¹ Neist kummagi kasuks otsustamata: mõlemal autoril on tõesti keskne koht tema mõtlemises nihilismikogemuse üle: “[---] Heideggeril võib märgata Nietzschega analoogset hoiakut: viletsal ajastul, milles asume, on ainsaks väljapääsuks see viletsus põhjani mõtelda.” (Vattimo 1989c: 46.) Teisiti ütelduna, ei Nietzsche ega Heidegger ole pakkunud mitte niivõrd nihilismi (või metafüüsika) *Überwindung*’it kui just selle *Verwindung*’it. See tähendab — “ületamine” ei seisne mitte kaotsiläinud *vana* taastamises ega mitte ka emantsipatsioonis, mis võtaks millegi *uue* rajamise kuju. Asi ei ole mitte niivõrd selles, et tähistada eufooriliselt aluste lõppu ja mõttekuse varemeid (“Jumal on surnud — kõik on lubatud”) või neist kinni hoides neid nostalgiliselt taga nutta. Vattimo paneb pigem ette püüda elada neis varemeis, neis fragmentides, otsides seal vabanemisvõimalusi, mis on vallandunud selliste “tugevate” olemisstruktuuride murdumise tõttu nagu presents, võim, domineerimine, mis teeb võimalikuks selle, mida nimetatakse “languseontoloogiaks” — subjekti, tõe, olemise, mõtlemise langus: lakatakse osutamast Jumalale või südametunnistusele, transsendentsile või sügavusele kui mõttekuse ja väärtuste tagatisele. See ei tähenda küll, et nad oleksid täiesti ja lihtsalt kaotsi läinud, nad on hoopis pluraliseerunud ega ole enam koondatud ühe ülimal, neile aluseks oleva mõiste alla. Mõtlemise sooritamine nõuab üht sammu tagasi, mis olemise, tõe ja mõistuse vääramatut loomust tühistades avaks tee võimaliku, juhusliku, eventuaalse poole. Mõttekuse varemed ei paista siis enam mõne katastroofi jälgedena, vaid veel avastamata võimaluse avanguna.

2. On ilmne, et ülalesitatud nihilismikäsituse piires — Jumala surm, kõrgeimate väärtuste väärtusetustumine — me jääme “reak-

¹Vattimo olulisemate teoste hulgas on *Introduzione a Nietzsche* (1985) ja *Introduzione a Heidegger* (1971). Teisalt on kahe tema enda teoreetilisi seisukohti esitava raamatu *Al di là del soggetto* (1981) ja *Le avventure della differenza* (1980), mille pealkirjad viitavad varjatult nüüdisaegsele prantsuse mõttele (Foucault, Deleuze, Derrida), alapealkirjadeks vastavalt *Nietzsche, Heidegger e l'ermeneutica* ja *Che cosa significa pensare dopo Nietzsche e Heidegger*.

tiivsesse” positsiooni ning järelikult ei küüni täieliku nihilismini. Pigem võiks kõnelda nihilismist mitmuses — nihilismidest — või vähemalt “kahesugusest” nihilismist. See nihilism, mille kaitseks Vattimo esitab apoloogia, ei ole mõistetav

väärtuste lahustumise filosoofiana, tõe võimatusena, loobumise ja resignatsioonina, vaid tõeliselt uue ontoloogiana, uue mõtlemisena olemise üle, mis on võimeline end asetama teisele poole metafüüsikat (metafüüsikat on siinkohas mõistetud heideggerlikus tähenduses, mille järgi metafüüsika samastab olemise olevaga ning lõppude lõpuks tehnika ja teaduse poolt rehkendatud ja manipuleeritud objekti objektiivsusega. (Vattimo 1989a: 8.)

Seda “nihilistlikku” ontoloogiat, mille määratlus tugineb Heideggeri tõlgendamisele nihilistliku mõtlejana, iseloomustatakse positiivse mõtlemisena, mis on võimeline

haarama või võtma olemist sündmusena, viisina, mille tegelikkus kujuneb tema spetsiifilises seoses ajastu situatsiooniga. See esineb ühtlasi talle eelnenud ajastute lähtena. Mõtelda olemist, see tähendab seada end kuulama sõnumit, mis pärineb neilt ajastuilt, ent samahästi ka teistelt, see tähendab ühtlasi meile kaasaegseilt ajastuilt — eri rühmade kultuurid, erialased keeled, “teistsugused” kultuurid kui õhtumaine saavad kokku planeedi valitsemise ja unifitseerimise ürituses, subkultuurid, mis kujunevad Õhtumaa rüpes ning mis hakkavad kõnelema [---] Nende sõnumites — mis on postmetafüüsilise ontoloogia teemaks — ei tule ilmsiks mingit olemust, sügavat loomust, kõlblusseedust: ent neis annavad endast märku ajaloolised väärtused, kogemuse konfiguratsioonid, sümboolsed vormid, mis on elu jäljed, olemise ladestused, mida tuleb kuulata pieteediga, andunud tähelepanuga, mida väärivad meie ligimeste elu jäetud jäljed. (Vattimo 1989a: 8–9.)

Kui “Nihilismi apoloogias” on tee täieliku nihilismi poole avatud lähtudes Nietzsche nihilismimääratlusest kui “situatsioonist, kus inimene veereb keskpunktist välja x suunas” (Vattimo 1991a/1995a: 27/XXX1) —, siis ei tähenda see midagi vähemat, kui et seda tuleb mõista lähtuvalt Heideggerist. Vattimo järgi langeb Nietzsche määratlus tegelikult kokku Heideggeri omaga, kes määratleb nihilismi protsessina, mille järgi lõpuks “Olemise

endana enam midagi ei "ole" ² Samastada niimoodi Nietzsche ja Heideggeri positsiooni, tehes Heideggerist pealegi täieliku nihilismi esindaja, on kindlasti midagi üllatavat, isegi vastuvõetamatut (igal juhul teatud heideggerlikult seisukohalt): kas ei käsitanud Heidegger nihilismi peamiselt olemise redutseerumisena väärtusteks — mille kulminatsiooni siis kehastab Nietzsche —, ent kas ometi sellena, kes tuleb päristiselt ületada olemise meeldetuletamises [*remémoration*]?

Oleks aga ekslik arvata, et see olemise redutseerumine subjekti kehtestatud väärtuseks on Heideggeril nihilismi pärismääratlus. See redutseerumine pole miskiit muud kui "olemiseunustuse" äärmine tagajärg (mille Heidegger loeb välja Nietzschele). Ent see olemiseunustus ei ole siiski inimese, inimsubjekti tegu, kes käsitab ennast niisuguse olevana, mis *paneb* olemise väärtusena *kehtima* (seesuguse väärtusena, et nihilismi ületamine saab teoks "meeldetuletamises", mis tooks meelde olemise, selle isendas autonoomse ja sõltumatu loomuse. Vastupidi: kui on olemas niisugune asi nagu olemiseunustus, peab see olema omane pigem olemisele enesele, mille tunnus "päris" on "jäämineära" [*demeurer-manquant, Ausbleiben*]³. Niisugune on "autentse" nihilismi tähendus Heideggeri järgi⁴.

Siiski tuleks siinkohal peatuda sellel, kuidas Vattimo interpreteerib Nietzsche ja Heideggeri, ning püüda endale teadvustada, et see katse jääb seda enam lihtsustavaks ja skemaatiliseks, et ükskõik kumma autori lugemine neist kahest nakatab teise, vallandades ristamiste mängu, mida siinkohal on võimatu kõigis nüanssides jälgida. Selle oluliseks tulemuseks on, nagu juba eespool mainitud, Nietzsche ja Heideggeri nihilismi kohta käivate väidete samastamine.

²"Mit dem Sein als solchem "ist" es nichts". Vaata peatükki "Die seinsgeschichtliche Bestimmung des Nihilismus" Martin Heideggeri raamatus *Nietzsche* (Heidegger 1961: II, 338).

³*Ausbleiben*; vt "Das Sein selbst bleibt aus" (Heidegger 1961: II, 353).

⁴"Das Wesen des eigentlichen Nihilismus ist das Sein selber im Ausbleiben seiner Unverborgenheit." (Heidegger 1961: II, 356).

Vattimo niisiis lähtub heideggerlikust Nietzsche-lugemisest; või täpsemalt üteldes, ta kasutab oma Nietzsche-lugemises heideggerlikke elemente, et lõpuks esitada Nietzschest pilt, mis on Heideggeri Nietzsche-pildist küllaltki erinev. Kui see on kõigest tahtmine panna Heidegger tööle Nietzsches, siis ei tähenda see, et Vattimo puhul oleks tegemist lihtsa kordusega sellest, kuidas Heidegger Nietzsche loeb. Siin on tegelikult see lugemisviis täiesti selgelt kahtluse alla seatud⁵ — ja seda kujul, mis lõppkokkuvõttes pigem vabastab Nietzsche Heideggeri interpretatsioonist (mis muide on peaaegu kõige selle ühisjooneks, mida on nimetatud “Nietzsche-renessansiks” Itaalias ja Prantsusmaal), ent Heideggeri enda kaasabil. Sõnandades veel enamatki, kujuneb Vattimol heideggerliku Nietzsche-interpretatsiooni küsitavaks tegemine Heideggeri ülelugemiseks [*lecture*] Nietzsche kaudu, s.t paneb Nietzsche tööle Heideggeris (Vattimo 1989b), toomaks esile “täielikku nihilismi”, mida Heideggeri juures leida võib.

3. Vattimo esitab oma Nietzsche-lugemise vastukaaluks interpretatsioonile, mis sai domineerivaks 60. aastatel ning mis nägi genealoogias ennekõike “demüstifikatsiooni” või emantsipatsiooniuuritust (seega modernismi tähenduses) ning mis paigutas Nietzsche “ideoloogiakriitika” või “kahtluskoolkonna” [*école du soupçon*] (Habermas, Ricoeur⁶) raamesse. Nietzschele lähenedi vabastusprobleemi seisukohalt ja see eeldas n-õ maskide-

⁵“Kogu respekti juures tema vastu tuleks küsida, kas Heideggeri interpretatsioon on vaieldamatu, nagu seda näidakse väitvat? Pealegi, kas ei kannata see ontoloogilise, peamiselt veel metafüüsilise paatose all, mis esineb Heideggeril enesel sellisel kujul, mida on raske alal hoida väljaspool heideggerlikku ontoloogiat?” (Vattimo 1980c: 99.)

⁶Vt *De l'interprétation*. 1965: 41–42. Siin on Nietzsche, Marxi ja Freudi kujutatud nendena, kes “vabastavad horisondi palju autentsema sõna, tõe uue valitsemise tarvis mitte ainult “destruktiivse” kriitika vahendite abil, vaid ka teatud *interpretatsiooniviisi* leiutamise [---] Nendest alates on mõistmine hermeneutika: otsida mõtet ei tähenda nüüdsest peale enam veerida mõtte-teadvust [*la conscience du sens*], vaid selle väljendusi *dešifreerida* [---] [Need] esindavad demüstifikatsiooni konvergentsi kolme protseduuri.”

juhtnööri järgivat lugemist⁷. Ometi viis see lugemine genealoogia niisuguse mõistmiseni, s.t Nietzsche hermeneutikani, mis on täiesti erinev Ricoeuri ja Habermasi omast. Tõepoolest: kui demüstifitseerimine või kahtlemine jäävad motiveerituks kindla tahtmisega *demaskeerida* viimne olemus, alus, mis kandis kõiki maske (metafüüsika *ontos on'*i asemele võimutahe), siis Vattimo rõhutab tõika, et Nietzsche tekstides on usk ise niisugusesse ülimesse olemusse, niisugusesse alusesse see, mis on tehtud küsitavaks ning kõrvaldatud: juhul kui on õige, et “demüstiseerimine, s.t müüdi tagasiviimine oma tõelusele, kätkeb alati eneses selle aluse, reaalsuse tõelise palge tunnetatuse või tunnetatavuse eeldust; eeldust, et tahtakse mõõta luiskelugusid kindla evidentsuse põhjal” (Vattimo 1967: 205). Öeldakse, et Nietzsche demüstifitseeris demüstifikatsiooni, pööras demaskeerimise ürituse selle enese vastu, et vabastada maskist tõe enese müütilist loomust: “[---] üks müütidest, koguni müüt üldse, mida Nietzsche püüdis kõige jõulisemalt purustada, on just usk tõesse” (Vattimo 1967: 206)⁸.

Vattimo, toites oma interpretatsiooni heideggerlikest refleksioonidest *Abgrund*'i üle — temaatika, mille ta avastab ka Nietzsche⁹ — osutab seega interpreteerimise kuristikulisusele Nietzsche ning radikaliseerib nõnda tema mõtlemise hermeneu-

⁷Vt Vattimo 1990b; lisaks veel üks varasem tekst, kus Heideggeri mõjutused Nietzsche lugemisel on kõige selgemad: “Nietzsche et la philosophie comme exercice ontologique”, vt Vattimo 1967.

⁸Selle Nietzsche-interpretatsiooni keskse punkti kohta vt *Il soggetto e la maschera* teise osa (“Metafisica e smascheramento”) ptk 1 (“Smascheramento dello smascheramento”) ja ptk 5 (“Dallo smascheramento alla genealogia”). (Vattimo 1990b: 71–94; 141–165.)

⁹*Jenseits von Gut und Böse* (289): “Erak ei usu, et mõni filosoof — kui oletada, et filosoof oli alati kõigepealt erak — oleks ealeski oma päristisi ja lõplikke arvamusi välja ütelnud raamatuis: kas ei kirjutata raamatuid hoopis selleks, et varjata seda, mida eneses varjatakse? — ning erak hakkab kahtlema, kas *saab* filosoofil üldse olla “lõplikke ja päristisi” arvamisi, kas temal pole, ei peaks iga koopa taga olema veel mõni sügavam koobas, — pealispinna kohal mõni suurem võõram rikkam maailm, iga põhja [*Grund*], iga “põhjenduse” [*Begründung*] taga põhjatus [*Abgrund*].” (Nietzsche 1886.)

tilist loomust. Siin tuleb täies ulatuses silmas pidada peatüki “Kuidas “tõeline maailm” lõpuks luiskelooks [*Fabel*] muutus” viimast paragrahvi teoses *Götzen-Dämmerung*: “Me kõrvaldasime tõelise maailma: milline maailm üle jääb? võib-olla näiline? [...] Aga ei! ühes tõelise maailmaga kõrvaldasime ka näilise!” (Vt Nietzsche 1888.) Erinevus tõe ja näivuse vahel, mis on demüüstifikatsiooni võimalikkuse tingimus, on täiesti ära kaotatud; võimutahe — kaugel sellest, et olla alus või läte kahtlemistoimingu demaskeerimiseks — ei ole iseenesest midagi muud kui interpretatsioon:

[...] võimutahte tõeline olemus, kui nii võib ütelda, on hermeneutiline, interpreteeriv. Vastandlike võimutahete võitlus on ennekõike interpretatsioonide võitlus [...] Sellele vastab tõelise maailma muutumine luiskelooks: pole midagi muud kui näiline maailm ning see on loodud iga jõukeskuse poolt kujundatud interpretatsioonidega [...]. Ent võimutahe on hermeneutiline ka teises mõttes: ta on tema ise vaid sedavõrd, kui ta on viis vaadelda maailma näivuse ja võitlevate perspektiivide mänguna, ühe teooriana teiste seas — ta on üks interpretatsioone ja ei midagi muud. (Vattimo 1985: 95–96.)

Nietzsche mõtlemise “keskpäev” pole õigupoolest piiritletav *Aufklärung*’i mõne aspektiga, genealoogia pole piiritletav mõistuse abil vabastamise modernistliku projekti mõne variandiga, nagu seda tahavad teha Ricoeur ja Habermas. Kui Nietzschele on täiesti omane kalduvus demüüstifikatsioonile, siis on Vattimo järgi talle omane ka teine kalduvus — mis on koguni valitsev ning mida tuleks rõhutada, taipamaks “täieliku nihilismi” tähendust — see seisneb “remüüstifikatsiooni” tendentsis: “[...] lummusevabadus [désenchantement] on vaid üks aspekt, mis on seotud palju fundamentaalsema protsessiga, mis loob uue lummuse” (Vattimo 1967: 217). Müüdivabadus on Vattimo mõistetarvituses “sümboolsevabadus” kahes tähenduses: *liberazione dal simbolico* (vabastumine sümboolsest) ja *liberazione del simbolico* (sümboolse vabastumine)¹⁰. Selles tähenduses, et “täielik nihilism” on valdkond, kus võimutahe näitab end “kui kunst”, s.t korruga nii

¹⁰See on just *Il soggetto e la maschera* (Vattimo 1990b) teema. Siin tuleb mõelda vaimu kolmele metamorfoosile *Zarathustra*’s: kaamel muutub lõviks, vabanedes moraalikoormast, ent lõvi peab veel muutuma lapseks, kes mängib vabalt.

destruktureeriva jõu kui ka üldise metafoorse loomena. Üliinimese, “täieliku nihilisti” kuju ei ole siiski iseenesega lepitatud isiku kuju: demüstitfikatsiooni ei viida läbi mitte selleks, et haarata kõige fundamentaalsemaid struktuure või omada valgustatud eneseteadvust, vaid pigem “asja iseendas” kõikvõimalike vormide lahustamiseks metafoorse loome üleüldiseks muutmises ja intensiivistamises¹¹

Üleminek “üleiniplikku” [oltreumana]* seisundisse [---] ei tähenda tasakaalustumist hingeõndsuse, selguse, lepituse ja vastuolude lõppemise seisundis; vaid kõigi jõudude vabanemist mänguks, kogu elujõu intensiivistumist, mis teose *Sealpool head ja kurja* järgi tähendab “hinnata, eelistada, olla ebaõiglane, piiratud, tahta olla erinev.” (Vattimo 1990e: 36–37.)

Niisiis osutab Nietzsche mõtlemine Vattimo silmis võimalusele mõista hermeneutikat postmetafüüsiliselt, jaatades “olemise interpreteerivat struktuuri” (Vattimo 1990e: 38). Selle tulemuseks on ühelt poolt see, et võimutahet ei tule võtta domineerimistahte tähenduses (sõna banaalses, argipäevases tähenduses), sest et siin pole enam õigupoolest tegemist subjektidega metafüüsilises mõttes, kes astuksid üksteisega võitlusesse. Teiselt poolt see “olemise nõrgenemise” (vastavalt Vattimo ühele väljendile), hermeneutilise ontoloogia teema on täpipealt just see, mis lähendab Nietzschet ja Heideggeri väljaspool kõiki ilmseid erinevusi, eriti Heideggeri Nietzsche-interpretatsiooni¹².

4. Selgus, et Vattimo pakutud Nietzsche-tõlgendus saab võimalikuks vaid lähtudes eelnevast Heideggeri omast. Kuigi jällegi

¹¹Selle küsimuse kohta vt: “La volontà di potenza come arte” teoses *Le avventure della differenza* (Vattimo 1980c) ja “Nietzsche e l'al di là del soggetto” teoses *Al di là del soggetto* (Vattimo 1990e).

*Vattimo tõlgib Nietzsche mõistet *Übermensch oltreuomo*'ks, mitte aga *superuomo*'ks [üliinimene], nagu see on tavaks itaalia tõlgetes; *oltre* osutab tähendusele “inimesest üle”, “teispool inimest” ning on vaba *superuomo* domineerimise ja valitsemise konnotatsioonidest. *Tlk.*

¹²On tõsiasi, et Vattimo jaoks on teatud mõttes “paratamatu reeta Heidegger tema Nietzsche-interpretatsiooni juures, et jääda truuks tema autentsele intentsioonile” (Vattimo 1989b: 143).

Heideggeri interpretatsioon, mis toob täielikult esile tema mõtlemise nihilistlikud omadused, ei ole võimalik Vattimo puhul, kes on teel Nietzsche poole:

[---] teispool eksplitsiitseid, Heideggeri tema Nietzsche-interpretatsioonis esitatud teese kaldub Heideggeri filosoofia sisuliselt sinnerpoole, et olla retsepteeritud ja mõistetud Nietzsche kaudu. Seega ei tohiks kõnelda Heideggerist mitte ainult kui Nietzsche interpreteerijast, vaid tuleb kõnelda ka Nietzschest kui Heideggeri interpreteerijast. (Vattimo 1989b: 142.)

Siinkohal pole võimalik kaaluda seda interpretatsiooni üksikasjaliselt. Lühiduse mõttes tuleks piirduda osutusega, et Vattimo toob Heideggeri mõtlemises esile eelkõige “olemise-probleemist enesest kõrvalekaldumise” dimensiooni (Vattimo 1971: 171). “Metafüüsika lõpu” eelsteema pole seega seotud möödunud või tuleva olemise antuse perspektiiviga (“Olemiseunustus, millest kõneleb Heidegger, ei saada mingil viisil tagasi võimalikku alg-
sesse või lõplikku, olemise kui esiletulnud presentsile vastavasse seisundisse” (Vattimo 1980a: 127)), vaid hoopis olemise täieliku redutseerimisega jälgede ja mälestuste tasemele, rõhutades seega “Heideggeri mõtlemise potentsiaalselt nihilistlikku sisu (kui olemist ei või samastada olevaga, siis ei saa seda mõtelda sellena, mis alati juba “on läinud” ja mida saab meelde tuletada ning üle anda traditsiooni keeles)” (Vattimo 1971: 172). Teisiti öeldes — ja see lähendab Nietzschet ja Heideggeri —, olemist ei saa enam mõtelda *Grund*ina, vaid seda tuleb mõtelda “langu-
seontoloogia” mõistetes: “lastes olemisel kui alusel langeda”¹³, filosoofia ei sea enam endale *aluseandmise* [*fondation*] ülesannet aluse/ks määramise tähenduses, mis iseloomustab metafüüsikat kui sellist, vaid kogedes “nihilismi kui ontoloogia jaoks ainuvõimalikku teed” (Vattimo 1990c: 57), püüab ta mõtelda olemist “*hermeneutilise alusena*” (vt Vattimo 1990c: 62jj).

Vastukaaluks Heideggeri interpretatsioonidele, mis teevad temast olemiseprohveti — olgu siis nostalgiliselt kaeveldes olemise puudumise üle või selle saabumist ette valmistades —, teeb Vattimo ettepaneku näha selles mõtlemises ei midagi vähemat kui “nihilismi võtmist kohustusekoormaks (*assunzione*)” “languse-

¹³Heideggeri “sõnastuse” järgi (Heidegger 1969: 5–6).

ontoloogia” kujul (Vattimo 1990c: 60). Mingeid sugemeid sellest leidub juba teoses *Sein und Zeit*, kui metafüüsika teatud tüübile alusepanemise projekti kavas murrab esile vältimatu “alusevõtmine” [*défondation, sfondamento*]. See avaldub peamiselt “olemises surma poole” (*Sein zum Tode*): selle asemel et eritleda paratamatuid transtsendentaalseid (ja seega “aluslikke” või “aluspanevoid”) struktuure, tõi *Dasein*’i ülesehituse uurimine selle tervikus pigem esile, et *Dasein* (*l’esserci*) eksisteerib *Dasein*’ina ainult dimensioonis, kus ta on “konstitueeritud kui võimalus enam mitte eksisteerida (*di non esserci più*)” (Vattimo 1990c: 59). Teisiti öeldes, Heidegger määratleb horisoni, kus olevad saavutavad olemise (transtsendentaalne Kantil) heidetud ette-heitena [*geworfener Ent-wurf, projet jeté*], konstitueeriva ajaloolise lõplikkusena. Eksistentsiaalne analüüs või olemise mõtte otsing lõpeb seega “eksistentsi olemuslikult *ab-gründlich* (kui nii võib öelda), kuristikulis-alusetu konstitutsiooni” esiletoomisega (Vattimo 1990d: 111–112). See on see tihe seos aluse [*fondement*] ja alusevõtmise [*défondation*] vahel, mis Vattimo jaoks iseloomustab olemuslikult hermeneutikat, andes sellele nihilistliku pöörde, mis viib *in infinitum*, tagasipöördumatult, kaugele igasugusest pärisomasuse taasleidmisest, kaugele igasugusest varjatud, ent lõpuks tabatavate tähenduste dešifreerimisest.

“Languseontoloogia” ise pole kusagil mujal esitatud selgemalt kui Heideggeri *Kehre*-järgsetes tekstides, kus olemist käsitatakse *Ereignis*’ena. Seda “hermeneutilise aluse” mõtlemist saab visandada lähtudes Heideggeri mõtisklustest *Gestell*’i [seadestu] tähenduste üle (mõiste, millega Heidegger tähistab moodsat tehnikat ja tema *Wesen*’it kaasaegses maailmas). Tõesti, *Gestell*’is me võime näha “*Ereignis*’e esimest sähvatust” (Heidegger 1957: 31). *Ereignis* tähendab teatavasti sõna-sõnalt “sündmust” [*événement*] — ning osutab seega olemise ühele [*éventuel*] tunnusjoonele, mis juba esmasel ebaküllaldasel lähenemisel viitab olemise langusele, “nõrgenemisele”. Selle mõiste puhul tuleb aga samuti märgata — ennekõike Heideggeri puhul — viidet adjektiivile *eigen*, pärisomane [*propre*]: “*Ereignis* on sündmus, milles iga olev on “omandanud pärisomasuse” [*approprié*] ja ilmneb seega nii, nagu ta on”. Täpsemalt: see on sündmus, milles “inimene on *ver-eignet* (omandanud pärisomasuse) olemise suhtes, olemine

zugeeignet (on pärisomaseks saanud [*consigné, assigné*]) inimesele” (Vattimo 1990c: 66–67; vt Heidegger 1957: 27–29). Ent mis on siin pistmist *Gestell*’iga? Seda näib siin iseloomustavat planeerimine ning valitsevat *Grund*’i liikumatus. Ometi osutub see ka selles omaduses peamiselt *Heraus-forderung*’iks, välja-nõudmiseks [*provocation*]: tehnikas, selle eeldatava universaalse manipuleeritavusega on asjad välja-nõutud ikka uueks tarvituseks ja inimene ikka uuteks tegudeks. *Gestell*’i planeeritud liikumatus avaneb teiselt poolt “peadpööritava viisil” (Vattimo 1990c: 67), kuristikuliselt, millega kaasneb “*scuotimento*” (Vattimo 1990c: 67), “vapustus”¹⁴; inimene näeb end tegelikult vapustatuna ja lah-ti kistuna olemise kui *Grund*’i kindlusest, et viskuda *Ereignis*’e *Abgrund*’i.

Ereignis on seega pärisomasuse leidmise ja selle minetamise sündmus; Heideggeri järgi on see: “[---] eneses võnkuv valdkond, mille kaudu inimene ja olemine teineteist oma loomuses saavutavad, oma olemusliku omandavad, minetades need määratlused, mis metafüüsika on neile andnud” (1957: 30). (Vrd Vattimo 1990c: 68.) Teistmoodi, täpsemalt öeldes on tõsiasi, et igal oleval on oma pärisomane, võimalik vaid “jääva teineteisele pärisomasuse üleandmise (*Übereignen*) [*transpropriation*]” mängus (Vattimo 1990c: 68). Niisiis tehnika olemuse mõtlemine *Gestell*’ina avab meid olemise mittemetafüüsilisele kogemusele, “hermeneutilise aluse” kogemusele, sest et annab juurdepääsu “mitte “absoluutsele ja vankumatule” *Grund*’ile, vaid võnkuvale valdkonnale, kus iga pärisomasus, iga mingi asja igasugune antus mingi asjana on tõkestatud üksteisele pärisomasuse üleandmise liikumisse (Vattimo 1990c: 70). Vattimo võtab niisiis Heideggeri¹⁵ mõtlemise

¹⁴Heideggeri sõnastuses, mida tsiteerib Vattimo: “Meie kogu *Dasein* leiab end kõikjal — kord mänglevalt, kord tunglevalt, kord üleskihutatult, kord tagantlukatult — väljanõutuna anduda ennekõike planeerimisele ja rehkendamisele” (Heidegger 1957: 26–27; vrd Vattimo 1990c: 67).

¹⁵Kelle lähendust Nietzsche mõtlemisega ta rõhutab: “[---] nagu Nietzsche “Jumala surmas” me oleme siin silmitsi alustandva—alustvõtva sündmuse kuulutusega; alustandvaga sedavõrd kui see piiritleb ja määratleb (tähdenduses, kus *be-stimmt* tähendab ühtlasi häälestust) olevate olemiseks saamise tingimuse (võimaluse, fakti); alustvõtva,

poolt meile jäetud pärandi kokku võimaliku “languseontoloogia” suunas, mis vastab “hermeneutilise aluse” kogemusele, järgnevas kolmes punktis:

[--] juhatatakse kätte positiivne olemisteooria, mis vastupidiselt metafüüsikale iseloomulikust viisist käsitada olemist tugevana ja *Grund*'ilt lähtuvana mõistab olemist nõrgana ning *in infinitum* tagasiminevana; hermeneutilise alus määratletakse mõtlemistüübina, mis vastab olemise niisugusele mitte-metafüüsilisele mõistmisele; olemise *Wesen*'i sellisele mittemetafüüsilisele viisile on iseloomulik seos *Dasein*'i konstitueeriva surelikkusega. (Vattimo 1990c: 73.)¹⁶

5. “Languse ontoloogia” on siiski midagi muud kui igasuguse aluseandmise tühisuse tunnetamine ega vii “mitteontoloogilise” inimsuse konstrueerimiseni, mis oleks pööratud ainiti olevate suunas ning oleks ainiti hõivatud nende kavandamise ja korraldamisega nende eri valdkondades. Niisugune positisioon säilitaks tõepoolest puutumatusena kõik presentsi, permanentsuse ja *aluse* kontseptsioonid, kandes need nüüd olemiselt üle olevatele (vt Vattimo 1990c: 61). Nietzsche ja Heideggerist lähtudes¹⁷ ei tule nihilismi mingil juhul mõista metafüüsika lihtsa ümberpööramisena: “Kogemus, mille täielik nihilist siit saab, ei ole aga kogemus täielikkusest, hiilgusest, *ontos on*'ist, mis on lihtsalt vabastatud seotusest väidetavate ülimate väärtustega, ja selle asemel emantsipatsiooni käigus seostatud väärtustega, mida metafüüsiline traditsioon on alati pidanud madalaiks ja ebaõilsateks,

sest see tingimus on täpselt piiritletud ja määratletud igasugusest alusest ilmajäetusena selle väljendi metafoorses tähenduses” (Vattimo 1990c: 65–66).

¹⁶Selle Heideggeri-interpretatsiooni (eriti *Gestell*'i — *Ereignis*'i — *sfondamento* vastavuse) kohta vt samuti “Dialettica e differenza” teoses *Le avventure della differenza* (Vattimo 1980d).

¹⁷Ühtlasi ka taustalt, nagu seda näha võis, lähtuvalt *hermeneutika* teatud kindlast määratlusest, mida iseloomustab “alusevõtmine” ning aluse tähenduse kriis (vt “Esiti dell'ermeneutica” (Vattimo 1990d)). Siin on ehk sobiv koht mainida, et Vattimo on tõlkinud itaalia keelde Gadameri teose *Wahrheit und Methode* ja et ta on paljude hermeneutika-alaste kirjutiste autor (sealhulgas *Schleiermacher filosofo dell'interpretazione* (1968) ja *Etica dell'interpretazione* (1989a)).

ja mis siin esinevad päästetuna oma tõelises väarikuses.” (Vattimo 1991a/1995a: 33/XXX6.) Täielik nihilism on pigem tõe, täiuse ja autentsuse metafüüsilise paatose vähenemise ajastu. Ta vastandab end igasugusele pärisomasuse taasleidmise katsele: pärisomasus [*le propre*] ise on muutunud üleliigseks ja kõik katsed taas kehtestada “pärisomasus” on tegelikult “reaktiivse” nihilismi üks vorme. Nihilism ei kujuta endast siiski — ja see on mõnikord raskesti välditav lõks¹⁸ — mingit uut, palju autentsemat kogemust, sest et tegemist on pigem “alus”-kogemuse ebaautentsusega (või “ebapuhtusega”):

Ebaautentsus on mitte-tõde, mis paratamatult saadab tõde, andes sellele avatusena “aluse”. Et *Dasein* alati juba algselt asub ebaautentsuses (nagu seda ütleb *Sein und Zeit*) — see aga tähendab pärastise ontoloogia perspektiivis seda, et tõde tuleb ilmsiks ning avab end alati ja ainult mitte-tõde, *epoché*, tõkestatuse ja vägivaldsuse valdkonnas. (Vattimo 1980b: 57.)

Nihilism, mida Vattimo ülistab, ei esinda enam järelikult mingit “tõesemat” seisukohta, mille järgi tuleks hakata paljastama

¹⁸Siinkohal võiks mõelda Sartre'i vaimus eksistentsialismile, mis käsitleb Jumala surma sündmusena, mis kõrvaldades metafüüsika kõik valed, teeb lõpu inimese võõrandumisele: nihilismis on inimene silmitsi oma tõega, oma pärisomasusega — oma vabadusega, oma eksistentsiga. Ühel päeval olla Sartre tervitanud ajakirjanikke, pöördudes nende poole: “Härrased, Jumal on surnud!” — see tahtis ilmselt olla prohvetlik ja võidukas. Kõlas kahtlemata nende toonil, kes ühel teisel pimedamal ajastul, maabunud oma laevaga mõnel kaugel rannal kuulutasid neile vastutulnud poolpaljastele metslastele: “Me toome teile Issanda sõna!” (Kujutan ette, et see on toon, millega koopasse tagasitulnud filosoof pöördub teiste vangide poole, et neid vabastada...) Siin on tegemist sellise kummalise ebakonsekventsusega nagu “fundamentalistlik nihilism”, mille kõige äärmuslikum prohvet oleks Sade. Kui Eugénie, noor ärapäöratu, tunnistab teoses *La philosophie dans le boudoir* (de Sade 1795): “Te ei näe mind end ealeski tagasi hoidmas, kui asi puutub liiderdamisesse: see on nüüd minu ainus jumal, minu käitumise ainus reegel, ainus alus minu igale teole”, taipab ta seejuures hästi, et Jumal pole tegelikult surnud, vaid et ta on asendatud samal troonil “liiderdamisega”, s.t nihilismiga, mida nüüd võetakse kui tõde: “Kui miski pole tõde, siis on kõik lubatud”.

vigu — paljastades iseäranis metafüüsikat kui viga —, ega vii, nagu seda näha oli, “kahtluse hermeneutikasse”. Pigem on asi selles, et näha neis eksitustes, s.t “aluslikus” ebaautentsuses “selles rikkuse päristist allikat, mis meid kujundab ning maailmale ta huvitavuse, värvikuse, olemise annab.” (Vattimo 1991b/1995b: 178/XXX6.) Vattimo projekt ei tähenda siiski nihilismi või metafüüsika kriitilise ületamise katset, mis püüaks rajada filosoofia uutele ja kindlamatele alustele. Kõigepealt seepärast, et ületamine on küll modernne kategooria, ent ometigi kuulub metafüüsikasse ning et metafüüsikast väljumise projekt on järelikult juba iseeneest vastuoluline (sest et väljumine [*geste de sortir*] moodustab metafüüsika mehhanismi enese — kui mõelda koopa-allegooriale Platoni *Riigis*). Teisalt, kui tõemõiste ei kehti enam, kui usul alusesse pole enam alust, siis ei saa mõtlemise ülesannet esitada “aluseandmise” mõistetes. (Vt Vattimo 1991b/1995b: 174–175/XXX4–XXX5.) Niisiis minnakse üle “hommikufilosoofiasse”¹⁹, s.t mõtlemisse, mis ei otsi enam lõpetatust ega alust (lätet), vaid esineb “ekslemise läbielamisena” (Vattimo 1991b/1995b: 179/XXX7). Teisiti öeldes on asi selles, et nostalgia, vimmata, resignatsioonita, püüdata vastandada metafüüsika “eksitustele” “õigemat” mõtlemist võtta teatavaks olemise antus ja “aluslik” ebaautentsus: “[---] me teame, et hommikumõtlemise sisu pole midagi muud kui metafüüsika seesama ekslemine, ainult nähtuna teisest, “hea meelelaadiga”²⁰ inimese vaatevinklist” (Vattimo 1991b/1995b: 179/XXX7).

¹⁹Mõiste on laenatud Nietzscheilt. Vattimo tõepoolest leiab ülemineku ühelt mõtlemiselt kui “kriitiliselt ületamiselt” teist tüüpi mõtlemisele (s.t ülemineku modernismist postmodernismi: “Seega saab selgeks, kuidas otsida teist teed. Siinkohal tuleb apelleerida postmodernsuse paratamatusele filosoofias” (Vattimo 1967: 175)) teel, mille läbib Nietzsche teosest *Geburt der Tragödie* (Nietzsche 1871) teoseni *Menschliches, Allzumenschliches* (Nietzsche 1878).

²⁰Tegemist on ilmse viitega teose *Menschliches, Allzumenschliches* §-le 34 (tekst, mis lõpetab esimese peatüki, mis käsitleb “moraalsete tunnete keemia” projekti). Siinkohal oleks ehk otstarbekas meelde tuletada olulist: et meeleheitele kui tõe kaotamineku ainsale mõeldavale tagajärjele näib Nietzsche vastu seadvat üht teist hoiakut, mis on “isikliku meelelaadi” funktsioon: “[---] inimese “meelelaad”, tänu millele sünniks palju lihtsam, afektivabam elu, kui seda on praegune: nii et alguses

6. Selles mõttes kõneleb Vattimo pigem *Verwindung*'ist²¹ kui *Überwindung*'ist. Tundub, et kõigepealt võiks selle all mõista seda, mis on genealoogia tööks Nietzsche juures. Asja väga jämedates joontes visandades võiks ütelda, et genealoogia peab näitama, et "tõel" pole mingit pistmist "tõelise maailmaga", asjade enestega [*en soi des choses*], ent et on olemas usk, mida elu vajab enda alalhoidmiseks. Niisugune analüüs ei lõpe aga traditsiooni lihtsa *destruktsiooniga*, vaid pigem selle lagunemisega koostisosadeks seda ennast hävitamata — seetõttu tuleks pigem kõnelda *dekonstruktsioonist* või *defundeerimisest* ehk alusevõtmisest²². Asi ei ole siiski selles, et kõik *tühistada*. Genealoogia ei ole mõtlemine, mis tasandaks "inimlikke eksitusi", asetades end ülespoole või väljapoole neid, ent ta tasandab või tõkestab

oleks tugeva himustamise vanadel motiividel vanast päritud harjumusest veel jõudu, ent järk-järgult muutuksid nad puhastava tunnetuse mõjul nõrgemaks. Lõpuks elataks inimeste seas ning iseendaga nagu *looduses*, kiituse, etteheidete, ägestumiseta paljusid asju, mida varem tuli karta, kui vaatamängu nautides. Saadaks lahti tunderõhulisusest ning ei tuntaks end enam tagantkihatatuna mõttest, et ei olda ainult loodus või et ollakse enam kui loodus. Siia juurde kuulub, nagu öeldud, hea meelelaad, rahulik, leebe ja juba loomult rõõmsameelne hing, meeleolu, mis ei pruugi olla valvel salakavaluse ja ootamatute vihapursete suhtes ning mille väljendustes pole jälgegi urisevast toonist ja sapisusest — nendest tuntutest vanade, kaua ketis olnud koerte ja inimeste häirivatest omadustest. Pigem peab inimene, kellelt on elu argised köidikud sel määral langenud, et ta ainult sellepärast edasi elab, et ikka paremini tunnetada, paljust, ja isegi peaaegu kõigest, mida teised inimesed väärtustavad, kadeduse ja tusata loobuda suutma, temale peaks soovimväärse seisundina olema *küllaldane* see vaba, kartmatu hõljumine inimeste, kommete, seaduste ning neist lähtuva asjade hindamise üle."

²¹Mõiste on võetud Heideggerilt. Vt "Überwindung der Metaphysik" kogumikus *Vorträge und Aufsätze* (Heidegger 1954).

²²Vattimo kõneleb niimoodi hommikumõtlemise "dekonstruktiivsest eesmärgist" (Vattimo 1967: 178) ning korduvalt *sfondamento*'st, mida tõlgin *défondation*' iga (alusevõtmisega, alusetustamisega) (vt ülalpool, eriti Heideggerile pühendatud lehekülgi). Vattimo tekstidest tuleks antud seoses üle vaadata "An-Denken. Il pensare e il fondamento" raamatust *Le avventure della differenza* (Vattimo 1980a) ja "Dialettica, Differenza, pensiero debole" raamatust *Il pensiero debole* (Vattimo 1983).

eksituse, näivuse kui sellise, s.t et ta tõkestab usu eksitusse, näivusse (vastanduses tõega).

Kui *Verwindung*'il on tähendus, nagu väljendis "*eine Krankheit verwinden*", haigusest jagu saama [*remettre d'une maladie*], siis ei toimu niisugune "paranemine" haigust — nihilism esineb metafüüsika horisondis haigusena — maha jättes (nagu *Überwindung*'is) tervise saavutamise nimel. "Eksituse paratamatus" (kui kasutada koos Vattimoga üht teist Nietzsche formuleeringut, et väljendada "hermeneutilise aluse" kogemust) tõkestab tegelikult usu haigusesse haigusena — ei tulda selle pealegi, et esitada väljapääs mõne teise põhjendatud positiivsuse suunas. Siinkohal tuleks mõelda niisugusele asjale nagu "läbitöötamine" (*Durcharbeitung*) — näiteks leina läbitöötamine — psühhoanalüüsis, mõelda tööle, mis saab kannatusest, valust jagu sel viisil, et ei jäta seda maha, vaid leiab selle endas "pärisomana". Alternatiiviks *Überwindung*'ile, "puhtale ja lihtsale" ületamisele pole siiski lihtsalt resigneerunud jätkamine, edasiminemine sama teed mööda. Vastavalt verbi *verwinden* teisele tähendusele tuleb pigem tõmmata "köver", mis lõppude lõpuks laseks nihilismis näha šanssi²³ (taas) anda end haiguse kätte [*s'en remettre à la maladie*].

7. *Verwindung*, "tervenemine" [*convalescence*] korraga ühes kõigi oma aktsepteerimise ja süvenemise varjunditega (mis vabastavad *Verwindung*'i igasugusest metafüüsilisest tõlgendusest, on niisuguse mõtlemise ülesanne, mis võtab palju üle Heideggeri *Andenken*'ilt. *Andenken* on tegelikult see paradigma, mille esitab Vattimo sellise mõtlemise jaoks, mis "loobub olemisest kui alusest", hermeneutilise alustvõtva mõtlemise kasuks, milleni viib nihilismi kogemine "täieliku nihilismina". Kuigi *Andenken*'it võib tõlkida "meeldetuletamine" [*remémoration*], ei pruugiks siiski selles näha ajaloolise mälu mõnd vormi, mis taotleb "käesole-

²³ Asi on selles, et anda, *Il pensiero debole* "Eessõna" üldises ja võib-olla veidi ebamäärases sõnastuses, "uus ja palju sõbralikum vaade, sest et see on palju pingevabam ja metafüüsiliselt vähem ahistav, näivuse, diskursiivsete protseduuride ja "sümboolsete vormide" maailmale ning vaadelda neid olemise võimaliku kogemuse paigana (Vattimo, Rovatti 1983: 9) — "ontoloogilise aluse" kogemise kujul, mis väljendub, nagu seda näha oli, "languseontoloogias".

vate ajalooliste situatsioonide asendi ja põhjenduse valgustamist nende eelduste suhtes minevikus” (Vattimo 1980a: 141). Samuti kui Nietzsche genealoogia puhul tuleb rõhutada tõika, et asi pole mõtlemises võõrandumise üle, mis on alati juhitud “teadvustamise”, lepitatud tervikus esiletulnud presentsi ideaalist, *Grund*’i otsingust. *Andenken* on hoopis olemise mõtlemine *Ereignis*’ena, seega mõtlemine, mis hüppab “hermeneutilise aluse” *Abgrund*’i, avades “alustvõtva” suhte metafüüsika traditsiooni, ajalukku, mida ta võtab olemise *Geschick*’ina, olemise “eventuaalsete” avatuste ajaloona: *andenken* “tähendab [---] haarata sündmusena olemise avatust, kuhu oleme heidetud” (Vattimo 1980a: 136). Asi on siiski lõpmatusse ulatuvas mängus, mille vabastavat tähendust Vattimo rõhutab (mis lähendab teda Nietzsche “hommikumõtlemisele”: “[---] *Andenken* on mõtlemine, mis laseb võimalikul olla võimaliku enesena, kiskudes maha paratamatuse maski, mille metafüüsika temale on pannud” (Vattimo 1980a: 138). Seega “mõtelda “päristiselt” olemist hakkab tähistama mõtlemist, mis mängib hüpates *Abgrund*’i ning paneb lõpmatus analüüsis mängu kõik oma ajaloolise eksistentsi kontekstid.” (Vattimo 1980a: 142)²⁴.

Ja kui siinkohal kõneldaksegi mängust, ei tuleks seepärast veel naiivselt oletada “metsikut” hoiakut selles lõpmatus hermeneutikas, mis ealeski ei lakka. Hoiakut *andenkend* on küllaltki hästi iseloomustatud sellega, kui Vattimo nimetab seda *pietas*, “pieteet modernses tähenduses on pühendatud sellele, millel pole seejuures midagi peale lõpliku väärtuse ning mis väärib meie tähelepanu seepärast, et see väärtus oma lõplikkuses on ainus, millest meil

²⁴“*Andenken*’i toime hermeneutilise mõtlemisena seisneb selles, et lakkamatult alusetustada [*dé-fonder*] ajaloolisi kontekste, millele see rakendub allutades lõputule analüüsile neid konstitueerivad “sõnu” (Vattimo 1980a: 141). — Seda saab võib-olla veidi rohkem seletada psühhoanalüütilise lähenemisega, millele ärgitab Vattimo: “[---] hermeneutiline mõtlemine [s.t. *Andenken*] on see teadmine, mida tänapäeval rakendatakse [---] psühhoanalüüsis, mida ennast tuleb võtta selgelt hermeneutika seisukohalt, mis kätkeb endas metodoloogilist mudelit “lõpmatu analüüsi” jaoks ning mis on vaba igasugusest püüdest väärtustada kui subjektivistliku ja metafüüsilise “teadvustamise” tavapärasest vahendist” (Vattimo 1980a: 145).

võiks olla teadmine. *Pietas* on armastus elava ja tema jälgede vastu — jäljed, mis ta jätab ning mida ta kannab, kuivõrd ta neid minevikust saab” (Vattimo 1989a: 22).

See üleskutse pieteediks peaks meid siiski laskma uskuda, et tegemist on teatud liiki irenismi, passiivse estetismiga; see ei tähenda midagi muud, kui avada hermeneutika lõpmatuseni, pöörduda tagasi, et kutsuda mineviku monumente esteetilisse ja “parasiteerivasse” nautimisse. Selle mõtlemise “nõrkus” seisneb olemasolevate asjade korra leplikus aktsepteerimises, milleni see jõuab oma võimetuses toita kriitikat — ja seega loomuomases eetilises vastutusvõimetuses. Saades täiesti aru, et siin on raske koht, rõhutab Vattimo sealjuures ka eelarvamusi — metafüüsiliselt — mis hoiavad ülal nende kriitikaid (vt Vattimo 1983: 23–27). Ent kui pole mingit kahtlust, et “alustvõtva” hermeneutika perspektiivis on filosoofia sunnitud loobuma suveräniteedist praktika üle, mille eest ta võlgneb metafüüsikale, ei tähenda see mõtteviis siiski veel üleskutset loobuda. Tegelikult selles “nõrgas ontoloogias”, *Andenken*’is meeldetuletatud traditsiooni pärisosa ei esine kui ühtne ansambel, vaid kui “vastastikuste toimete väga pingeline mäng” (Vattimo 1983: 27). Uue võimalikkus, mis ei ole antud “müütilisel kohtumisel välisega — eelkategoriaalsega, “loodusega”, asjadega, nii nagu nad on” (Vattimo 1983: 27), s.t mis ei ole antud selle toel, mis annab aluse, ent kõige selle poolt, mis on jätetud kõrvale, selle poolt, mis traditsioonis on jäänud “jälgede” seisundisse saamata maailmaks: “võitjate ajaloo poolt Klee inglil jalge ette kuhjatud varemed” (Vattimo 1983: 27). Muudatuste projektid ei ole enam *fundeeritud* nt nõndanimetatud *loomuõigusele* või *ajalooparatamatusesele*, vaid tuginevad “nõrgalt” pieteedile varremete vastu (vt Vattimo 1983: 27–28)²⁵.

8. *Verwindung*, *Andenken* ja *pietas* (vt Vattimo 1983: 22) on seega selle kolm peatunnust, mida Vattimo nimetab “nõrgaks mõtlemiseks”, s.t “täielikuks nihilismiks”, ja mille kaitseks ta kõneleb.

²⁵Siinkohal tulevad selgelt nähtavale selle mõtlemise eetilised implikatsioonid. Selle kohta vt P. A. Rovatti, A. dal Lago *Elogio del pudore* (1989). Meie postmodernses ühiskonnas faktiliselt asetleidva “nõrgenemise” kujutamise lähtekohtade kohta vt Vattimo *La società trasparente* (1989d).

Niisugust mõtlemist on nimetatud "nõrgaks" eelkõige vastanduses püüdele anda metafüüsilises tähenduses alus ning vastanduses "tugeva" mõtlemise vormidele või mõistuse "tugevatele" kontseptsioonidele. "Eksimise paratamatuse", igasuguse "aluse" hermeneutilise loomuse äratundmine — s.t otsus asustada mõttekuse, olemise, tõe "varemed", millest ülalpool juttu oli — toob kaasa, nagu näha oli, loobumise igasugusest olemise kui presentsi "tugevast" käsitusest.

Vattimo nihilismi-apoloogia mõtteks pole üldsegi mitte jutlustada nihilismi kui nüüdsest peale tõe; (mõtlemise) nõrgenemine, mille ülesandeks siin on seada illusioonina kahtluse alla koguni see, et tuleb tühistada, ära kaotada, halvata mõtlemise "tugev" loomus filosoofilise teadvuse uuendamistahte kaudu — muudaks mõtlemise radikaalselt transgressiivseks. Pöördudes Heideggeri pärandi poole, teatud viisil seda setitanud reinterpretatsiooni poole, mis paljus on võlgu Nietzschele, nagu seda näha oli, püüab "nõrk mõtlemine" leida nihilismi (mis esineb ennekõike "patoloogilise nihilismina") ennekõike alati kannatuserikkast kogemusest olemise "kergendatud" kogemise võimalust eksivas, — ikka ja jälle eksivas — mõtlemises, mis on siiski kaugel julgustavast kindlusest, mida tootab metafüüsika, ent ühtlasi kaugel ka vägivallast, mida kätkevad sellesama metafüüsika "tugevad" ja siduvad struktuurid:

Alustatakse võib-olla kaotusega, kui soovitakse, siis loobumisega. Ent algusest saati tuleb tähele panna, et nad ühtlasi kätkevad eneses eemaldumist kohustusest, takistuse kõrvaldamist. Või enamatki, et nad märgivad teatud hoiakut: pole sugugi lihtne, kindlasti on kallim, vähem julgustav püüda end sisse seada nõrkuse eetikasse. (Vattimo, Rovatti 1983: 10.)

Kirjandus

- De l'interprétation. Essai sur Freud* 1965. Paris: Seuil
Heidegger, Martin 1954. *Vorträge und Aufsätze*. Pfullingen: Neske
Heidegger, Martin 1957. *Identität und Differenz*. Pfullingen: Neske
Heidegger, Martin 1961. *Nietzsche*. 2 Bd. Pfullingen: Neske

- Heidegger, Martin 1969. *Zur Sache des Denkens*. Tübingen: Niemeyer
- Nietzsche, Friedrich 1871. *Geburt der Tragödie*.
- Nietzsche, Friedrich 1878. *Menschliches, Allzumenschliches*.
- Nietzsche, Friedrich 1886. *Jenseits von Gut und Böse*.
- Nietzsche, Friedrich 1888. *Götzen-Dämmerung*.
- Rovatti, P. A., A. dal Lago 1989. *Elogio del pudore*. Milano: Feltrinelli
- de Saade, Donatien Alphonse François 1795. *La philosophie dans le boudoir*.
- Vattimo, Gianni 1967. Nietzsche et la philosophie comme exercice ontologique. — *Nietzsche. Cahiers de Royaumont* (actes du colloques de Royaumont tenu en 1964). Paris: Minuit, p. 203–226
- Vattimo, Gianni 1968. *Schleiermacher filosofo dell'interpretazione*. Milano: Mursia
- Vattimo, Gianni 1971. *Introduzione a Heidegger*. Roma-Bari: Laterza (viidatud 1985. a prantsuskeelse väljaande lehekülgedele)
- Vattimo, Gianni 1980a. An-Denken. Il pensare e il fondamento. — *Le avventure della differenza*. Milano: Garzanti, p. 123–150
- Vattimo, Gianni 1980b. *Le avventure della differenza*. Milano: Garzanti
- Vattimo, Gianni 1980c. La volontà di potenza come arte. — *Le avventure della differenza*. Milano: Garzanti, p. 97–122.
- Vattimo, Gianni 1980d. Dialettica e differenza. — *Le avventure della differenza*. Milano: Garzanti, p. 173–202
- Vattimo, Gianni 1983. Dialettica, Differenza, pensiero debole. — *Il pensiero debole*. Éd G. Vattimo, P. A. Rovatti. Milano: Feltrinelli, p. 12–28
- Vattimo, Gianni 1985. *Introduzione a Nietzsche*. Roma-Bari: Laterza
- Vattimo, Gianni 1989a. *Etica dell'interpretazione*. Torino: Rosenberg & Sellier (viidatud 1991. a prantsuskeelse väljaande lehekülgedele)
- Vattimo, Gianni 1989b. Heideggers Nihilismus: Nietzsche als Interpret Heideggers. — *Kunst und Technik: Gedächtnisschrift zum 100. Geburtstag von Martin Heidegger*. Hrsg. von W. Biemel, F.-W. von Hermann. Frankfurt am Main: Klostermann, S. 141–153
- Vattimo, Gianni 1989c. Chi è il Nietzsche di Heidegger. — *Essere, storia e linguaggio in Heidegger*. Genova: Marietti, p. 13–52 (1. väljaanne 1963)
- Vattimo, Gianni 1989d. *La società trasparente*. Milano: Garzanti

Gianni Vattimo nihilismi-apoloogia

- Vattimo, Gianni 1990a. Eloge de la pensée faible. — *Magazine littéraire*. Juillet-août
- Vattimo, Gianni 1990b. *Il soggetto e la maschera. Nietzsche e il problema della liberazione*. Milano: Bompiani (1. väljaanne 1974)
- Vattimo, Gianni 1990c. Verso un'ontologia del declino. — *Al di là del soggetto*. Éd. G. Vattimo, P. A. Rovatti. Milano: Feltrinelli, p. 51–74 (1. väljaanne 1981)
- Vattimo, Gianni 1990d. Esiti dell'ermeneutica. — *Al di là del soggetto*. Éd. G. Vattimo, P. A. Rovatti. Milano: Feltrinelli, p. 97–120 (1. väljaanne 1981)
- Vattimo, Gianni 1990e. Nietzsche e l'al di là del soggetto. — *Al di là del soggetto*. Éd. G. Vattimo, P. A. Rovatti. Milano: Feltrinelli, p. 27–50 (1. väljaanne 1981)
- Vattimo, Gianni 1991a/1995a. Apologia del nichilismo. — *La fine della modernità*. Milano: Garzanti, 1991, p. 27–38 (1. väljaanne 1985); Nihilismi apoloogia. — *Akadeemia*, nr 7, 1995, lk XXXX–XXXX
- Vattimo, Gianni 1991b/1995b. Nichilismo e postmoderno in filosofia. — *La fine della modernità*. Milano: Garzanti, 1991, p. 172–189 (1. väljaanne 1985); Nihilism ja postmodernsus filosoofias. — *Akadeemia*, nr 7, 1995, lk XXXX–XXXX
- Vattimo, Gianni, P. A. Rovatti 1983. Préface. — *Il pensiero debole*. Éd. G. Vattimo, P. A. Rovatti. Milano: Feltrinelli

GUIDO ALBERTELLI (sünd. 1963) filosoofia doktorant, assistent Lausanne'i ülikoolis (Šveits); väitekirja teemaks nihilismi ületamine Nietzsche õpetuses. 1990/91 täiendas end Torino ülikoolis Gianni Vattimo juures.

Lepp 95

Harry Lepp. KÜLALISED. V
(1995)

LÉON VAGANAY

JA TEMA VIIMASED KIRJAD

Fanny de Sivers

Sõja puhkemisel oli Tartu ülikooli õppejõudude nimestikus kaks prantslast: Lucien Rudrauf, kunstiajaloolane Elsassist, prantsuse kirjanduse professor, ja Léon Vaganay, kelle juures me õppisime trubaduuride keelt ja luulet. Lucien Rudrauf mobiliseeriti kohe sõja alguses, kuid Léon Vaganay ei olnud mobiliseeritav tervislikel põhjustel.

Tema elukäigu kohta pole ma kuskilt saanud täpseid andmeid. Kui ma *Tulimullas* (1976, lk 121–130) avaldasin Vaganay kirju tema noorpõlve sõbrale André Fraisse'ile, siis pidin rahule jääma selle jutustusega, mis neid kirju saatis, ja ka tõsiasjaga, et kirjad ise olid “välja valitud” paljude teiste seast, mis pidid vanu tartlasi vähem huvitama.

Õnneks aitas André Fraisse mul tuttavaks saada Léon Vaganay õdedega: Marthe ja Blanche elasid veel Bourg-en-Bresse'i linnakeses ja leidsid seal perekonna pabereid sorteerides üht-teist täiendavat oma venna elu kohta. Kuid nad ei jutustanud oma vennast peaaegu mitte midagi, ja ma ei julgenud küsimustega peale käia, seda enam et nende ligemad sõbrad-abilised ei teadnud üldse midagi venna olemasolust.

Léon Vaganay suhteliselt lühike, kuid seiklusrikas elu asetub kahe kindla daatumis vahele: ta sündis 15. aprillil 1909 Dunkerque'is ja suri 8. mail 1951 Bourg-en-Bresse'is. Pariisis, lütseumis (vastab eesti gümnaasiumile) nimega Louis-le-Grand kohtas Vaganay André Fraisse'i, kellega teda sidus elu lõpuni suur sõprus. Mõlemad tundsid huvi kirjanduse vastu ja armastasid reisida. Nad käisid koos ülikoolis ja André Fraisse'i andmeil lõpetasid nad Sorbonne'i õpingud 1928–29 kirjanduse litsentsiaadi eksamiga.

Tuntud keeleteadlase Albert Dauzat' juhatusel hakkas Léon Vaganay tegema doktoriväitekirja, kuid "õppereisid" Soome ja Eestisse, siis rännakud Šveitsis ja Hispaanias, ei jätnud palju aega töösse süvenemiseks. Huvitav on siin jälgida prof. Dauzat' kromoloogiat, mis on pandud kirja alles 31. märtsil 1950, aasta enne Vaganay surma.

Allakirjutanu Albert Dauzat tunnistab, et Léon Vaganay on olnud tema õpilane ülikoolis (*Ecole des Hautes Etudes* — Sorbonne) kolm aastat (nov. 1928—juuni 1931): ta on aktiivselt kaasa teinud ettekannetes ja tõestanud oma teaduslikku vaimu ja otsustusvõimet. Ta siirdus Pariisist õppereisidele Soome ja Eestisse. Aastal 1933 õpetas ta prantsuse keelt Tartu Prantsuse Instituudis ja pidas ettekandeid Tallinna *Alliance Française*'is. 1934–35 viibis ta Šveitsis ja Hispaanias, kus ta tutvus romanši dialektidega ja täiendas hispaania keele oskust. 1935–1946 oli ta Tartu ülikooli romaani filoloogias dotsent (*charge de cours*). Ta luges ka prantsuse kirjanduse ajalugu ja oli koostöös Tartu Prantsuse Instituudiga kuni 1940. aasta lõpuni, samuti Tallinna *Alliance Française*'iga. Kokkuvõttes võib öelda, et ta on osutanud suuri teeneid prantsuse kultuurile Eestis.

Niisiis algas Vaganay Põhjamaadega tutvumine Soomes 1931. aastal. Sama aasta talvel käis ta juba Eestis, "vaatamas, kas seal ei saaks õpetaja kohta."

Kirjas Helsinkist 1. nov. 1931 esineb iseäralik lõik, millele ma pole kuskilt seletust leidnud:

Reis Venemaale ei näi olevat lihtne. Üks emigrant, kui ta mind just ei hirmutanud, selgitas mulle igatahes neid raskusi, millest ma Sulle juba olen rääkinud.

Tartusse saabumise puhul sügisel 1932 leiame paar huvitavat kommentaari, mis näitavad, et prantsuse keele ja kirjanduse õpetamine Tartu ülikoolis polegi olnud alati nii lihtne, kui see eemalseisjale võib paista:

Mis minusse puutub, siis võiksin Sulle palju jutustada, kui tahaksin kõike seletada, millega ma praegu tegelen; kuid arvan, et see "palju" on huvitav ainult mulle endale. Annan Sulle siiski paarisõnalise ülevaate.

Homme saab neli nädalat täis sellest ajast, kui ma olen Tartus. Esimesed päevad olid sünged. Olin jätnud maha koduse ja armastatud Soome ja saabusin tundmatusse keskkonda. Materiaalselt oli olukord ebakindel: olin palunud Eesti stipendiumi, milleks

Ida-keelte Instituut oli lubanud mind toetada, sest olin Soome stipendiumist loobunud. Tuli välja, et lubatud toetust polnud olemaski. Esimene pahandus. Tegelikult pidin end ise soovitama, ja näib, et see mul õnnestus. Mul on juba sümpaatseid ja agaraid tuttavaid. Stipendiumiasi on käigus, kuid mitte veel otsustatud.

Kuid ma pean edasi plaanitsema. Võib-olla saan ma siin töökoha, kuid see kõik on nii keeruline, et ma ei taha Sind üksikasjadega vaevata. Kuidas sellega nüüd ongi; ütlen ainult seda, et pean laveerima, igasugu pisiuudiseid peale passima, vältima liiga suurt uudishimu, kuid samas näitama huvi, kartma eelarvete kärpimisi nii prantslaste kui ka eestlaste poolt. . . Peale selle on mul palju tööd eesti keele uurimisega: ma ei jäta ka oma tööd ülikoolile (*Hautes Etudes*) (kuigi alles läinud nädalal Bloch võttis mult selleks julguse; kui see ei lähe läbi, avaldame ta Soomes, lihtsa artiklina) — teine tegevus, mis võtab aega. Niipalju elu materiaalsest küljest — pool-intellektuaalne tegevus, vähemalt osaliselt.

Esimesed nädalad-kuud Tartus ei paista olevat kerged. Juba sellepärast, et hinges kipitab mälestus Soomest.

Muul alal pole ma läbi elanud revolutsiooni nagu Sina, kuid usun, et võib rääkida evolutsioonist. Kirjutasin juba, et septembris olin kümme päeva Soomes. Alguses olin paar päeva täielikus üksinduses. Püüdsin elada, korrates neidsamu žeste mida läinud talvel. Võib-olla oli selles veidi "masohhismi", et ma tahtsin end uuesti asetada aega, milles ma nii kibedasti kannatasin. Ja et ma ei näinud ühtegi tuttavat, siis paistis mulle endale, et olin tagasi tulnud ainult Tema pärast ja et see moodustas sideme meie vahel. Siis aga sain teate, mis oli küll ebaselge, kuid ei jätnud mulle enam mingit lootust. . . Ja nüüd? Miski on muutunud. Kui mõtlen tagasi kõigele, mis oli, siis tunnen hingevalu, ja midagi vihataolist. Kuid mitte meeletuid, vähemalt praegu. Laeval Lübecki ja Helsinki vahel sain tuttavaks ühe tõeliselt kena soome tütarlapselga, kelle vaimulaad mulle meeldis. Asi oleks pidanud jääma laevatutvuse tasemele, aga pean tunnistama, et kasutasin kirgliku koolipoisi või armunud naise kavalusi, et tüdrukuga kontakti jääda. Kas minu õrnusetunne on sügav? Või on see pigem meelelahutuse otsimine, alateadlikult, et teise mälestusest lahti saada? Ei tea. Sa leiad võib-olla, et see analüüs on ülbe ja peenutsev. Ometi mõtlen ma seda kogu aeg täiesti ausalt ja otsekoheselt. Kardan reeta mälestust, kardan luua illusioone — seekord teadlikult — noorele tüdrukule, nagu see mul juhtus ühe teisega, ilma et ise oleksin olnud süüdi. Ja see viimane piinab kogu aeg mu südametunnistust, kuigi olen süütu.

Näed nüüd, kui Sina võid kõnelda enda suhtes lihtsast ja komplekssest, siis kehtib minu juures ainult kompleksne. Ja sa taipad, et need labased materiaalsed mured, ranged õpingud, tundeelu, et see kõik loob iseäraliku, korratu, rahutusttekitava olukorra. Ja kui mulle mu prantslase tiitli pärast (jaa! see prestiiž eksisteerib veel!) tehakse silmi, siis on kiusatus suur sellele vastata, et kõike unustada.

Esimesed päevad Tartus on "surmigavad". Vaganay reisib ringi, tutvub Eestiga, käib kõigepealt Narvas, "mis on ju suuruselt kolmas linn Eestis". Kahe rongi vahel ei jõua palju vaadata. Turist saab "ainult kahe kilomeetri kaugusele piirist, nii et kahjuks jäid punased piirivalvurid nägemata".

Prantsuse sõbrale tutvustab Vaganay neid kolme linna paari üldtuntud ajaloolise andmega. Tartu saab järgmise kirjelduse:

Tartu (*alias* Dorpat) hoopseb sellega, et ta on sama vana kui Tallinn, ta on teisel kohal Tallinna järel. Legendaarne asutamine ühe Jaroslavi poolt andis talle Vene võimu all nimeks Jurjev. Sõjasegadused ei ole sellele linnale midagi endisaegset järele jätnud: tuli on hävitanud kõik puumajad. Ainult ühe kindluse (kiriku) varemed, mis asuvad soodsas kohas, on restaureeritud, ja seal on nüüd ülikooli raamatukogu. Sest Tartu on kõigepealt Eesti ülikoolitsentrum. (Vanasti Liivimaa = Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti.) Ülikool on kolmesaja-aastane (vt kirjamarki; ülikool = universiteet) ja üliõpilasi on üle kolme tuhande. Muidu oleks see linn ainult suur küla viiekümne tuhande elanikuga. Kuid ülikoolielu ja "intelligents", poeedid, romaanikirjanikud, kriitikud, annavad talle erilise ilme, mis on lõppude lõpuks üsna meeldiv. Ja Sa võid ette kujutada, et niisuguses küllaltki piiratud ringkonnas saab välismaalane nagu mina üsna ruttu tuntuks.

André Fraisse tahab ka teada, millised on eestlased. Vaganay vastab:

Sa küsid, missugune on eesti "hing"? Sedavõrd kui rassid on siin puhtaks jäänud, kuulub Eesti kokku Soomega. Võib-olla vana Aasia atavism. Seesama valuline saatus, võitlus võõraste vastu. Kuid Soomes, kui võitnud oli Rootsi, tõi võitja, kuigi ülbe ning põlglik, tsivilisatsiooni ja kaitset moskoviitide vastu. Eestlased võideti XIII sajandil vaimulike ordude poolt, lääne-germaani sõjameeste poolt ja nad langesid orjusse. Tüliõunaks sakslaste, venelaste, rootslaste, taanlaste, poolakate vahel, on eestlased alati kannatanud baltlaste saapa all. Kui venestamine läinud sajandil intensiivseks läks, ei kaotanud baltlased (s.t baltisakslased) oma eesõigusi ja koorem vaese rahva

Léon Vaganay viimased kirjad

turjal kasvas kahekordseks. On täiesti ime, et Eesti, vaatamata sakslaste, punaste ja valgete venelaste kallaletungidele, on saavutanud võidu. Sellest ajaloost on vist tulnud rohkem nõtkust mentaliteeti, mida soomlased, kes on sügavalt skandinaavialikud (kuigi ka neil seda on) ja põhjani luterlased, nimetavad "vene vaimuks": sest pastorite germanism ja vene ortodokslik propaganda on eestlased luterlusest veidi eemale viinud.

1932. aasta lõpul on Vaganay olukord ikka veel segane, mis paneb teda jälle uusi reisiplaane sepsitsemä.

Tartu, 12. dets. 1932.

Mu viimasest kirjast saadik Sinule olen läbi elanud tugeva kriisi, mil pole midagi tegemist armastusajadega. See oli tõesti meelega, sest võimalus saada siin professorikohta läks nina alt minema. Asjaolud olid eriti ebameeldivad: onupojapoliitika, mille taga seisab üks prantslane (ikka need kaasmaalased!), füüsiline olukord (gripp), mis mind sel silmapilgul vaevas. Kuigi olen päris pettunud, katsun ma end siiski kuidagi läbi vedada. . . ja võtta revanši. . . Sõidan Eestist välja aprillis, *via* Varssavi, kus peatun asja pärast, ja Praha, kus pean kohtuma ühe sõbraga.

Alles 1935. aasta sügisel nimetatakse Léon Vaganay Tartu ülikooli dotsendiks.

Tartu, 11. nov. 1935.

Mu eesti sõbrad on nii hästi tegutsenud minu huvides, et mind nimetati dotsendiks eesti ülikoolis. Läänud nädalal jõudsin tagasi Tartusse. Oodates korterit, mis oleks valmis mind vastu võtma, puhkan linna lähedal ühes väikeses õhukuurordis.

Kahjuks "pole" 1935. ja 1939. aasta vahel ühtegi kirja! Ka Vaganay õed ei nimetanud sõnagagi venna tegevust sõja eelõhtul. Igatahes pärast sõda määrati talle Auleegioni ordeni dekreediga 15. jaanuar 1947, mis on õdede järgi "ainus tänutäht tema töö ja teenistuse eest". André Fraisse täpsustab, et tunnustus oli saavutatud tänu kindral Catroux'le, kes oli sel ajal olnud Prantsuse saadik Moskvas, ja lisab:

Selle tunnustuse motivatsioon: vastupanu-tegevus sõja ajal ja Prantsuse huvide kaitsmine välismaal. Vaganay jutustas ka, et pärast selle ordeni saamist olevat venelased tema kinni võtnud ja kuskile Nõukogude vanglasse pannud, kust ta hiljem siiski oli lahti saanud.

Tundub kuidagi imelik, et prantslased andsid Auleegioni or-
deni ühele kaasmaalasele, enne kui see Nõukogude Liidust välja
sai. Aga venelastel ja prantslastel oli sel ajal ametlikult väga hea
vahekord.

Igatahes liikusid Pariisis jutud, et Vaganay olevat veetnud
mõnda aega Leningradi vanglas ja siis seal Moskva kaudu ko-
dumaale saadetud.

1945. aastal abiellus Léon Vaganay Helmi Aspeliga. Abikaas-
at, nagu ka kasutütart Rutti, Nõukogude Liidust välja ei lubatud-
ki. Rutt Leis (sündinud Aspel) meenutab (20. apr. 1995):

Ööl vastu 1. aprilli 1948 Léon Vaganay arreteeriti. Korter otsiti läbi,
võeti kaasa raadio. Vaganay paigutati nn. "halli majja", kuhu Helmi
Vaganay läks temaga kokku saama. Teisel-kolmandal päeval saidki
nad kokku. Vaganay olevat läinud täiesti halliks. Täpselt ei mäleta,
kuid nädala (või paari) pärast teatati emale, et Vaganay saadetakse
kui välismaalane maalt välja. Läksime teda jaama saatma — ta tuli
erariides meeste vahel; lubati jumalaga jätta; ta sai sõiduks omaette
vaguni. Kas sõit läks üle Moskva, seda ma ei tea.

André Fraisse lõpetab oma kirja mälestusega viimasest kohtu-
misest:

Vaganay näis olevat väga väsinud. Ta otsis küll kohta, aga ei tahtnud
vastu võtta õppeülesannet, mida talle pakuti (vist kuskil provintsis).
Saime veel mitu korda kokku ja lõunatasime koos minu töökoha
ligidal. Ta tuli ka meile külla Boulogne'i, kus me talle kuu aega
ulualust andsime, sest ta ei olnud endale tuba leidnud. Viimast
korda nägin teda ühel jõuluõhtul. Ta tuli meile külla ja lahkus jälle
samal öösel.

Et temast enam midagi kuulda ei olnud, kirjutasin talle tema
õdede aadressil. Need vastasid, et ta olevat just hiljuti surnud.
Temaga kadus osa meie noorusest ja meie unistustest.

Õed olid väga kibestunud, sest kui Vaganay Prantsusmaale
tagasi tuli, ei tehtud temast jälgi:

Tema kaaslased ja kolleegid Pariisis olid tema vastu üles näidanud
ainult ükskõiksust, mida võiks peaaegu nimetada vaenulikkuseks.

Ja üldse, prantslaste suhtumine venelastesse ajas vihale.
Blanche Vaganay kirjutab 14. aprillil 1976:

Ma ei tahaks lõpetada seda kirja Teile väljendamata seda sügavat
viha, mida me tundsimme Helsinki kokkuleppe puhul. Muidugi oli

Baltimaade okupatsiooni juba vaikselt tunnustatud. Aga viimane samm oli veel astumata. Ja nüüd oli see tehtud, üldise ükskõiksuse taustal, või õigemini: prantslased ei tea üldse midagi. Kas tõesti on vaja selleks et aru saada, et nad ühel ilusal päeval — ja see päev ei olegi võib-olla nii kaugel — ise omakorda Nõukogude ikke alla satuksid?

Aga selle juures mitte sõnagi venna elamustest venelaste juures.

Ka Vaganay surma kohta ei ole ma kunagi saanud täpsemaid teateid. Ka siin on perekond ja sõbrad jäänud väga diskreetseks. Jutustatakse, et ta olevat saanud kojusõidul külma ja surnud selle külmetuse tagajärjel.

1993. aasta septembris kohtasin Tallinnas Ille-et-Vilaine'i maakonna rahvasaadikut Yves Fréville'i, kelle isal oli olnud kirjavahetus Vaganayga pärast selle väljasaatmist Nõukogude Liidust.

Yves Fréville'i isa töötas sel ajal Riiklikus Uurimiskeskuses ja kooliõpetajana Rennes'is. (Ta sai 1952 Rennes'i linnapeaks ja 1958 rahvasaadikuks.) "Ta oli vapustatud kohtumisest Léon Vaganay'ga," kirjutab Yves Fréville, "ja ta rääkis meile sellest söögilauas. Ja et ma nüüd olen Rahvuskogus Prantsuse—Eesti sõprusgrupi liige, selle põhjuseks on suurelt osalt ka mälestus neist jutuajamistest."

Yves Fréville ei tea, kuidas tema isa tutvus Vaganay'ga, kuid ta arvab, et kuigi nad mõlemad olid pärit Põhja-Prantsusmaalt, said nad kokku arvatavasti Pariisis. Louis-le-Grand oli nende mõlema gümnaasium (umbes 1924–1926).

Vaganay kirjad Fréville'ile sisaldavad huvitavaid andmeid. Selleks et neid asetada õigesse raami, on kasulik läbi lugeda Vaganay enda kirjutatud aruanne prantsuse kultuuritegevuse kohta Eestis pärast 1939. aastat.

Aastail 1939–40 jõudsid enne sõda eksisteerinud prantsuse kultuuri- asutused Eestis end veel üleval pidada. Pealinnas asuv nn Prantsuse Lütseum, tegelikult prantsuse—eesti kool, jäi ilma kahest õppejõust: Culat ja Delouté, kes mobiliseeriti. Hr Lasseron, kes oli enne seda Eestisse tagasi tulnud, anti meie mereatašee käsutusse, kes oli evakueeritud Varssavist Tallinna. Hr Heumann, ühe Prantsuse saatkonna ametniku poeg, oli samas olukorras, ja tema võeti abiõppe-

jõuks Prantsuse Lütseumi. Õppejõu küsimus lahendatud, läks elu normaalselt edasi.

Hr Cathalad ei mobiliseeritud, nii võis ta jätkata Tallinna *Alliance Française*'i kursuste juhatamist. Prantsuse Kultuurikeskus *Alliance*'i juures töötas täies hoos kõikide prantslaste kaasabil, kes Eestis õpetasid. See kultuuripropagandakeskus võistles itaallastega, kes olid väga aktiivsed 1937. aastast peale.

Hr Rudrauf Tartus mobiliseeriti ja võeti Prantsuse Instituudilt ära. Hr Vaganay mobilisatsiooni alla ei kuulunud. Tema tuli tagasi Tartusse oktoobris 1939. Kuid ülikool ei teadnud seda ette ja prantsuse lektoraat oli juba jaotatud kahe Instituudi kaastöölise vahel: hr Pravdin ja hr Annus. Viimane oli õppinud Tallinna Prantsuse Lütseumis ja saanud litsentsiaadiks Strasbourg'is. Aastaid 1938–1939 võib lugeda kõrgpunktiks. Kooliaasta alguses septembris 1939 langes veidi Instituudi prantsuse keele kursuste tase: mitte et meie kultuur ja meie asi oleks vähem huvitanud, vaid lihtsalt sellepärast, et ebakindlus ja rahutus Balti piirkonnas hakkasid end tundma andma. Koolitöö alguseks jaanuaris 1940 oli olukord juba paranenud.

Instituudi majanduslik ebakindlus sundis meid oma tegevust piirama. 1939. aasta sügisel oli programmis ainult kaks avalikku ettevõtet: Prantsuse revolutsiooni 150. aastapäev prof. Tarveli ja Vaganay kaasabil ja Racine'i 300. juubel hr Cathalaga. Järgmisel semestril polnud enam mingit välist abi loota. Siis pidas Vaganay seeria samateemalisi ettekandeid. Kokkutulekute osavõtjate ja Raamatukogu lugejate arvus ei olnud mingisugust langust märgata.

Baltisakslaste "tagasikutsumine" Saksamaale vabastas teaduskonna oma "viimasest Mohikaanlasest", kes oli pikki aastaid romaanifiloloogia alal märatsenud ja seal Neemeni-taguseid traditsioone edasi kandnud. Vaevalt oli germaani hüpoteek likvideeritud, kui silmapiirile ilmus uus hädaoht — Emahundi pojad olid Tartus niisama aktiivsed kui Tallinnas.

1940. aasta suve sündmused Baltimaadel, mis langesid ühte sellega, mis juhtus Läänes, hävitasid töö, mis peaaegu nelja aasta jooksul oli hästi kasvanud ja arenenud.

Erakoolide natsionaliseerimisega sattus Tallinna Prantsuse Lütseum, mis ju kuulus sinna kategooriasse, teiste keskkoolide hulka. Prantsuse keele õpetamine jätkus, kuid reform võttis meilt esimesed klassid ära.

Alliance Française, vihatud mõnede välisriikide poolt, kes pole tema mõttest veel õieti aru saanud, kannatas rängalt oma Tallinna

seksioonis. See likvideeriti täielikult. Varandus jagati mitme asutuse vahel: linnaraamatukogu ja konservatoorium said raamatud ja ajakirjad, heliplaadid läksid Riigiraadiole ja mööbel ühele õhtukesekoolile.

Tartus aimati äikese lähenemist juba õigel ajal. Nõnda oli veel võimalik Instituudi likvideerimist ära hoida. Instituut oli ametlikult ühing, registreeritud "kodanliku" vabariigi siseministeeriumis. Nüüd kuulutati ta ülikooli osaks. Nii sai kõige suuremast kitsikusest välja. Töö ja tegevus oli jäänud sinnapaika, ainult Raamatukogu sai veel endisel viisil jätkata. Põhjus: keeleõpetuse süsteem Nõukogude Liidus, kus see on määratud erikoolide ja -instituutide ülesandeks.

KIRJAD YVES FRÉVILLE'ILE

L. J. VAGANAY,
55, avenue Jean Jaurès,
Bourg (Ain).

18. juuli 1948

Mu kallis Fréville,

ma küsin endalt, kas Sa veel mäletad mind, sest aastad, mis on mööda läinud, võrduvad peaaegu lustrumiga. Ent mugandades üht saksa kõnekäändu, mis ütleb, et "vana arm ei roosteta", oletan ma, et "ega vana sõprus rohkem roosteta".

Ainsad uudised, mis ma Sinust olen saanud pärast krahhi, on ajast, mil minu vanem õde püüdis saada uudiseid kõikide minu sõprade kohta ning sai Sinu naiselt teada, et Sa oled Saksamaal P. G.* Sealtajast peale enam mitte midagi, niisugustes olukorda-

Léon Vaganay kirjad Yves Fréville'ile tõlkis Andres Raudsepp.

* P. G. — *prisonnier de guerre* — sõjavang. Tlk.

des peljatakse kirjutada, et valusaid eksisamme vältida: niipalju prantslasi jäi *stalag*'idesse ehk kuhugi mujale! Alles eelmisel nädalal, kui ma lehitsesin B. Budé Assotsiatsiooni Büllettäni, leidsin ma *professeur agrégé* Fréville'i nime, kes oli ringhäälingus teinud kaastööd selle assotsiatsiooni Rennes'i seksioonile; see andis mulle julguse Sulle kirjutamiseks.

Niisiis ootan ma Sinust mingit elumärki. Ma leidsin üles osa oma vanadest semudest. Bérard on endiselt Nice'is; "kummalisest sõjast" tuli ta õnnelikult välja. Fraisse on Pariisis Kolooniate ministeeriumi ühes osakonnas; sellal kui metropol oli juba vabastatud, oli tema oma perekonnaga interneerituna kõigepealt jaapanlaste, seejärel vietnamlaste käes. Channevelle raputas mu maha: ära teda jäljenda.

Mis minusse puutub, nagu Sa tead, olin ma sõjaväest vabastatud: seega sain tagasi oma vanasse Tartusse sõja alguses, mil Eestit, nii nagu teisigi Balti riike sidus vastastikuse (*sic*) abi leping NSVLiga. Meie kapitulatsioon sattus kokku Punaarmee sissetungiga Baltimaadesse. Ma jäin oma ametikohale: ma elasin üle esimese Nõukogude aasta 1940–41, Saksa okupatsiooni 1941–1944, Nõukogude võimu restauratsiooni 1944. Kõik see ei olnud kii- givõrd vahva, nagu Sa võidki ette kujutada; ja leidsin neidki, kes sellest aru said, sest Välisministeerium lasi mulle 1947. aastal anda Auleegioni rüütliristi "erakordsete teenete eest prantsuse keele õpetamisel Eestis". Aga seesugune püsikindel asi, mis oli mu viinud soosingu tippu (mõelda vaid!), pidi ühel päeval otsa saama. Niipea kui Prantsuse—Nõukogude suhted olid rikutud, aga peale Beauregard'i need üksnes halvenesid, saatis märtsi lõpul Sûreté* välja üheksa Nõukogude amat, mispeale üheksa Prantsuse kodanikku, Sinu alandlik teener nende hulgas, arreteeriti ning viidi selle aasta 8. aprillil Prantsuse sektori piirile Berliinis.

Seeläbi kaotasin ma kõik, oma raamatukogu ja käsikirjalised tööd. Mis veel halvem, ma olin 1945. aastast abielus eestlanaga. Mu naine ja tema tütar, kelle ma adopteerisin, tunnistati Nõukogude kodanikeks ning nad on seal.

Prantsusmaal võisin ma konstateerida, et Tarpeiuse kalju on tõesti Capitoliumi kõrval. Oma süütuses oli ma võtnud tõsiselt

*Prantsuse kriminaalpolitsei. *Tlk.*

“motiveeringut”, mis kaasnes punase lindi omistamisega: mind hüljatakse külmavereliselt. Välja arvatud meie *Sûreté* kõiksugused teenistused, mis Berliinist peale on sundinud mind läbi tegema kuus ülekuulamist (viimane oli kolm päeva tagasi). Ma ei saa kasutada isegi oma mälestusi ja kogemusi, sest maailma kõige suurem demokraatia kammitseb mind pantvangide abil. Ja sellepärast ma anungi Sind pidada endale seda, mida ma Sulle jutustan.

Ootan ainult uudiseid; ning meenutades Sinu naist, jään

truult Sinu omaks

L. Vaganay.

5. august 1948

Mu kallis Fréville,

Sinu kiri jõudis Bourg'i siis, kui mina olin Pariisis; pealinnas veetsin ma nädala, et pisut asju ajada: pean tunnistama, et edu oli nigel. Pariisis käisin ma juba juunis ning tänapäeva tingimustes on seesugused reisirid minusuguse töötaja jaoks ränk koorem.

On tõsi, et minu pretensioonid on suured. Olles viibinud seitseteist aastat välismaal, kavatsen ma jääda Prantsusmaale. Hästi informeerituna, paraku liigagi hästi informeerituna bolševismiprobleemidest uskusin ma enese olevat kasutamiskõlbliku informatsiooniteenistustes — täielik eksitus. Keskaridussüsteem, mis on mulle andnud tiitlid, paneks mu mingisse *collège*'i provintsis, aga et välismaa ülikool on mu ära rikkunud, ei soovi ma hetkel haridussüsteemist midagi kuulda. Ma olin lootnud tagasihoidlikku kohta Pariisis, et töötada oma doktoritöö kallal; kuid see oli pööraselt liialdatud tahtmine. Kõigele lisaks olen ma loll ja aus; vastasel juhul oleksin ma ju võinud püüda saada hüvitusi nendelt, kes olid minu õnnetuste põhjuseks — selleks on ju kõiksugused URRI, Revolutsioonilised Liikumised, progressiivsetest kristlastest rääkimata.

Ja see muutiski mu meelt Sinu küsimusele vastamise kasuks. Anna mulle andeks mu otsekohesus; kuid kahtlused, millele Sa vihjad, annavad tunnistust vaimsest segadusest ja moraalsest korratusest, mis Prantsusmaal valitsevad. Ma arvan, et sinusugusel mehel, kellel on Sinu kultuur, Sinu ajaloolase eriala ning Sinu poliitiline kogemus, ei tohiks NSVLi ja bolševismi suhtes mingeid kahtlusi olla. Ma arvan, et iga inimene, kes ei ole asjaga kursis, kuid kes soovib informatsiooni saada, peaks endale eelnevalt sovetide kohta esitama järgmised küsimused: 1) Kui see riik on nii edukas (avangardne, nagu nad ütlevad), nii eeskujulik, miks ei piisa siis talle satelliitriikide raudsest eesriidest ning ta peab terasest eesriiet veel ka oma piiride ees? Miks ei saa sinna sisse nii nagu kõikjale mujale? 2) Miks sajad ja sajad tuhanded keelduvad sinna tagasi minemast, need DP laagrite õnnetud? Miks poolakad, jugoslaavlased, tšehhid ja slovakiid ning bulgaarlased, kes olid natsiokupatsioonile vastupanijate eesotsas, on vangis, pagenduses või kadunud, sest äkitselt on neid hakatud nimetama fašistideks? 3) Kui definitsiooni järgi tugineb diktatuur, ühe või paljude võim, kõikidele sunnivahenditele, et kahandada enamuse vastuseisu, siis miks peaaegu kolmkümmend üks aastat peale revolutsiooni, mis kõikidel rinnetel oli võidukas, hoitakse proletariaadi diktatuuri? Tõsi, ma ei ole elanud Venemaal ja iseäranis mitte "Suure Oktoobrirevolutsiooni" kangelaslikul ajal, mil suur vene rahvas suure Lenini juhtimise all tegi teoks kõikide aegade suurima ettevõtmise. Aga ma olen näinud Suurt Venemaad nende vabastamise ettekäändel annekteerimas väikesi piiriäärseid rahvaid. Juba ma kuulengi nende apostleid mulle ütlemas: Eesti ei ole Prantsusmaa, ning tsiteerimas Thorezi*, kes kinnitab, et Prantsusmaa ei ole kohustatud tegema niisamasugust revolutsiooni nagu Venemaa. Sellele ma vastan, et merisiga ei ole inimene, kuid ometi just merisigade peal tehakse katseid inimesoo esindajate tervise ülima hüvangu nimel. Vale on relvaks alati ja kõikjal. Septembris 1939, kui NSVL nõudis Balti riikidelt baase, kinnitati valjuhäälselt, et nende iseseisvust ei puudutata; kui juunis 1940

*Maurice Thorez (1900–1964): sai 1930. aastal Prantsusmaa Kommunistliku Partei peasekretäriks. Rahvarinde loomise idee autor. 1939–1945 viibis NSV Liidus. Pärast sõda oli tähtsatel ametikohtadel kindral de Gaulle'i valitsuses. 1964. aastal sai temast PKP president.

nõudis ta kohalolevate valitsuste lahkumist, kinnitas ta niisamuti, et ta ei sekku nende maade sisepoliitikasse. Kui talle truid valitsused olid kord moodustatud, kinnitati, et maade sovetiseerimisest ei saa juttugi olla, ja nii edasi. Aastaid ei olnud kolhoose ja siis moodustuvad need "spontaanselt". Nii vähe kui meil on ka olnud informatsiooni Jugoslaavia siseelust, ilmneb, et sealsed bolševikud olid tahtnud pidurdada kollektiviseerimist maal; *unde irae*. Niisamuti oleks see ka bolševiseeritud Prantsusmaal.

Ja kui eeldada, et maistest varadest vabastatud prantsuse intellektuaal kohanekski elumajade (talle jääks 8,50 m² iga pereliikme tarvis), tööstuse ja kaubanduse natsionaliseerimisega, pisikaubanduse, käsitöö keelustamisega, sovhooside ja kolhooside üldiseks muutmisega, toiduainete puudumisega, siis oleksid teie Lääne intellektuaali ees teised küsimused: "Sa oled," ütleks talle parteilane, "režiimi helliklaps, makstud paremini, toidetud paremini, rõivastatud paremini, parema eluasemega kui tööline, talupoeg ja väikeametnik. Meie suur partei — suure Stalini, suure Lenini kaasvõitleja ja tööde jätkaja juhtimisel — on otsustanud, et sinust saab meie sotsialistliku riigi, maailma kõige suurema demokraatia eliit. Aga ole meile tänulik. Sa pead olema ideoloogiliselt kõrgel tasemel, sa pead välja kiskuma kodanliku vaimulaadi eod, ja mis järele jääb, selle pead puhastama läänelikust roiskumisest. Kui sa keeldud ülistamast suurt vene rahvast ja tema suuri esindajaid, pean ma sind kodanlikuks natsionalistiks; ja selle vältimiseks ülistada Lomonossov, Krõlovi, Puškin, Lermontovi, Belinski, Tolstoid, Tšehhov, Gorki, Majakovski — kõik kirjanikud välismaal on vaid jäljendajad. Meie haritlaste ülesandeks on meie kõrgete tippude, Pavlovi, Mendelejevi, Metšnikovi, Popovi, Mitšurini esile tõstmine. Bolševism-leninism ei ole poliitika, ühiskonna ja majanduseluga piirduv teadus, see on materialistlik maailmavaade, mis rajaneb teadusel ning on rakendatav kõikides inimtegevuse valdkondades."

Ja näete, see teie intellektuaal, selleks et oma pajukit ära teenida, kirjutabki, nagu nõutud, selle suure partei ja suure rahva vaimus, kellega saatus on ta kokku viinud. Kas ta läheb nii kaugele, et kirjutada, et Ameerika avastas Kolombiov ning et püssirohi ja paber pärinevad Moskvast, et 1917. aasta oktoober oli enne 1789. aasta juulit? Ma ei tea, kuid mul ei lähe meelest,

et Venemaa on piiramatute võimaluste maa. Ma olen palju te-
gelnud reisikirjadega ning reisimälestustega XVII sajandist meie
päevini ja ma olen avastanud muljetavaldava järjepidevuse Ivan
Julmast Paul I-ni ning Nikolai I-st Stalinini. Armastus teooria ja
korralageduse, valetamise ja terrori vastu. Taas kuulen ma lääne
progressimeelsete vana juttu: meil saab see olema teisiti. Nüüd
jääb mul vajaka täpsest viitest vägagi õpetlikele mälestustele: üks
prantslane, kes oli tsaaride maal elanud ja vene keelt õppinud, lan-
ges Austerlitz'i all vangi. Vene ohvitserid vestlesid usalduslikult
oma keeli ja tegid tulevikuplaane, nimelt Prantsusmaa kohta: ja
nägid ette elanikkonna deporteerimise, sest teisiti seda kahandada
ei saa. 1940. aastal kuulutas Molotov, et Peeter I suurimaks veaks
oli allogeensete rahvaste jätmine Balti mere kallastele.

Sa märkad, et progressiivsed kristlased on mul iseäranis sü-
dame peal. Sest mulle ei ole teadmata, kuidas on usuga lood
NSVLis. Õigeusklikel on muidugi hindamatu õnn olla integ-
reeritud sotsialistlikku riiki. Kahtlemata sellepärast ma üleile
kohtasingi Nõukogude konsulaadis Pariisis üht kolmekümnenda-
tes eluaastates pappi, kes oli tulnud oma passi välja võtma. Vene
apostelliku õigeusu kiriku president osaleb ministrite nõukogu is-
tungil, kui päevakorras on küsimus, mis kuulub tema kompetentsi:
tegu on lausa alamriigisekretäriaga! Aga ma ei mõista enam, mis
on saanud kiriku ja riigi lahususe põhimõttest, sest peale õige-
usklike on NSVLis veel rooma-, armeenia-, uniaadikatoliiklased,
luterlased, muhameedlased, šamanistid, kõnelemata kolossaalsest
hulgast (kui ametlikke andmeid uskuda) jumalatuist. Head apost-
lid võiksid öelda, et ehk on huvitavaid ettepanekuid tehtud ka
teistele kirikutele, nagu näiteks Eesti luterlikule kirikule, mil-
le piiskoplik vikaar (kes asendab emigeerunud piiskoppi) ei ole
seda aga arvesse võtnud, mis viis ta ühesse Loode-Venemaa [van-
gi]laagrisse. Seevastu vene õigeusu kirik, mõistev ja patriootlik,
näeb, et teda usaldatakse kogu ta tegevuses, näiteks see Lening-
radi apostellik seminar, kus lisaks teoloogiale pannakse rõhku
sellistele võõrkeeltele nagu rumeenia, serbia, bulgaaria, albaania,
kreeka. . .

Mu vana Fréville, jäta oma kahtlused vanade aegade kolikambri-
risse. Venemaal on õigus olla imperialistlik nii nagu kõikidel teis-
tel suurtel riikidel, kuivõrd need ei lenda ninuli, nii nagu juhtub
meiega, prantslastega, siis kui me soovime majanduslikku liitu
Saarimaaga või mõnd ruutkilomeetrit Itaalia territooriumist. Aga
tema, olles juba niigi uhke selle üle, et ta katab kuuendikku mais-
maast, pidi veel annekteerima Balti riigid, Lääne-Karjala, Põhja-
Bukoviina, Bessaraabia, Lääne-Valgevenemaa, Ida-Galiitsia, Kö-
nigsbergi, Karpaatidetaguse Ukraina ja Tannu-Tuva Rahvavaba-
riigi (ma ei kõnele satelliitriikidest). Venemaal on võõrandamatu
õigus elada, kui Sa lubad nõnda väljenduda, nii nagu igal sõl-
tumatul rahvusel, oma pasas, täides, lutikates, prussakates, oma
ideoloogilise naba ja suure Stalini jumaldamises, kuid tal ei ole
õigust seda õigust teistele peale suruda.

Prantsuse intellektuaalidel ei ole õigust lasta ennast petta ega
ise teisi petta. Klikkidelt, olgu need siis kristlikud või progressiiv-
sed, revolutsioonilised või siis sellele vastuseisvad, A. Bayet**,
P.Cot***, kindral Petit**** või M. Fournier' oma, tuleb mask maha
rebida ja klikid ise minema pühkida; vastasel korral me oleme
küpsed rinde, Siberi ja marksismi-leninismi tarvis. Tol päeval,
muidugi kui ma meeleheitest mõistust ei kaota, laseksin ma en-
dale kuuli pähe. Igatahes, kui on tegu tõelise anastamisega, siis

*Albert Bayet (1880–1961), Sorbonne'i sotsioloogiaprofessor, ak-
tiivne radikaalsotsialistlikus ajakirjanduses, eriti II maailmasõja ajal, mil
oli Salajase Ajakirjanduse Föderatsiooni president, pärast sõda Rahvus-
liku Ajakirjanduse Föderatsiooni ja Haridusliiga president.

**Pierre Cot (1895–1977), radikaalsotsialistlik riigi- ja poliitikatege-
lane, olnud erinevates valitsustes lennundusminister (1933–1934, 1936–
1937, 1937–1938). 1940. aastal põgenes USAsse, kus liitus salaja kom-
munistidega, jäädes formaalselt radikaalsotsialistliku partei liikmeks.
Esindas Alžiiris Konsultatiivsamblees (1943–1944) radikaalsotsialis-
te. Oli Rahvusassamblee saadik 1928–1940, 1946 ja 1967. Hiljuti
tehtud uurimuse kohaselt ei olnud ta siiski KGB poolt värvatud.

***Arvatavasti parun Jean Martin Petit (1772–1856), kes oli vana
kaardiväe komandör siis, kui Napoléon I enne Elbale minekut Fontaine-
bleaus troonist loobus, jättes liigutavalt hüvasti oma vana kaardiväega.
Louis-Philippe'i ajal peer ja Napoléon III ajal senaator.

meie vastutavate tegelaste ja meie pseudoeliidi puhul näib kõik võimalik olevat.

Lahkun Sinust lootes, et Sa oled hästi kosunud. Ma ei kavanda mingeid reise, välja arvatud praktilistel eesmärkidel. — Muidugi mõista, pea endale see, mida ma Sulle Eedeni kohta kirjutan.

Tervitused Sinu naisele, ja

ikka Sinu

L. Vaganay.

55, avenue Jean Jaures, Bourg (Ain).

P.S. Pariisist olin ma ära Chantillys uurimas Musée Condé arhiive; juhuslikult täheldasin seal Bretoonimaa intendantsiraamatu olemasolu (XVIII sajandi käsikiri). Chantilly Musée Condé käsikirjade hulgas on üks lühike kirjeldus.

Märkus = minu isa kirjutas sel teemal väitekirja.

YF [Yves Fréville].

55, avenue Jean Jaurès,

Bourg (Ain).

24-VIII-48.

Mu kallis Fréville,

ma luban endale Sinu tüütamist, sest oma kirjas ütlesid Sa mulle, et annad oma sidemed minu käsutusse; ma küsin Sinult otse, kas Sul on kedagi Quai d'Orsay'l.

Vaat milles on asi. Enne sõda oli meid prantslasi Tartu ülikoolis kaks; minu kolleeg oli saadetud ja makstud välisministeeriumi poolt. 1939. aastal see härra, kes oli reservohvitser, mobiliseeriti, seevastu mina, kes ma olin sõjaväest vabastatud, võtsin lisaks kaasmaalase töökoha ja tema asendamise — kuni aastani 1946.

Ma andsin teada nendest töödest välisministeeriumi kultuurisidemete peadireksioonile, raskustest, millega ma sõjaperioodil ja järgnenud okupatsiooni ajal kokku puutusin. Minu nõudmis-

te juriidilise (ja moraalse?) põhjendatuse üle diskuteeriti üpriski loiult, kuid juba **ette** pandi veto võimalikele finantsküsimumstele. Ma tõttasin pöörduma P. Reynaud** poole ja üks finantside peainspektor vastas mulle küllaltki soodsalt, sealjuures mulle siiski selgelt öeldes, et Rivoli tänava otsus oli allutatud kompetentse teenistuse, DGRC** seisukohavõtule või ettepanekule. Aga kui seesinane ei liiguta, siis mitte mingit otsust sekkumas ei ole.

Ma alustasin seda afääri 7. juunil ja 10. juunil korraldas keegi mulle kohtumise hr P. Bidault'ga, ministri*** vennaga, ja seejärel ei midagi. 26. juulil võtsin ma asja uuesti käsile, 31. võttis mu vastu kompetentne direktor Kultuurisuhete Peavalitsuses.

Mida Sa teed? Kuidas Sa mu maa (oh! see sõna Põhjamaa mehe suust, kelleks ma olen jäänud) ära tunnend. Mida Sa arvad sise- ja välismaisest olukorrast?

Valitud pool on progressimeelne, ma mõistan, et minu esimene reaktsioon Tito skandaali ajal oli õige; olin üpriski skeptiline Nõukogude bloki lõhenemise suhtes. Ja see oli silmanähtav Doonau konverentsil, kus see blokk jäi vankumatuks. Isegi näiline kaotus Kreekas agent Markosega osutub hiljem eduks; seal hakkab toimuma teatavat laadi puhastus, ameeriklased kas pannakse seinäärde ja peavad evakueeruma või jäävad paigale ja lasevad vasta-

*Paul Reynaud (1878–1966), Prantsuse poliitikategelane, täitnud mitmeid tähtsaid ametikohti, olles muu hulgas 1938. aastal Daladier' valitsuse rahandusminister ning 1940. aastal peaminister. Saksa okuatsioonil ajal oli vangistuses.

***Direction générale des relations culturelles*. — Välisministeeriumi Kultuurisuhete Peavalitsus.

***Georges Bidault (sünd. 1899), Prantsuse poliitikategelane, 1944. aastal Rahvusliku Vastupanukomitee esimees, provisoorse valitsuse esimees, hiljem teistestki tähtsates riigiametites. V Vabariigi valitsuse Alžeeria-poliitika ägeda vastasena läks pagendusse esialgu Portugali, seejärel Brasiiliasse. 1967. aastal sai loa viibida Belgias, naasis Prantsusmaale 1968.

sel endale kere peale anda. Esimesel võimalusel täiendaks Kreeka Ida-Balkani "monoliiti".

Sa näed, et ma olen endiselt pessimist.

Anna mulle teada oma uudiseid.

Ikka Sinu.
L. Vaganay.

Kas Sa said kätte mu kirja 5. augustist? Asi on selles, et minu kirjavahetusega on toimunud üpriski kummalisi asju, ma jutustan Sulle sellest kunagi.

55, avenue J. Jaurès,
Bourg (Ain).

17-XI-48

Mu kallis Fréville.

ma ei tea, mida Sinu vaikimisest arvata, ma küsin endalt, miks minu kirjad 5. ja 14. augustist on jäänud ilma vastuseta. Ma kardan kahte asja, et Sa kas ei ole oma haigusest täielikult terveks saanud või siis, et minu teine kiri, mille otsekohesus oli ehk liigagi brutaalne, ei meeldinud Sulle poliitiliselt; sest lõpuks hakkasin ma ennast ikkagi õigustama.

Kui ma Sulle uuesti kirjutan, siis eelkõige sellepärast, et ma igatsen väga Sinult uudiseid saada. Aga ka ühel teisel põhjusel.

Ma tundsin Eestis üht prantslast, Tallinna prantsuse—eesti lütseumi professorit 1937. kuni 1940. aastani. Y. Lasseron (see on tema nimi) oli teie kandist, Caudryst. 1939 üllatab teda sõda Tallinnas, ta mobiliseeritakse kohapeal ning endiselt lütseumi professoriks jäädes, töötab ta meie mereväeatašee juures, täpsemalt informatsiooniteenistuses. 1940. aastal, pärast meie lüüasaamist, kui kõik välismaised esindajad lahkuvad Baltimaadest, otsustab ta, nagu Cathala (keda sa ehk mäletad) ja mina, jääda Eestisse (ta on muide abielus eestlannaga ning tal on juba pisike poiss). Võimalik, et ta ei jäänud üksnes isikliku vastumeelsuse tõttu — ta ei taha naasta okupeeritud Prantsusmaale —, vaid võib-olla ka konfidentsiaalse ülesandega oma ülemustelt. Mai lõpul 1941. aastal ta

arreteeriti, juuli algul evakueeriti. Ta sureb ühes Põhja-Venemaa laagris; ametlik Nõukogude versioon: bronho-pneumooniliste komplikatsioonidega nakkuslik angiin. Tõeline põhjus: usaldusväärse tunnistuse kohaselt, mille oli saanud lesk — kümme kuuli põgenemiskatse eest.

Tulemused: naine ja laps tunnistati nõukogulasteks (*jus soli*), mis laseb meil veel kahest Prantsuse kodanikust ilma jääda. Prantsusmaal ei ole vanal emal, kes on lesk, võimalik saada vanemapensioni, sest ainsana maksab Nõukogude versioon: angiin ei ole sõjasündmus. Lapsed, kes talle on jäänud, on kaks lastega leske ja ei saa oma ema aidata. On ka kahekümne üheksa aastane poeg. Ta teatab mulle, et tänu Poherile* sai tema ema 3000 f abi... Mis temasse puutub, siis kuni suveni õpetas ta Athis-Monsis kuulsas Juvisyst evakueeritud erakoolis ning otsis paremat Rhône'i departemangust — ning on töötu.

See noormees on diplomeeritud sekretär-stereotüüpist-masina- kirjutaja-raamatupidaja; kolm aastat õpetas ta inglise ja saksa keelt. Athisis oli ta klaveriõpetaja ja organist. Koht, kus ta töötas ja Poheri eestkoste näitavad, millise poliitilise kalda poole ta hoiab. Kas Sa ei saaks talle oma regioonis midagi leida? See, mille ma esile tõstan, on vaid tema juhtum, esimene pool (venna surm jne) peab jääma konfidentsiaalseks naise ja lapse pärast, kes jäid Eestisse.

Ma ei kõnele Sulle endast. On küllalt Sinu kannatuse kuritarvitamisest selle pika heietusega.

Ma ootan kirja, mis mind rahustaks.

Ikka Sinu
L.Vaganay.

*Alain Poher (sünd. 1909), Prantsuse poliitikategelane, oli korduvalt IV Vabariigi ajal riigisekretär, 1966 sai Euroopa Parlamentaarse Assamblee presidendiks. Valiti Senati esimeheks oktoobris 1968. 1969. aastal kindral de Gaulle'i presidendiametist tagasiastumise järel täitis riigipea funktsiooni. Kandideeris presidendivalimistel juunis 1969, ja kaotas G. Pompidoule.

29. mai 1950

Mu kallis Fréville,

et Sa ikkagi tahad huvi tunda minu "juhtumi" ja minu ümbersündimiste vastu, siis vaat mida ma Sulle meelde tuletan:

1931. aastal algas minu elu väljaspool kodumaad. Kõigepealt olin ma Soome valitsuse stipendiaat 1931 ja 1932, seejärel Eesti valitsuse stipendiaat 1932–33. Kui ma lõpetasin ülikooli ja sain diplomi klassikalise kirjanduse kõrgemate õpingute kohta, siis oli minu ainsaks sooviks tutvuda läänemeresoome keeleteadusega. See Kirde-Euroopa osa hakkas mind igas oma tahus huvitama sedavõrd, et ma hakkasin otsima võimalust jääda sinna pikemaks ajaks paigale. Pärast seda, kui ma olin 1933 õpetanud Tartu Prantsuse Instituudis ja Tallinna *Alliance Française*'is, sain ma 1935 Tartu ülikoolis loengud, mis üheteistkümneks aastaks jäid minu ülesandeks.

Kuni 1940, kuni meie asutuste likvideerimise kuupäevani, ei lakanud ma nendega pidevat kaastööd tegemast. Eestis ja Lätis me olime niisuguses olukorras: need maad, mis olid jõudnud poliitilise iseseisvuseni pärast Esimest maailmasõda, olid koorutatud saksa kultuuri sajanditepikkuse hüpoteegiga. Soovides sellest vabaneda, ei öelnud nad ära võõraste kultuuride panusest, mida nende nii noored iseseisvused vajasisid. Ja sellest meie töö raskused algasidki: võttes arvesse Inglise—Balti majandussuhteid oli Saksamaa kohta himustanud Inglismaa. Seega oli suur osa meie tegevusest paratamatult suunatud kasvava Inglise mõju vastu. 1937—1940 ilmus areenile uus antagonist: Itaalia asus tegema tugevaid jõupingutusi kõikjal Leedust Soomeni, tegema kulutusi olukorras, milles meie olime sageli sõna otseses mõttes sunnitud finantsiliselt endast tugevamaga võidu ajama.

See tähendab, et tagasihoidlik prantsuse filoloogia loengupida- ja nägi oma tegevusvälja märkimisväärselt avardumas. Kui 1935 tekkis regionaalne Baltimaade-vaheline intellektuaalse koostöö organism, mis oli liidetud Genfis asuva keskusega, hakkasin ma pingutama, visalt ja salakavalalt, selle heaks, et vahenduskeelena osavõtivate maade vahel võidutseks prantsuse keel; sellepärast ma

hakkasingi valvekoeraks konverentsidel Tartus 1936 ja Helsingis 1937.

Niisama salakaval, kuid palju ägedam oli võitlus Mussolini meeste vastu. Mõningad võtted, mida ma pidin kasutama siis, tunduvad mulle ajas tagasi vaadatuna nüüd veidrana; ning ma ei pea vajalikuks neist siin ette kanda.

1939–40, olles Eestis tagasi põhjusel, et ma olin sõjaväest vabastatud, asusin ma taas ametisse Tartus ning ma tegin varasemast tihedamat koostööd meie diplomaatilise esindusega Tallinnas informatsiooni kogumise alal.

Kogu selle sõjaeelse ja “kummalise sõja” aegse perioodi kohta on vaid mõned inimesed, kes nägid mind töötamas ja võiksid seda tunnistada: härrad L. J. Helleu, Le Saulnier de Saint-Jouan, L. Chancel, J. Laloy.*

Tulevad kaheksa aastat, mis on minu karjääri ajal välismaal kõige rängemad: esimene Nõukogude režiimi aasta, 1941–44 Saksa okupatsioon, 1944 Nõukogude võimu taastamine. Katkematult pean ma oma ametit kuni 1946. aastani; enam ei ole tegu otsese propagandaga, vaid sellega, et oma kohaloluga päästa veel, mis päästa annab. Just seda tuleb Auleegion 1947 tasuma, tuues põhjenduseks “erakordsed teened, mis on osutatud prantsuse keele õpetamisele NSVLis”. Et Eesti on integreeritud NSVLi, siis on mul asja ka Moskvasse kindral Catroux***, suursaadiku, ja tema asetäitja hr P. Charpentier’ juurde.

Ülejäänut Sa tead. 1947–48 toimus suur Prantsuse—Vene tüli, vastastikused arreteerimised ja väljasaatmised. Märtsis 1948 saadeti Prantsusmaalt välja üheksa soveti; retorsioonimeetmena arreteeriti aprillis mind ja kaheksa kaasmaalast ja saadeti maalt välja. Meie repatrieerimise tragikoomilise peatüki olen ma Sulle juba jutustanud.

Kui ma Prantsusmaale saabusin, kujutasin ma, oo püha lihtsameelsust, endale ette, et mind võiks kuidagi kasutada ning et

*Prantsuse diplomaadid Eestis: L. J. Helleu oli saadik Tallinnas 1936–1939. L. Chancel oli atašee Tallinnas 1938–1939. J. Laloy — diplomaat, kes alustas oma karjääri Tallinnas.

**Georges Catroux oli Prantsuse Vabariigi suursaadik Nõukogude Liidus 1944–1948.

ma võiksin mingisugust materiaalset abi saada. Repatrieerunud Prantslaste Vastastikuse Abistamise Komitee määras mulle 1000 franki. Pärast pikka kauplemist Kultuurisuhetega, kes ei tahtnud tunnistada, et Tartusse olin ma komandeeritud ning et ma asendasin sõjalise lähetusega kolleegi, keda oli takistanud oma töökohale tagasi asumast mobilisatsioon, jõudsingi ma järgmise võrrandini:

7 aastat = 9 kuud. Ma selgitan: seitsme aasta teenistuse eest eriti rasketes tingimustes välismaal otsustatakse mulle maksta metropoli professori üheksa kuu töötasu.

Need, kes olid mind töötamas näinud, proovivad nüüd asjatult mind Kultuurisidemete Peavalitsuses "ajutise kaastöötajana" läbi suruda; niisama kasutult pakun ma oma teeneid informatsiooni-osakonnale.

On vaevaline ise endale reklaami teha. Aga ma arvan, et olen omandanud mõningase kompetentsuse, mis on teinud mu kasutamiskõlblikuks Välisministeeriumis (Kultuurisuhete Peavalitsuses või Välismaa Prantslaste Direktsioonis), informatsiooniosakonnas või isegi UNESCOs, eeldades muidugi, et minu töös ei oleks midagi, mis läheks vastuollu minu perekondlike huvidega: Sa mäletad, et Nõukogude Eestisse on minust maha jäänud pantvangid, minu naine ja minu tütar.

Niisugune, mu kallid Fréville, on see "lõik elust", millele Sa tahad tähelepanu osutada. Selle loo moraal on, et vaieldamatult kujundavad reisirid noorust ja et tänamatus iseloomustab ühtviisi nii vabariike kui ka monarhiaid.

Ikka Sinu
L. Vaganay

Léon Vaganay viimased kirjad

5, avenue du général Leclerc
Paris XIV.

8. september 1950.

Mu kallis Fréville,

ma oletan, et Sa oled tagasi Rennes'is, ja loodan, et te nautisite head puhkust ning et iseäranis Sinu naine on hästi kosunud.

Õnnetuseks pidi puhkuselviibimine alluma suurele leinale, mis tabas perekondi F. E. ja T. [Selle koha peal on Yves Fréville'i ääremärkus: Kindlasti on jutt Fonlupt-Esperaperist ja Teitgenist*. YF], millest ma ajalehtede vahendusel teada sain.

Mis puutub minu naise tervisesse, siis ei ole mul temalt häid uudiseid. Ülejäänus ei midagi uut; arvestades sündmuste kulgu sise- ja välismaal võin ma oodata vaid halvimat. Seoses "suure puhastusega" hakkab ma värisema, kui mõtlen neile, kes peavad selle tagajärjel kannatama repressioonide läbi nii nagu mina kaks ja pool aastat tagasi.

Et käsile võtta vähem kurvastavaid teemasid, siirdun ma oma kirja pärisaine juurde. Mulle ei tule enam meelde (sest kuigi me oleme koos olnud vähe aega, oleme siiski tuhandet teemat "käsitlenud"), kas ma olen Sulle oma Prantsuse—Balti uuringutest kõnelnud. Et nendega õnnelikult lõpule jõuda, vajan ma ligipääsu mõnele allikale Rootsis, seepärast küsisin ma reisiraha CNRSilt.** [---] on see, et minu tööks on monograafia tsivilisatsiooni ajaloost ja et ma olen filoloog. Ma nägin selle komisjoni nimekirja, mis otsustab toetuste andmise (ja mis koguneb oktoobris); sellest lugesin ma Braudeli nime ja ma oletan, et see on Sinu žüriiesimees. Kas Sa võiksid mind protežeerida? Kui jah, siis missugune oleks õige meetod? Kas oleks soovitav teda külastada?

Ma vabandan, et ma Sind jälle tüütan; aga ma arvan, et selles loos ilma toetuseta ei ole mul midagi loota.

*Mõlemad on seotud MRPga (*Mouvement républicain populaire*, Rahvavabariiklik Liikumine, tegutses vahetult pärast II maailmasõda), Fonlupt oli rahvasaadikuks Vogeetidest, H. Teitgen oli justiitsminister.

***Centre National de la Recherche Scientifique* (Teadusuuringute Rahvuslik Keskus). Tlk.

Fanny de Sivers

Soovin Sulle pealehakkamist enda rakkesse panemisel, mis on ju lähedal, eks? ja saadan Sulle kõige sõbralikumad tervitused.

L. Vaganay

P.S. Veel üks vabandus: ma ei tagasta Sulle veel seda, mis ma Sulle võlgnen! Minu "laekumised" lasevad ennast oodata; ja kui Sa oleksid olnud siin, siis ma oleksin Su tühjalt tagasi saatnud. Paraku!

FANNY DE SIVERS on *Akadeemias* avaldanud esseed "Revolutsioon ja keisri küsimus" (1989, nr 4, lk 699–703), "Neljas käsk" (1990, nr 1, lk 169–174) ja "Filosoof-mässaja: Michel Foucault 1926–1984" (1991, nr 6, lk 1240–1255).

EMMASTE TALUST KUNI EMMASTE KIHELKONNANI

Leo Tiik

Kunas ja kuidas Friisimaal kasutatud mehenimi "Emme" Saaremaale on jõudnud, sellest ajalugu vaikib, kuid Saaremaa vanimas maaraamatus 1592. aastast esineb Angla vakuses *Matz Emmepoke* ja *Tönnis Emmopoke*. Juba siis oli see nimi seal piisavalt kodenenud ja ka muutunud, nii et Pamma vakusest on kirjas *Jemma Matt*, Tahula-Putla vakusest *Jemmo Liüll*, 1617. aastal Mustjalas *Jameste Simon* ning esineb veel teisigi *Jammiste* resp. *Jameste* talusid.

Hiiumaa vanimas maaraamatus 1564. aastast esineb Sõru vakuses ühe adramaa suuruse talu valdajana *Emeste Matt*, 1577. a on selles talus vennad Bernth ja Hans ning 1587. aastal on märgitud, et nad on ülevedajad (*Übersetzer*) Saaremaale ja seetõttu "vabad". Kolm aastat hiljem on seda nimetatud külaks — *Emast torp*. 1699. a on seal juba 7 talu ja 14 meeshinge. Põhjasõjale järgnenud katku järel loeti seal 1712. a veebruaris 5 talu 17 hingega ning katku surnuid teati olevat 30 hinge.

Küla kosus peatselt 7 taluni, kuid kogusuuruseks jäi endiselt üks adramaa, ja siis tuli katastroof. Käina kirikuraamatus on *Emaste* küla viimane lapsesünd registreeritud 30. märtsil 1779. Seejärel on küla lammutatud ning asemele rajatud *Emmaste* mõis. Talude elanikud on ümber asustatud Kurisu karjamõisa maadele, kust on registreeritud *endise Emaste küla elanike* järgmise lapse sündimine 30. oktoobril 1779. a. Ka Kurisul rajasid nad 7 talu ning neis oli 1782. a hingeloenduse ajal 33 mees- ja 32 naishinge.

Vana Käina kihelkond oli kasvanud rahvaarvult suureks ja 1866. aastal otsustati selle läänepoolsed alad eraldada uueks *Emmaste kihelkonnaks*, kuhu kuulus seega peale *Emmaste* mõisa maade veel väikesi osi Vaemla ning Kassari mõisa maadest. Käina

kirikumõisale kuulunud maadest anti uuele *Emmaste kirikule* üle terve Lelu küla. Emmaste mõisa tookordne omanik, Karl Magnus de la Gardie (1788–1856) lesk, sündinud Lucie Steinberg (1792–1868) andis kirikule maad kirikumõisagi jaoks, samuti ehitusmaterjali. Talupojad ehitasid ka kiriku, mis sai valmis juba 1867. aasta sügisel. Esimene laps on seal ristitud 24. septembril ning esimene laulatus toimus 26. novembril 1867. Seega oli Emmaste kihelkond juba eksisteerimas, misjärel sai ametliku kinnituse ka *Emmaste vald*. Emmaste mõis riigistati maareformiga, selle maad jagati asunikele. Mõisahoonesse asutati kool. Vallamaja ja kirik jäid samuti sõjast puutumata ning on säilinud tänaseni.

Hiiumaa asustus oli veel XIII sajandi algul üsna vähene, kui seda 1228. aastal tühjaks saareks — *INSULA DESERTA* — hinnati. Aga seejärel hakkas sinna uusi asunikke tulema — eeskätt Saaremaalt, kuid ka mandrilt, kui otsustada kaasatoodud kohanimede järgi. Kärla kihelkonnast Tärgimäe (sks. *Terkimäggi*) mõisa nimest võib pärineda Hiiumaa lõunapoolseima Tärkma küla nimi. Selle Emmaste mõisa nimi võis tuleneda Saaremaal esinenud mehenimest *Emme* resp. *Emmo*. Hiiumaa 1564. aasta maaraamatus esinevad mõlemad.

1254. aastal toimunud maadejaotamisel langes Hiiumaa läänepoolmik Saare-Lääne piiskopile. Viimase asemik Hiiumaal elas 1564. aastal Alliksaare ametimõisas, nüüdse Vanamõisa küla kohal. Rootslased vallutasid Hiiumaa 1563. aasta septembrikuus ja seejärel kujunes saare ainsaks halduskeskuseks Pühalepa mõis kuningliku foogtiga. Järgnenud sõjaliste raskuste tõttu tuli kuningal oma truuskjäänud vasallidele elatamiseks anda ajutiste läänidena peaaegu terve Hiiumaa, nii et foogtil tuli mõnda aega elada isegi Pühalepa kõrtsis. 1620. aastal andis kuningas võlgade katteks Jakob de la Gardiele rendile kõik oma valdused Hiiumaal, muutes need 1624. aastal koguni päritavaks omandiks, mis tema surmaga (1652) läks üle pojale, Axel Julius de la Gardiele.

Sajandi lõpul (1695–1697) laastas maad kohutav näljahäda ja 1700. aastal puhkes Põhjasõda, mille käigus 1710. aastal vallutasid saare Vene väed. 1710–1711 jätkas hävitustööd suur katk. Järgnevalt olid Hiiumaa mõisad renditud aadlikele ja ohvitseridele kuni 1755. aastani. Sel aastal anti tsaarinna Jelizaveta Petrovna korraldusel endised de la Gardiede valdused peale

Orjaku, Partsi ja Kärkla vanaisa pärandina üle Ebba Margareta Stenbockile (†1775). Seejärel sai tema noorim poeg Jakob Pontus Stenbock (1743–1824) pärandiks Suuremõisa (endine Pühalepa mõis), mille alla kuulus üle veerandi Hiiumaast, kaasa arvatud lõunapoolne osa — Sõru ehk Hagapä vakus. Vanem poeg Karl Magnus Stenbock (1725–1798) sai muuseas Kõrgessaare mõisa ning on ajalukku läinud sellega, et mängis maha oma privileegide kaitsmist taotlenud Reigi rootslased. Viimased veeti 1781. aasta augustis Katariina II ja vürst Potjomkini korraldusel Hiiumaalt välja — üle tuhande inimese suunati Ukrainasse Dnepri äärde. Mõlemad nimetatud pojad olid rikaste pärijatena suutnud Peterburi kõrgemas seltskonnas hästi kohaneda ning suuri võlgu teha, sealhulgas kaardimänguvõlad. Mõni aasta pärast ema pärandi kättesaamist olid kummagi võlad tõusnud juba mitmekümne tuhande rublani.

Jakob Pontus Stenbock asus Suuremõisa tulukust parandama uute karjamõisate rajamisega ülesharitud talumaadele, et hõlpsasti suurendada teraviljatoodangut. Juba 1777. aastal müüs ta mandrile viimiseks ära Soonlepa küla elanikud ja rajas sinna karjamõisa. Emmaste mõisa rajamiseks asustas ta 1779. aastal Emaste küla rahva Kurisu mõisakese maadele ja seejärel Vilivalla ning Loja küla elanikud Hiiesaare mõisa aladele. Ka Harju küla maadele rajas ta uue karjamõisa. Aga siis, 1788–1789 tuli Hiiumaale suur ikaldus, nälg ja mitmesugused nakkushaigused koos suure suremusega, mis mõisamajanduse olukorda rängalt halvendas.

Mereröövlina kirjandusse läinud Otto Reinhold Ludwig Ungern-Sternberg oli ettevõtliku majandusmehena juba 1781. aastal otnud Hiiumaal Kõrgessaare ja Lauka mõisa. Ta muretses endale mitu kaubalaeva, kaubitses teraviljaga ning ühtlasi sai temast suur viinatootja. Viina müüs ta peamiselt Peterburis Vene kroonule, ja väga soodsa hinnaga. Tema pidi tegelema ka Näkimadalatel hukkunud laevade päästetöödega, mis andsid suurt tulu. Ilmselt ostis ta kokku Jakob Pontus Stenbocki võlakirju, kuni sundis viimast 1796. aastal loovutama Suuremõisa koos karjamõisatega. Nii jäi Jakob Pontusele ainult 1779. aastal rajatud Emmaste mõis üsna laialdaste maavaldustega, kus 1795. aastal oli 133 talu 615 mees- ja 617 naishingega.

Kontinentaalblokaadi ajal tegi J. P. Stenbock veel ühe katse oma rahalise seisundi parandamiseks. Ta rajas Tärkma küla randa "soolakoja" soola väljakeetmiseks Soela väina veest. Selle soolus kõigub ainult 6 promilli ümber, sõltudes tuultest ja hoo-
vustest. Toodangust turustati halli soola ja kohalikele elanikele ka soolvett. C. Russwurmi andmeil olevat seal kolme aasta jooksul müüdnud soola umbes 70 000 bankorubla eest. Tuleb kahtlustada välismaise valge soola salajast sissevedu Rootsist: selle juurdeli-
samine merevee keetmisel lihtsustab "tootmisprotsessi" ning too-
dang tuleb siiski *turustamiskõlblikult* hall. Vastava salakaubaveo
eksisteerimist lubab oletada ka asjaolu, et seda pidi antud piirkon-
nas takistama Sõru piirivalvekordoni meeskond. Nimelt oli Sõru
kordoni randrüütli Andrus Tönnisohni ühele pojale 1811. aastal
vaderiks krahv Stenbock ise, teisele 1814. aastal veel tema tütar
ning krahv de la Gardie. Ka Tärkma ning Hindu küla mõningatele
lastele on vadereiks olnud Emmaste mõisa suurused, mis eeldab
nende isade olulisi teeneid mõisale. Miks mitte just salakauba ve-
damisel, millega Saaremaa ja Hiiumaa rannakülade talupojad ka
järgnenud aastakümnetel üsna aktiivselt tegelesid. C. Russwurmi
andmetel suutis tolleaegne piirivalve tabada väheseid. Kui kinni
püüti kolm salakaubavedajate paati, siis sada pääses õnnelikult
randa.

Emmaste mõis läks 1819. aastal Karl Magnus de la Gar-
diele (1788–1856) ning seejärel tema lesele, kes andis veel enne
surma (1868) maid ja ehitusmaterjale Emmaste uuele kirikule.
Selle valmimise järel jäi lagunema umbes paari sajandi vanune
Sõru kabel, mis asus otse nüüdse paadisilla kõrval, kus kabeli
rususid ja vanu huariste veel mõnekümne aasta eest näha oli.

Emmaste mõisa rajamise eelloost räägib rahvasuu, et vanas
Nõmme kõrtsis kiidelnud Emaste küla mehed oma viljasaakide
ning heade põllumaadega. Need jutud jõudnud ka Suuremõi-
sa Jakob Pontus Stenbocki kõrvu ning saanud aluseks uue mõisa
rajamise mõttele. Vastava käsu täitjaks oli ilmselt mees, kes vade-
rina Käina kirikuraamatus 19. novembril 1779 *Emmaste Nuudi* ja
2. märtsil 1780 *Emmaste mõisa Nuudi* nime all kirja on pandud,
kes sündis tavalises taluperes, kuid võeti juba noorena Suuremõisa
teenistusse.

Pühalepa kirikuraamatust nähtub, et Salinõmme Matse Nigo Laasi ja Kreedu esimese lapsena on 25. detsembril 1743 sündinud poeg Nuut. Edasi selgub, et ta oli juba 1767. aastal Suuremõisa teenistuses. Nuut oli 1771. aastal vana krahviproua teenijaks ning vabastati krahviproua poolt enne viimase surma (1775) pärisorjusest ja arvati vabade inimeste hulka. Ta jäi edasi Jakob Pontuse teenistusse ja juhtis 1779. aastal viimase käsul Emaste küla lammutamist ning uue mõisa rajamist. 1782. aasta hingeloendis nimetatakse teda juba mõisavalitsejaks (*Amtmann*) nimega Kanut Hoff. Ta püsib selles ametis ka veel 1794. aastal, kusjuures tema nime on Käina pastor kirjutanud mitmeti — Knut Knuthoff, Nut Nuthoff, Nuut Knuthoff. Edasi selgub, et ta on siirdunud Haapsallu ja surnud seal enne 1811. aastat. Abiellunud on ta enne 1786. aastat, naise nimeks on kord Lisa, siis Lieso ja lõpuks peenemalt Elisabeth. Lapsi sellest abielust ei ole registreeritud. Nuudi noorem vend Hans (1748–1823) oli juba 1773. aastal Suuremõisas kokaks ning suri Emmaste mõisa kokana. Vend Jüri (1760–1812) järglased said 1835. aastal perekonnanimeks *Hawik*. Tema pojapoeg Tomas Hawik elas veel 1869. aastal Hilleste külas, kus tema lapsed kõik noorelt surid, nii et see perekonnanimi Hiiumaal kustus.

Eeltoodu on vist küll ainsaks näiteks Hiiumaalt, kus taluperes sündinud poisist on saanud truu ning püüdlik mõisateenija, kes pärisorjast vabaks inimeseks tehti, sellisena Emaste külast mõisa tegi ja selle valitsejaks sai — näide, kuidas pärisorjadest võrsusid poolsaksad ehk kadakad.

LEO TIIK (sünd. 1910), astunud Tartu ülikooli aastal 1929 ja lõpetanud selle majandusteaduskonna 1940. a, jäädes sama teaduskonna assistendiks; viidud koos teaduskonnaga Tallinna Polütehnilisse Instituuti, läks 1941. a mobilisatsiooniga Venemaale. Novembrist 1944 kuni augustini 1954 TPI majandusteaduskonna õppejõud, seejärel kuni 1977. aasta augustini Tartu ülikooli majandusgeograafia õppejõud, majandusgeograafia kandidaat, dotsent. Pärast seda pensionil.

ARVUSTUS

KA EESTIS ON ARHITEKTE!

Mart Kalm. *Arhitekt Alar Kotli: Monograafia.* Tallinn: Kunst, 1994. 254 lk.

Eestis ilmub vähe arhitektuuriraamatuid. Eriti võrreldes Soomega, kus arhitektuur on tähtsal kohal rahvusliku kultuuriidentiteedi iseloomustajana. Soomlased, kes on uhked oma suurte nimede üle muusikas, kunstis, kirjanduses (ja spordis!), nimetavad sellesama hingetõmbega ka arhitektuuri — Eliel Saarist ja Alvar Aaltot koos Sibeliuse, Sillanpää, Gallen-Kallela ja Kalevalaga. Kirjandust arhitektuuri kohta ilmub neil palju, nii oma kui võõramaa keeles, kuigi Soome arhitektuuri suurimad kuulsusepäevad on ehk juba läbi.

Meil tänapäeval arhitektuuri kultuurinähtuste hulka ei arvata. See ilmneb mitmeti — nii kultuuripoliitilisel kui massimeedia tasandil. Tavakodaniku arusaam ehituskunstist on võrdlemisi puudulik ja kooliõpetuses arvatakse, et esteetilise kasvatusena on juba siis kõik korras, kui see piirdub muusika- ja laulutunniga. Kuigi traditsiooniliselt algab iga kunstiajaloo periood arhitektuurist. Meie kunstiteadlastegi käsitlustes jäädakse siiski rohkem ehituste visuaal-esteetilise külje hindamise juurde, puudutamata ehituskunsti laiemat sidet rahva elulaadi ja mentaliteediga, ümbritseva keskkonna kujundamisega, mis paraku toimub praegu valdaval määral odava massikultuuri vaimus ja selle mõju all. Oma suurehitusi laseme tänapäeval püstitada pigem välisehitajatel — välisinvesteetrijatele. Arhitektuuripõld on üle kolinud kinnisvaraturule. Ometi oli kunagi kõik teisiti — ka meil olid omad meistrid ja prohvetid.

Üks raamat on siiski ilmunud — Alar Kotlist, kelle käe alt on tõusnud mõndagi sellist, mida võime oma kultuurivaramu arhitektuurilahtrisse paigutada ja maailmale esitada, kui küsitakse, kes me oleme. Öigustõelda on Alar Kotli mees, kelle eluperiood sisaldab peaaegu kogu Eesti 20. sajandi arhitektuuri tõusu ja mõõna, tema hiilgust, nii palju kui seda oli, ja viletsust. Sajandi alguses oli kohalik kultuur veel kõvasti

baltisakslaste käes, eestlaste kultuuripürgimused piirdusid esialgu intelligentsiga ja ehitav rahvakiht ei olnud veel jõudnud nii kaugele, et endale teadvustanuks "omakultuuri" (nagu siis öeldi) väärtusi. Matkiti pigem sakslasi. Tähtehituste puhul nagu Estonia ja Vanemuine siiski taibati tuua appi soomlased. Pärast Vabadussõda, nagu on kuskil kirjutatud ka Edgar-Johan Kuusik, ei olnud iseseisvas Eestis esialgu erilist turgu arhitektuurile; alles pikkamööda arenes ehituskultuur, "hea ehitustava", ja kasvas tarve oma, eestipärase kujunduse ja arhitektuuri järele sedamööda, kuidas nn "kultuuriinimese" mentaliteedis saksikus taganes, asendudes eneseteadvusega, oma identiteedi ja rahvuslike väärtuste tunnetamisega. 1930. aastate lõpuks jõuti niikaugele, et soomlased võisid imetleda eestlaste kultuursust, euroopalikkust ja kadestada meie nõtket vaimuelu. Ka arhitektuuris tähendas see omapärase laadi kujunemist, mille markantseks näiteks on August Volbergi, Erika Nõva, Edgar Velbri jt töö taluehituste alal: kujundati täiesti oma stiil hoolimata eeskujude kasutamisest (skandinaavia, saksa *Heimatkunst*). Selle stiili võttis ehitav rahvas omaks. Samal ajalise töö eestipärase arhitektuuri kujundamisel, mis ülalnimetatud arhitektid tegid väikehoonete arhitektuuris, tegi linnaehituses peamiselt Alar Kotli, kes samuti taotles meie oma arhitektuuri viimist arvestatavale tasemele ja kelle töös need taotlused olid ehk enam esikohal kui teistel tema kaasagsetel. Nendest tõuseb muidugi kõigepealt esile Edgar Kuusik, kelle tulem ei olnud mahult sugugi väiksem, kuid võib-olla mitte sedavõrd teadlikult sihitud rahvusliku omapära rõhutamisele (kui välja arvata nn "eesti tuba" Oru lossis). Igatahes pooldas Edgar Kuusik ise just nimelt klassitsismi, mis, tõi küll, oli tollal paraadhoonetes kõikjal moes sellel või teisel kombel, mitte ainult "fašistlikul Saksamaal". Alar Kotli püüdis seda ehk rohkem Skandinaavia eeskujul interpreteerida omamoodi, iseasi kui suure eduga just.

Kõik see, milleni Eesti arhitektuur jõudis 1940. aastateks Alar Kotli ja teiste kaastegevusel ja mis (Jumal tänatud) on jäädvustatud kogumikus *20 aastat ehitamist Eestis* (seda küll ei leia Mart Kalmu kasutatud kirjanduse nimestikust), on meie 20. sajandi arhitektuuri senine tipptase nii nagu ta on, ja väärib sellega austust ja tähelepanu kui ühe väikerahva iseseisvuspüüdluste ja -saavutuste tunnistaja, ja seda sõltumata tema globaalsest kunstilisest väärtusest. Meile peaks see olema niisama kallis ja hinnatav kui meie muistne iseseisvusaeg, kui rahvakunst ja Vabaõhumuuseum — meie mineviku helgete hetkede tunnistajana. Mitte ainult Tallinna vanalinn ja ordulinnused, vaid ka kõik aastatel 1918–1943 ehitatu tuleks võtta riikliku kaitse alla.

Pärast sõda algas eesti arhitektuuri allakäigu periood, ja sellegi tunnistaja pidi Alar Kotli tahes-tahmata olema. Alguses, 1940. aastate lõpul, olid meeles veel vanad eestiaegsed traditsioonid ja neid püüdis Alar Kotli koos teistega kaitsta pealetükkiva kommunismi ja sellega kaasneva rahvusliku nihilismi eest. Sõjajärgse puuduse õhkonnas tegi kommunistlik võim "sammu tagasi" ja lubas, kujutage ette, hakata majajomanikeks neil, kes oma maja ise oma kätega suutsid üles ehitada. Läksi lahti "individuaalelamute" ehitamine, varemeist ja althõlma hangitud ehitusmaterjalidega, n-ö kümne küünega kõhu kõrvalt. Ehitasid maalt kolhooside eest linna põgenenud ja muud peavarjuta jäänud inimesed, noored perekonnad, mitte rikkad ja prestiižikad, nagu võiks ehk arvata. "Punasele nomenklatuurile" ja Venemaalt toodud tööliste ehitas riik tasuta kortereid tüüpmajadesse. Kuid mis imepärane — need vaesed ehitajad, kes tegid seda n-ö peost suhu ja hoides kokku, kust said, ei ehitanud oma maja ja kodu siiski ilma arhitektita, ilma projektita, nagu tollal tegelikult oli võimalik. Arhitektidel oli avalikult oma kutsealal tegutsemine isegi keelatud, seda võrdsustati eraettevõtlusega, see langes karistuse alla ja maksustati kõrgelt. Projektid siiski telliti, kuid eratöö varjamiseks kirjutas ehitaja projektile ise autorina alla, see oli lubatud. Nii on tõenäoliselt ka Alar Kotlilt pärit palju anonüümseid projekte ja ehitusi tollest ajast.

See mentaliteet, mis säilis tolaegses eesti inimeses, kes niiviisi oma kodu looma hakkas, oli pärit Eesti ajast ja selleni jõudmiseks olid Alar Kotli ja teised tema kolleegid oma töö teinud. See oli üldiselt teadvustunud arusaamine sellest, et ehitus, maja, elamu, kodu, ka linn või küla, ei ole ainult ehitusobjekt, tehniline rajatis "arhitektuursete" kaunistustega, vaid midagi enamat, see oli arusaamine arhitektuuri ja ehituse kokkukuulumisest, arhitektuuri vajalikkusest inimese elus ja ümbruses üldse.

Muutus mentaliteedis, mille saavutamist valitsev võim igati taotles, viis selleni, et koos ehituse insenerliku osa positsioonide tugevnemisega taandus arhitektuur üha enam dekoratsiooni ja butafooria tasemele. Kui 1956. aasta järel toimus veel ka nn liialduste mahavõtmine, oli ehituse insenerliku osa prioriteet täielikult kindlustunud. Pseudoklassitsistlikust fassaaditsemisest ja ideoloogilisest diktaadist loodetud vabanemise asemel sattuti vihma käest räästa alla. Arhitektuur oli "liialdus" ehituses ja pandi keelu alla, ka sõna "arhitekt" sai funktsionääride suus halvustava kõla. 1960. aastateks kujunenud tehnikism sai toitu ka tol ajal ülemaailmselt levinud võrdsusastest ja liberalistlikust nivelleerimisest, mis muutis olukorra eriti riiklikes projekteerimisasutustes arhitektidele lausa võimatuks. Arvan, et just see, mida tollal lühidalt "inseneride

võimuks" kutsuti, oli põhjuseks, mis Alar Kotli taolist loomingulist isiksust sundis Eesti Projektist lahkuma ja teadusasutuse "elukaugema" töö valima. "Arhitektuuri teha" võis ju tollal veel vaid üksikute suuremate projektide juures; tüüpprojekteerimisel, millega Alar Kotli seal paratamatult tegelema pidi, ei olnud selleks praktiliselt mingeid võimalusi. Mõnevõrra mängis tekkinud inseneride-arhitektide vahekorras kaasa ehk ka TPIs levinud homofaberlik "Maddisoni vaim", mis pealegi oli hästi võimeline muganduma ka marksistlik-materialistliku maailma-vaatega. Nii et teadusasutusse minek oli ehk seotud rohkem teatava eksiilipürgimusega kui teadushuviga, pealegi võimaldus teadusasutuses tegelda just vabama loomingulise tööga nn "eksperimentaalprojektide" kallal, vältides Lasnamägede loomist projekteerimisinstituudis.

Võib vaielda, kuivõrd nüüdseks kujunenud suhtumine arhitektuuris, tema taotluste ja võimaluste piiri, on üldise kultuurikriisi osa, ning kuivõrd on arhitektuuri elitariseerumine seotud postmodernismi ja uute vooludega. Vaieldamatu on see, et tänapäeva kultuurisituatsioonis arhitektuur enam kaasa ei mängi. Enamik ehitajaid ei mõista, milleks on vaja kõigi projekteerijate kõrvale veel arhitekti, ja enamik kultuuriülemaid ei mõista, milleks on kultuurist rääkides vaja nimetada veel ka arhitektuuri. Kuid see on juba meie aja probleem. Alar Kotli tegevusperioodil käis veel võitlus Eesti arhitektuuri säilimise ja tema järjepidevuse eest, ning mitte päris ilma tulemusteta.

Sellest kõigest oleks tahtnud lugeda ka Alar Kotli monograafiast. Seda kõike seal ei ole — küllap oleks võinud ehk ollagi. Kuid antud käsitluse aluseks on siiski hoopis erinev ellusuhtumine, teine vaatenurk ja vaimulaad. On küllalt tavaline lähtuda mineviku hindamisel oma aja mentaliteedist. Ei saa ju midagi teha selle vastu, et erinevate põlvkondade ellusuhtumine ja arusaamad on erinevad. On öeldud, et ajalugu on mentaliteedimuutuste ajalugu. Ka Kotli-aegne mentaliteet erines tänapäevasest — sellestki tuleb aru saada. Veider olekski kujutleda, et ajal, mil Voldemar Vaga oma *Üldise kunstiajaloo* lehekülgedel taunis "mõttekunsti", oleks erilist tähelepanu pööranud kunsti filosoofilis-semantilisele küljele või hakatud väljendama mingeid sotsiaalseid või muid ideid. Lihtsalt öelda — see polnud siis moes. Maal olgu maal, ei midagi enam. Ja arhitektidele kehtis Saksamaalt toodud põhimõte: arhitekt ärgu jutustagu, vaid joonistagu, tema väljendusvahend on pliiats ja joonlaud. Lobisemine oli lubatav vaid kirjanikele, teised pidid end väljendama oma kunsti kaudu, sellele omaste väljendusvahenditega. Kunst pidi olema mõistetav ilma kommentaarideta.

Sõjajärgsel ajal olid paljudki väärtushinnangud veel üsna eestiaegsed. Ametite ja aumärkide järgi ei olnud siis kombeks loojaid liigitada.

Niisugused "pingeread" ja tiitlid on alles hilisem nõukogulik saavutus. Materiaalne heaolu ja edukus ametiredelil ei olnud veel mingid näitajad, auto omamine ei olnud iseenesest "staatussümboliks" nagu hiljem. Sõnapaaril "karjääri tegemine" oli isegi veidi halvustav maik. Sellepärast ei tahaks ka uskuda, et Kotlile oleks midagi sellist omane olnud, eriti pärast sõjaaegsel perioodil.

Kui Kotlile sai osaks projekteerida selliseid suuri objekte, millel on ka sümboli tähendus rahvusliku identiteedi seisukohalt, nagu Estonia ja laululava, siis oli ta selle tööga ära teeninud ja sai sellega ka ausalt hakkama. Kahjuks oli Kotli sunnitud tegelema ka teistsuguse riikliku tellimusega — tööga riiklikus projekteerimisinstituudis tüüpprojektide ja muude kroonutellimuste kallal, millele Mart Kalm oma raamatus kahjuks liiga suurt tähelepanu pöörab. Oli küll sellelgi tööl oma mõte — kasvõi see, et hoida siit eemal vene arhitektid ja üleliidulised tüüpprojektid —, kuid mingist sotsiaalse tellimuse täitmisest selle puhul küll juttu ei saanud olla, seda takistas nõukogulik projekteerimisbürookraatia, mille hoobade juurde eriti pärast 1956. aastat libistasid end osavalt vastavate kalduvustega võimumaiad ehitusinsenerid. Peab ütleva, et meie tolleaegse (ka praeguse) ehitusbürokraatia ja arhitektitöö võimaluste vähenene tundmine takistabki sageli meie arhitektuurikriitikutel mõistmast ja õigesti hindamast üht või teist nähtust meie arhitektuuris. Arhitektuur ei ole ju vaba kunst nagu näiteks muusika, siin määrab raamid midagi palju konkreetsemat kui "sotsiaalne tellimus".

On üldse küsitav, kuivõrd saab rääkida "sotsiaalsest tellimusest" ka nõukogude perioodi teoste puhul. Pigem võiks rääkida "sotsialistlikust tellimusest" — kommunistliku partei ja võimu ettekirjutusi mõeldes. Ma tahaksin siiski uskuda, et teosed nagu "Kantaat Leninile" vms ei ole loodud autori vabal tahtel, et rahuldada Eesti rahva nälga selliste teoste järele. Pigem vastupidi — andes nõnda keisrile, mis keisri kohus, püüti saada võimalus teha ühtlasi midagi sellist, mida Eesti ühiskond tõesti ootas. See käib ka arhitektuuri kohta. Näiteks osavõtt monumentide projekteerimisest (mille eest tasuti hästi) andis neil rasketel aegadel võimaluse projekteerimisinstituudist saadavale väikesele palgale tunduvalt lisa teenida. Pole teada vist ühtegi arhitekti, kes sellist tööd lausa oma kutsumuseks oleks pidanud.

Iseloomulik oli suhtumine funktsionalismi. Rahvapärast arusaamist funktsionalismist ehk "moodsast arhitektuurist" iseloomustasid "lamedad" katusega kastmajad (vastandina "kõrge" katusega majadele), laiad aknad (vastandiks kitsad ehk püstaknad), heledad ja siledad, ilma dekooriga seinad, puhas hügieniline välisilme ja ka mõned väiksemad iseloomulikud detailid. Kõik see oli Vene okupatsiooni ajal sõna otse-

ses mõttes riiklikult keelatud. Nii et kui Ain Kaalep 1957. aastal luuletas: "Sõber, kui ehitad maja, siis tee talle suured aknad..." jne, tuli sellest paksu pahandust. Lai ehk suur aken — vene keeles *лежащее окно* "lamav aken" — meenutas "akent Euroopasse" ja pidi võimumeeste arvates tähendama "lõmitamist lääne ees", ainult püstaken — *стоящее окно* "seisev aken" — olevat nõukogude inimesele vääriline. Lai aken oli keelatud, see tuli projektist lihtsalt käsu korras maha kustutada. Siin polnud enam juttu "sotsiaalsest tellimusest". Harilik individuaalehitaja püüdis aga oma majakesse ikka kasvõi ühegi akna teha vähemalt kolme poolega.

Paistab silma, et autor interpreteerib paljusid asjaolusid ja nähtusi teisiti, kui mäletab allkirjutanu, kes on suurema osa kõne all olevast perioodist kaasa elanud. Ka ilmne marksistliku ajalookäsitluse mõju on tunnetatav, ehk just selle tõttu, et esialgne kirjapanek on pärit aastatest, kus see oli veel kohustuslik. Võib-olla oleks pidanud teksti põhjalikumalt redigeerima, eriti terminoloogia osas. Palju asju on üle tähtsustatud nagu sotsiaalset positsiooni, läbilöömist, auto omamist, ametiredelit, esiarhitektiks tõusmist jne. Hakkab vastu saksa mõjude pidev põlastav mainimine; ning lõpus "intrigeeriva omapära" ja "iriseva ironia" asetamine arhitektuuriloomingu taotlemisväärseks eesmärgiks.

Näiteks Tallinna Kunstifondi hoone juures ei saa küll kuidagi rääkida "lopsakast stalinistlikust dekoorist". Vähemalt lopsakas see dekoor küll ei ole. Dekoori on sinna projekteerimise käigus "juhtorganite" nõudel lisatud, kuid ikkagi kritiseeriti hoone "funktsionalismi retsidiive" ja lahjat dekoori. Kunstihoone pealeehituse loost jääb samuti natuke teistsugune mulje kui tegelikult toimunust. Niisuguseid lahknevusi on teisigi. Üldse tuleks selle aja kirjalikesse allikmaterjalidesse — otsustesse ja protokollidesse — suhtuda väga kriitiliselt. Enamasti ei vasta nad sellele, mida omavahel räägiti või tegelikult mõeldi. Nii on näiteks ENSV Arhitektide Liidu protokolliraamat allikmaterjalina üsna ebausaldatav, samuti kui kogu tolleaegne ajakirjandus, *Eesti Arhitektide Almanahh* kaasa arvatud. Hinnangud ja järeldused olid ju ülaltpoolt ette antud.

Mart Kalmu analüüs on kahtlemata teaduslikult pädev ja annab tunnistust tema kõrgest eruditsioonist. Eriti hinnatav on töö, mis on tehtud selle mahuka materjali kogumisel ja läbitöötamisel. Kuigi lugedes jääb paraku mulje, et igasuguste stiilimõjutuste seiramisel on tihti kärbest suurtükiga lastud ja et tegelikult on asjad palju lihtsamad. Vähemalt ehitatud arhitektuuris ei mõjuta loomingulised taotlused tulemust mitte nii suurel määral kui kasvõi nt kujutavas kunstis. Loodan, et need vastakad tunded, mis tekkisid raamatut lugedes, on tingitud siiski vaid põlvkondade erinevast vaimulaadist. *Tempora mutantur...* Jääb küsi-

mus — kas üldse on võimalik mõista minevikku? Selleks peab tajuma ajastut täielikult. Ei piisa olulistest faktidest, pilti võivad muuta ka tähtsusetud killud ja inimeste sisseelamisvõimel on piirid. Kuid sellesama pärast ei saa me ajalugu ennast ka hukka mõista. Kui mõistamegi hukka näidendi tegelasi ja nende tegusid, tuleb seda teha ajastu kontekstis. Tuleb arvestada seda informatsioonihulka, mis omaaegsetel inimestel oli kasutada. Kes võidab sõja, ei olnud ette teada ja patsifismi peeti veel 1940. aastatel lihtsalt narruseks — tuumapommi ei olnud ju ka veel. Kas me aga vaevume kujutlema, milline oli tolle aja inimese mentaliteet? Siis kui pildiraadio oli veel tehniline utopia ja moes olid briljantiinisoengud ning *Anschluss* id. Või ehk Põhjasõja-aegse inimese vaimulaad? Ainuke lohutus on see, et niisama vähe, kui meie mõistame minevikku, mõistetakse ka meid — ja tulevikus ei mõisteta neidki, kes praegu meid ei mõista. Keegi ei ela igavesti.

Pealegi on see ikkagi hea ja ilus raamat ühest meie arhitektuuri suurkujust ja täidab edukalt tühja koha meie arhitektuuriteaduses. Raamatu kujundus ja trükitehniline kvaliteet on heal tasemel. Soovida jätab ehk pildimaterjal (fotod ja joonised) — mitte nende valik ja hulk, vaid fototehniline ja reproduktsiooniline kvaliteet. Ilmselt tuli piirduda olemasoleva materjali kasutamisega — kuid häid arhitektuurifotograafe on meil ju ka vähe. Arhitektuuriraamatus peaksid üldse graafiline materjal ja fotod olema esikohal — siin on nad paraku enamasti teisejärgulistena, väikeses formaadis paigutatud illustratsiooniks teksti sisse. Just fotode (ja jooniste) avaldamise abil on võimalik teadvustada arhitektuuriteoseid kultuurilooliste faktidena — ja selleks on meil tegelikult küllaldaselt võimalusi — keskajast tänapäevani. Eriti kui objektidele neid vääriva lugupidamisega läheneda.

Boris Mirov

EESTI HERALDIKAST

Tiiu Oja, Eero Medijainen. Eesti vapid ja lipud. Tallinn: Olion, 1993. 87 lk.

Raamat on tervitatav katse anda ülevaade Eesti linna- ja maakonnavapide kujunemisest ning tutvustada heraldika põhimõtteid. Et kohati on

kirjeldustes tunda teatud pinnapealsust, võib tuleneda sellest, et autorid ei soovi uppuda keerulistesse heraldikadetailidesse; nende vaagimine võiks olla aluseks juba põhjalikumale tööle, milleks käesolev raamat lootust annab.

Veidi liiga hoogne on ehk autorite väide, nagu kujunenuksid vapid sümbolitest pitsertel, müntidel ja medalitel. Ajaloost on teada väga vanu sümboolseid kujundeid, mis tulid kasutusele seoses usunditega, väejuhtidega jne; antiikses Kreekas ja Roomas leiame neid juba laialt levinuna. Diskussioon vappide päritolu üle on muidugi mõneti skolasitiline. Õigupoolest on heraldikas selle üle palju ja viljatult vaieldud ning viimasel ajal kaldutakse seda teemat üldse kõrvale jätma. Siiski tuleb heraldilise vapi allikatest rääkides meeles pidada, et sümbol, mida inimene on enda eristamiseks läbi aegade kasutanud, on olemuselt personaalne, mitte umbisikuline, ning et sümboolika on omane igale ajastule, kuid samas piiritletav selle ajastu arusaamade ja inimestega.

Personaalne on olemuselt ka heraldiline vapp, mis algselt määratles, et tema kandja on millegi poolest tuntud ja märkimisväärne (*nobilis*) — erinevalt lihtrahvast (*ignobilis*) —, ning muutus lõplikult päritavaks ja impersonaalseks alles XIV–XV sajandil. Rüütli relvavammusele (millest pärinevad ka tänaseni säilinud heeroldikuuved), kilbile, sadulatekile ja mujale paigutatud vapp pidi aitama teda ära tunda lahingus ning vapp pitsatil omakorda tuvastama tema volitusi maavaldajana.

Heraldika ranges tähenduses piirdub teatavasti Euroopaga ja ajastuga alates XI sajandist. Heraldika üheks alusepanijaks peetakse keiser Friedrich Barbarossat ning on tõenäoline, et kord juba käibele võetud lihtsamad heraldilised reeglid levisid üle Euroopa vähem kui viiekümne aastaga. Heraldika varasemal perioodil valitses sümbolite valiku suhtes ilmselt üsna suur vabadus ning heraldikareeglite järgimine muutus rangemaks alles heeroldite instituudi tekkega XIV–XV sajandil, kohati aga (Skandinaavia, Venemaa) veelgi hiljem.

Et kogu maa tavaliselt kuulus (vähemalt nominaalselt) seda kontrollivale valitsejale, sai heraldikareeglite karmistudes tegeliku sisu ka heraldika üks varasemaid põhimõtteid, nimelt see, et millegi poolest silma paistnud ja teenekale isikule võis kinnistada kandmiseks sümboolsed vapirelvad ainult suverään või valitseja. Vapirelvadel ehk vapol oli, nagu ülal näidatud, isikut eristav eesmärk, kuid sellega kaasnes enamasti ka mingi maavaldus. Maavalduse ja vapi ühest suhet määratleda on raske, kuid üldiselt pidi vapiomanik suutma saata sõtta teatud hulga relvastatud mehi ja tal pidi olema kas vastav sissetulek või maa, mida vastutasuks sõjaliste teenete eest edasi läänistada.

Mis puutub linnade vappidesse, siis on needki kinnistatud või antud ühe või teise valitseja poolt. Oli üsna tavaline, et linn sai endale vapirelvadeks kohaliku valitseja vapi või vähemalt mõned sümbolid sellelt. See võis olla nii vapi kinnistamise eelduseks kui ka näitamaks linna teatud sõltuvust valitsejast (vrd ka varakeskaja rüütliheraldikaga, kus oli tavaline, et piirkondlik suverään andis madalama astme aadlikule õiguse kanda oma vapol ühe lisakujundina suverääni vappi). Enamasti said nii oma vapid Euroopa linnad, nende seas ka Tallinn — pitsateil ja rahadel kasutati algselt kohalike valitsejate sümboleid, mis linnad hiljem (kui üldse) esitasid eri valitsejatele kinnistamiseks.

Heraldika liigitab vapid kümnesse gruppi, mis oma hierarhias hästi kajastavad vappide kinnistamise erinevaid viise:

- valitseja kantav **dominioonivapp**;
- **pretensioonivapp** (valitseja kantav selle regiooni vapp, mille üle tal on tegelik kontroll);
- **kogukonnavapp** (piiskopkondade, linnade, ülikoolide, ühingute vapp);
- **ameti- e patronaaživapp** (kannavad teatud ametikohtade omajad);
- **pärandusvapp** (kannavad teatud maavalduste, mõisate pärijad);
- **omandatud e vallutusvapp** (võitja võtab üle osaliselt või täielikult võidetud vapi — siia kuuluvad ka sellised pretensioonivapid, mille kandjad esitavad nõude teatud regioonile, tegelikult seda valitsemata; asjaolu, mis saab raamatus veidi ebaselge tõlgenduse);
- isalt pojale päranduv **patriarhaalne vapp**;
- tavaliselt abielu kaudu tekkiv **liitumis- e alliansivapp**;
- **adoptsioonivapp** (kinnistatud tavaliselt testamendi teel mittevaresugulastele);
- **kontsessioonivapp** (valitseja antud vapp või sümbol vapile asetamiseks).

Täpsustamist vajab ka raamatus esitatud väide helesinine värvi e tinktuuri kasutamise kohta heraldikas. Nimelt ei kuulu helesinine vapi põhitinktuuride hulka, kuivõrd ta võeti kasutusele hiljem ja esineb suhteliselt harva. Hele- ehk taevasinise (*bleu céleste*) graafiline kujutis on must-rita valge nagu ka hõbedal (*argent*). Ilmselt on autorid pidanud silmas põhitinktuuri sinist (*azure*), ometi on eelnimetatud ebaselgus raamatus läbiv.

Ka väide, et igale vapikilbile oli paigutatud kindlasti mingi sümbol, ei ole täpne. Euroopas on teada perekondi, kelle vapol on ainult karusnahk, metall või tinktuur ilma sümboliteta, näiteks Normandia Bruget,

kes kandis hõbedat, või Bretagne'i hertsog, kes kandis ainult hermelini. Roland de Sutton kandis aga hõbedasel kilbil musta kantonit ja Tanau krahvid põikjaostatud hõbedat ja musta. Muidugi on need harvad erandid. Teisalt, mida lihtsam on vapijoonis ja mida vähem kujundeid, seda vanemaks ja auväärsemaks peetakse vappi. Vanematel vappidel on sageli kujutatud ainult vapikilbi struktuurasetest osadest ja tegevdamiselementidest arenenud esimese astme heraldilisi sümboleid nagu **pea**, **põikpalk**, **vöö**, **sarikas** jne. Enamik teisejärgulisi sümboleid tuli vappidele pärilusliinide, abielude jms kaudu; eriti keeruliseks muutus vapijoonis näiteks hiliskeskaja Saksamaal, kusjuures Briti vapijoonis säilitas erinevalt kontinentaalsest oma suhtelise lihtsuse.

Mis puutub vapikiivril olevasse krooni, siis ei tarvitse alati sugugi tegu olla **seisusekrooniga**, mis paigutati vapijoonisel tavaliselt kilbi ja kiivri vahele. Tegu võib olla ka nn **heraldilise krooni** eriliigi **harjakrooniga**.

Praktikas hakati kiivriks paigutama rüütliiturniiridel krooni, et varjata ja kaunistada **kiivriharja** kinnitust (kiivrihari on sümboolne figuur kiivri peal — näiteks naisekuju Tallinna vapil). Samasuguseid näiteid võib leida palju ka tänapäeva Euroopa muuseumide relvakambritest. Sellisena polnud kroonil muidugi seisuslikku tähendust, vihjates üksnes kandja suursugususele, ning sellisena on ta võetud üle ka vappidele, kus teda vastavalt otstarbele nimetatakse **harjakrooniks**. Muidugi on teisalt vappidel palju kasutatud ka seisusekroone, kuid näiteks Tallinna vapp viitab selgelt harjakroonile.

Lisaks harjakroonile on veel palju teisi heraldilise krooni tüüpe, mis näitavad tavaliselt seotust mingi tegevusalaga. Siia kuulub muuseumis ka raamatus mainitud nn **müürikroon**, mida Eesti linnade vappidele püüdis lisada Venemaa heraldikadepartemang.

Müürikroon on keskaegsetel Euroopa linnavappidel sageli esinev kujund ega sisalda iseenesest midagi "venelikku", olles antud juhul ilmselt küll seotud ühtlustamiskatsega. Muidugi oleks selle õnnestumisel muutunud küsitavaks vappide autentsus järjepidevuse seisukohalt. Müürikroonil on olnud sügavalt sümboolne tähendus ning teda esineb juba Vana-Kreeka ja Rooma müntidel. Heraldiline müürikroon paigutati tavaliselt kindlustatud linna või sellise linna vallutanud isiku vappile.

Vapimantel (*lambrequin*) jagunes tegelikult kaheks. Selle esimeseks osaks oli **rätt** või **keep**, mis kujunes araablaste eeskujul kiivri külge kuumuse kaitseks kinnitatud kuklarätist (ja sugugi mitte keha katvast mantlist), ning teiseks **seisusemantel**, mis ajapikku vapijoonisel arenes eelmisest ja mille peale asetati juba terve **vapiteostus** koos **hoidjate**, **aluse**, **moto** ja muu sellisega. Niisiis ei alga vapimantel sugugi

“kroonitud kiivri alt”, vaid kiivri pealt kas harjakrooni alt või viimase puudumisel **harjapärja** (*torse*) alt. On võimalik, et algselt kinnitus *lambrequin* rüütli harjapärja külge, kuid teisalt on harjapärja seostatud ka turniiridel daamide poolt rüütlikele kingitud pärgadega. Ilmselt on tõde kusagil vahepeal ja kõik nimetatud detailid omavahelises seoses arenenud.

Nüüd Tallinna vapist, millel kujutatu vajab mõningat täpsustamist. Tallinna (nägu ka Eesti Vabariigi) vapil on kujutatud kolme lõvi. Lõvi oli varakeskaja heraldikas levinud vapiloom, tuntumaiks neist valitsejate vappidel on muidugi Taani kolm lõvi, William Vallutaja kaks kuldset lõvi, millest Richard I ajaks oli saanud kolm, jt.

Autorid märgivad õigesti, et Tallinna vapil olevate lõvide spetsiifilise asendi kirjeldamisel (*passant guardant* — mööduv-vaatav, kusjuures *passant* on lõvi, kellel üks esikäpp üleval) on heraldikas kasutatud mõistet **leopard**. Siiski tuleks märkida, et mõiste **leopard** on vananenud heraldiline termin, mis oli laiemalt kasutusel kuni XV sajandi alguseni. Eesti keeles, kus puuduvad Euroopa heraldiliste terminite enamiku otsesed vasted, põhjustab heraldilise **lõvi** nimetamine leopardiks ainult asjatut segadust. Seda enam et vappidel esineb ka päris leopardi kujutis, kuigi see ilmus vappidele lõvist palju hiljem, umbes XVI sajandi paiku. Tavaliselt kujutati leopardi tähnilisena ja ainult tema näo kujutamisel tihti liiliaga avatud suus. Lõvi kujutati vappidel viieteistkümnes eri poosis ning neist ühe kohta kasutusel olnud mõistet **leopard** (millele selget põhjendust polegi leitud) püüti segaduste vältimiseks hiljem täpsustada — nii tekkisid mõisted *leopardierte Löwe*, *lion-léopardé* (ka eesti **leopardlõvi**). Leopardi nimetust on keskaja heraldikas kasutatud niihästi Inglismaa kuningavapi kolme lõvi kui ka Taani kolme lõvi kohta, ja viimaste osas esines kasutamist ka veel meie sajandi alguses. Yastavalt tänapäeva heraldika põhimõtetele on siiski õige nimetada Tallinna vapil kujutatud loomi lõvideks, lisades vajaduse korral heraldilise kirjelduse: kolm lõvi *passant guardant*.

Nüüd veidi Tallinna suure vapi kiivriharjast, milleks teatavasti on naisekaju. Heraldika varasel perioodil ei kujutatud rüütlivappidel inimkeha ega selle osad. Inimpea asetamine vapikilbi kohale aga on vastuolus igasuguste heraldikareeglitega. Teoreetiliselt saab vapikilbi kohal asetseda ainult kiiver või kroon ning siis omakorda kiivri peal mis tahes figuur kiivriharjana. Eriti saksa rüütli traditsioon on sellest reeglist kinni pidanud, kusjuures Inglismaal, kus hari tuli kasutusele hiljem, võib esineda kõrvalekaldeid. (Ilmseks halvaks näiteks siin on aga naisepea kasutamine Tallinna väikese vapi 1865. a variandis.) Samas oli inimfiguuri kasutamine üsna levinud ülikute standardeil ning ühingute ja

linnade pitsateil. On arvatud, et mingil hetkel võidi pitsateil olev kujutis mehaaniliselt üle tõsta vapikilbile, andmaks viimasele niiviisi heraldilist loomust.

Ka vappidel esineb kord juba kasutusele võetuna inimkeha ja tema osade kujutamisel laialdaselt mitmesuguseid mütolooilisi ja usulisi, tunduvalt harvemini aga ajaloolisi isikuid. Levinud on nii hoidjatena kui ka vapikujunditena metsmehed, moorlased (maurid), pärismaalased, inglid, pühakud jne. Küll aga ei kujutatud kilbil vapi kandjat ennast.

Kõige selle põhjal võib oletada, et Tallinna vanadel pitsatitel esi-neval naise/mehe peal polnud otsest seost selle all kujutatud Tallinna vapiga. Tegemist võib olla niihästi pühaku (neitsi Maarja kroonitud pea on levinud kiivrihari) või ka valitseja peaga, mis moodustas pitsatil omaette elemendi. On võimalik, et kui mingil hetkel otsustati Tallin-na vapile lisada kiiver, siis leidis kiivriharjana rakendust ka varasemast ajast käibele jäänud sümboolne naisefiguur. Muidugi on figuuri algne päritolu vaieldav, kuid teadaolevad asjaolud ei välista ka mõne naispü-haku kujutamist. Olgu ka öeldud, et Tallinna linnaisade kiusatus lisada vapikiivrihari võis olla suur, kuivõrd kiivriharja on juba heraldika alg-perioodist peale peetud äärmiselt hinnaliseks suursugususe tunnuseks. Ka hiljem turniiridel näitas hari, et tegemist on tunnustatud ja kogenud rüütliga, mitte algajaga.

Tartu vapi puhul on kindlasti tegu väga huvitava arengulooga, mida tuleks võimaluse korral täpsemalt uurida. Siinjuures olgu vaid öel-dud, et vaidlustatud kuusirbi ja tähe kombinatsioon oli keskaja Euroopa vappidel väga levinud kujutis, olles ilmselt ristisõdade ajal idamaisest sümboolikast üle võetud. Lisaks on kuusirbi ja tähe puhul tegemist iid-sete sümbolitega, mis on esinenud läbi aegade kõigis maailma paikades. Eraldi võetuna on heraldikas teatav ebaselgus taevatähe ja kannusetähe eristamises, kuid üldiselt tuleks viimast kujutada auguga keskel, esimest aga laineliste harudega.

Kuusirp ja kannusetäht on rüütliheraldikas ühtlasi kadentsimärki-deks, s.t nad näitavad kuuluvust mingi perekonna alamharusse, märkides vastavalt teisena ja kolmandana sündinud poega. Samas on kadentsimär-kidel sageli lokaalset eripära, mistõttu neid tuleb vaadelda konkreetse koha ja ajastu taustal.

Raamatus tuleb hästi esile see, kuivõrd kajastub Eesti linnade ja maa-kondade vappide arengus Euroopa ääremaa mahajäämus ja ignorantsus. Kord antud või kasutusele võetud vappe on korduvalt tagantjärele muu-detud, juhindumata seejuures heraldika tavapärastest (ja seejuures üsna lihtsatest) reeglitest, vaid sõltudes kunstnike ja ametnike suvast. Ma-

sendavaks näiteks on Valga vapil kõverast sirgeks muudetud mõök põhjendusega, nagu kasutanuksid muistised eestlased just viimast.

Heraldilise vapi eesmärgiks pole kunagi olnud imiteerimine, vaid sõnumi edastamine sümbolsest. Muistsete vappide joonistajad-heeroldid ei taotlenud vapiteostusel konkreetsete inimeste, loomade ja lindude täpset jäljendamist — kui see oluks nii, siis ei tunneks heraldika ei greife, draakoneid jms —, pigem isegi võimendati loomade teatud omadusi, näiteks suurendati lõvi lõugu, käppi, küüsi ning anti talle võimalikult ähvardav poos. Ka Valga vapi kõvera mõõga puhul polnud eesmärgiks sümboliseerida muistseid eestlasi. Samamoodi võinuks väita, et Tartu vapi kivikindluse asemel tuleb kujutada eestlaste puitlinnust. Valgale vapi andnud Poola kuninga sõjaväes oli kõver saabel levinud relv. Eesti kontekstis on iga selline, ajaloos selgelt jälgitava päritoluga heraldiline detail suure tähtsusega ja saabli eiramine on muutnud Valga vapi ajaloolise väärtuse sisuliselt nulliks.

Muidugi on samasuguseid, ehkki vähem markantseid näiteid ka teistel Eesti linnade vappidel. Näiteks on 1938. a Kuressaare vapil võrreldes 1908. a variandiga tornikatus muutunud kuldseks, kotkas aga saanud **aura**, mistõttu teda nüüd tuleb pidada juba nn apostellikuks kotkaks, ent samas on kotkas kaotanud kuldse noka ja küüned, mis on taas märkimisväärne ja heraldika seisukohast oluline muutus.

Ka üldiselt on Eestis 1930. aastate lõpul linnadele ja maakondadele kinnitatud vapiteostused suures osas kaotanud oma algse ajaloolise sisu. Vapikujundid on üle sümboliseeritud ja geomeetriliselt puhtad, ära on jäetud kiviid, vapimantlid, kroonid (Tartu) ja muu heraldiline atribuutika. Nii viisi on kaduma läinud vappide algne ja väärtuslik heraldiline iseloom. Heraldikareeglitega vastuolus olevaid detaile, tinktuure jne saanuks muuta ka ilma vappide sisu oluliselt muutmata. Olemuselt on praegused Eesti linnade ja maakondade vapid moderniseeritud ning esialgselt kinnitatuga on neil vähe ühist. Eesti Vabariigi ametkonnad ja vapikomisjon saavutasid ühtlustamiskatsel lõpuks selle, mis tsaarivalitsusel 1868. aastal ebaõnnestus.

Raamatu väärtust tõstnuksid veelgi korrektsed võõrkeelsed kokkuvõtted raamatu lõpus. Kahjuks ei ole aga vähemalt ingliskeelse kokkuvõtte tõlkes järgitud vapi blasoneerimise reegleid ja terminoloogiat. Näiteks peaks Tallinna vappide kirjeldus kõlama järgmiselt:

— väike vapp: *gules, cross argent*; suur vapp: *or, three lions passant guardant azure, langued gules, crowned or*.

Lisaksin veel mõne Eesti linna vapi ingliskeelse blasoneeringu:

Arvustus

— Tartu: *gules, a castle argent with crosses or issuing from two domed turrets, an estoile argent between a chain and a portcullis, in chief in saltire a sword hilted or on a key, both argent;*

— Pärnu: *azure, a dexter arm tenné, cuffed argent, holding a Latin cross or, beside a key with ward upwards, or;*

— Narva: *azure, two salmons counter naiant argent, in chief a sword, in base a sable, both argent and hilted or, pointing sinister, all between three cannon balls sable;*

— Kuressaare: *bleu céleste, a castle argent with dexter turret domed and flagged or, under portcullis or an Apostolic eagle abaisé argent, carrying a motto I.P.E.V., or;*

— Valga: *vert, a sinister arm, embowed and vambraced, issuing from the clouds, holding a sable, all argent.*

Muidugi ei ole vääri kirjeldada vappi n-ö argiterminoloogia abil, kuid arvestades läbi sajandite säilinud heraldikareegleid tuleks taotleda järjepidevust ka blasoneerimise osas.

Kokkuvõtteks võib öelda, et raamat sisendab lootust Eesti heraldikauurimise ärkamisajale. Ei ole kahtlust, et materjali selleks leidub piisavalt. Olles valdavalt seotud baltisaksa, vene ja rootsi aadliga, on see siiski Eesti ajaloo väärtuslik osa, üks meie väikestest, aga arvukatest sidemetest Euroopaga, mida tasub hoida.

Alar Streimann

MEIE JA MEIE HÕIMUDE ARVSÕNAD

László Honti. *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen.* (Bibliotheca Uralica 11.) Budapest, 1993. 356 S.

Raamatu eessõnast selgub, et käesolev uurimus põhineb L. Honti 1989. aastal kaitstud samateemalisel doktoriväitekirjal, mida on lühendatud ja oponentide G. Bereczki ning K. Rédei nõuandel ka mõneti ümber töötatud.

Soome-ugri ja samojeedi keelte arvsõnade uurimisega on alates soomlastest M. A. Castrénist, D. E. E. Europaeusest ning ungarlasest

P. Hunfalvyst jt tegeldud juba üle saja aasta. Mingile üksmeelsele arvamusele uurali rahvaste esialgsest arvusüsteemist pole aga seni jõutud. Tänapäeva arvukategooria pilt eri keeltes on küllaltki kirju, mis võimaldab välja pakkuda erinevaid lahendusi. L. Honti on alates uurimuse esimestest lehekülgedest veendunud, et algne on pidanud olema küm-nendsüsteem, kuigi ühiseid arvsõnu on soomeugrilastel vaid esimesed kuus-seitse. Töö algul arutleb ta selle üle, mida üldse arvukategoorias-se lugeda. Täpset hulka väljendavad ju nii *kaks* kui ka *paar*. Samuti on 12-1 tähendus 'kolm korda neli', 'kaks korda kuus', 'kaheksa vä-hem kahekümnest', 'seitse ja viis' jne. *Tosin, kolm korda neli* jne märgivad sisuliselt sama kui *kaksteist*. Kuigi sellised väljendid sisal-davad ka arvsõnakomponente, on tegemist ikkagi vaid marginaalsete juhtumitega, n-õ arvsõnade reserviga, mis, nagu ka atributiivselt kasu-tatavad ungari *két* (*ember*) 'kaks (inimest)' (vrd *kettő* 'kaks'), mansi *kit* ja handi *kät*, selles töös vaatlusele ei kuulu. Seevastu aga selli-sed liitarvsõnade konstruktsioonid nagu ungari *ötödfélszáz* "viieandast poolsada" (= *négyszázötven* '450') või *egy híján húsz* (= "üks puudu kahekümnest") '19' on uurimuse temaga vahetult seotud.

Arvsõnade tekkesaladuste selgitamiseks on uuritud loodusrahvaste arvusüsteeme, jõudmata siiski käegakatsutavate tulemusteni. L. Honti arvates muutub keel selleks liiga kiiresti, et rekonstrueerida uurali alg-keele seisu 6000–8000 aastat tagasi. Arvude tundmiseta pole aga *Homo sapiens*'i eksistents mõeldav. Paleoliitikumist (10 000–20 000 aastat ta-gasi) on leitud kivi- ja luuesemeid, mille ornamendikas korduvad reegli-päraselt 5- ja 7-lülilised kombinatsioonid. Raamatu autor on arvamusel, et juba uurali algkeele perioodil tunti arvsõnu kuni 100-ni.

Arvsõnade etümologiseerimisel ei saa mööda minna nende defor-matsioonist. See võib avalduda kulumises, näiteks soome murdevormis *kaks*kytt (< *kaksikümmen*tä) '20', vene *на-дцать* (< *na desjete*) arvsõnu '11–19', või ka naaberarvsõna mõjus, nt ungari arvsõna **ét* muutumine *h*-alguslikuks *het*'iks '7' vormi *hat* '6' mõjul. Oluline on teada ka seda, et sama arvusüsteemi kasutamine ei eelda veel samalaadsete keeleliste väljendusvahendite olemasolu; vrd soome *viisitoista* ning eesti *viisteist-kümmend* " = viis teisest kümnest" ja saksa *fünfundzwanzig* " = viis ja kakskümmend".

Soome-ugri keelte arvsõnade uurimisel lähtub L. Honti ühistest lek-seemidest, mida tema arvates on ühtekokku kümme: '1–6', '10', (**mən*3 ja **luka*), '20' ja '100'. Ta küsib: kas seda on palju või vähe? Soo-me (ja ka eesti) keele arvusüsteem põhineb 10 või 12 sõnal ('1–7', '10', '100' ja '1000' või '1–10', '100', '1000'), ungari oma 13 leksee-mil ('1–10', '20', '100', '1000'). Nende abil saab moodustada kõik

suuremadki arvsõnad kuni 999 999-ni. Detsimaalsüsteem on ühtselt kasutusel kõigis tänapäeva uurali keeltes. Mõned uurijad on sugulaskeelte materjali võrdlemisel pidanud võimalikuks lähtumist ka 6-, 7- ja veel mõnest teisestki süsteemist: 6-süsteem (A. Ahlqvist, P. Hunfalvy jt), 7-süsteem (M. A. Castrén, E. N. Setälä jt), 8-süsteem (P. Sammallahti), 9-süsteem (O. Donner).

Detsimaalsüsteemi poolt räägivad veel lekseemid 'sada' ja 'tuhat', vaatamata oma laenuleise päritolule. Põhielementide kombineerimisel on soome-ugri keeltes kasutusel neli moodust: 1) aditsioon (ung. *tizen-egy* " = kümme-üks " '11'); 2) protraktsioon (mansi *wät nupəl ak_oa* '21'); 3) subtraktsioon (läänemeresoome **kakta eksän* " = kaht ei ole " '8'); 4) multiplikatsioon (komi *das-jes-das* või *das-das* '100'). Mõnes maailma keeles rakendatakse veel divisiooni (bretooni *hanter-kant* " = pool sajast " '50').

Tugevasti kulunud aditiivkonstruktsiooni esindab liivi *kuolm seis* '63', mille täielikumad vasted on soome *kolme seitsemättä-kymmentä* ja eesti murd. *kolm seitsmet* " = kolm seitsmendast kümnest ". Partitiivil põhinevad kümnete, sadade ja tuhandete nimetused, nagu soome *kakskymmentä* '20', *kolme sataa* '300', *viisi tuhatta* '5000'. Ka eesti arvsõnas *viis tuhat* on *tuhat* osastavas, aga mitte nimetavas käändes, nagu ekslikult võidak arvata.

Varasemad liitkonstruktsioonid kuluvad aja jooksul ja neist jääb järele lihtsõna. Sellised on näiteks meie *kaheksa* ja *üheksa* (< **üktä eksän* "üht ei ole"), saksa *elf* '11' ja *zwölf* '12' (< **aina-lihwa* ja **rwa-lihwa*). Üksikute arvelementide järjekorras ilmneb varieeruvust, nt pool *wietkümmand* (Wiedemanni sõnar.), lüüdi *kolmetuhat sadattai* '2900', ungari *ötöd-fél-száz* " = viiendat pool-sada " '450'.

Uurali keelte arvsõnatarindite detailses tabelis paikneb viimati esitatud ungari näide divisiooni lahtris ja kannab tüübinumbrit 54 (vt lk 62 jj). Tabel jaotab põhiarvsõnad kahte suurde rühma, elementaarseiks ja mitteelementaarseiks; kummaski rida alltüüpe (liigituse aluseks morfoloogilised, süntaktilised jm kriteeriumid). Esimesse, lihtarvsõnade rühma (alltüübid 1–8) kuuluvad nt ung. *egy* '1', sm *viisi* '5' (tüüp 1), *kymmen* '10' (t. 3), *tuhat* '1000' (t. 4), *kahdeksan* '8' ja *yhdeksän* '9' (t. 5). Teise rühma erinevaid alltüüpe (9–54) leidub samuti kõigist uurali keelist; nimetagem siinkohal vaid läänemeresoome näiteid: sm *yksi-toista-kymmentä* '11' (t. 10), *yksi-toista* '11' (t. 11), lv *juks kolm* '21' (t. 12), sm *kolme-kymmentä-viisi* '35' (t. 21), is *копт вѣ* '35' (t. 22), sm (vanan.) *yksi ja yhdeksäkymmentä* '91' (t. 23), e (vanan.) *üks päle kakskümmand* '21' (t. 25), sm (vanan.) *kaksi pääle yheksänkymmenen* '92' (t. 27), *yhdeksänkymmentä ja yksi* '91' (t. 29), lüüdi *sadan*

vīž '105' (t. 32), e murd. *katskümmend pääle kolm* '23' (t. 33), sm (vanan.) *kaksi päälle yhdeksänkymmenen* '92' (t. 37), e murd. *üte vaja neli-kümmend* '39' (t. 42), sm *yhdettä kaksikymmentä* '19' (t. 44), lüüdi *kolmetuhat sadattai* '2900' (t. 45), läänemeresoome **kakta eksän* '8' (t. 47), e (vanan.) *pool-kolmat-kümmend* '25', *pool-teist-sada* '150' (t. 53).

Viimasel juhul on tegemist mineviku arvuoloogikaga. Möödunud sajandil olid veel kasutusel sellisedki konstruktsioonid, nagu E. Ahrensil (1853) *pool kolmat teist kümnet aastane* '12 1/2-aastane', R. G. Kallasel (1874) *pool kaks-teisend* '11 1/2', Wiedemanni grammatikas (1875) *põl' wīet saa āsta ēst* '450 aasta eest', *wīž mēst kolmat kümmend* '25 meest' ja *kakskümmend mēst peale wīž* (ligemalt vt L. Tiik, "Arvudest eesti keeles endisest nüüdsest." — *Keel ja Kirjandus*, 1972, nr 1, lk 28 jt).

Järgarvõnu käsitleb L. Honti pinnaliselt, peatudes lühidalt vaid nende tunnustel. Uurali algkeele **mt* assimileerus hiljem **nt*-ks, mille jätkaja on soome *nte* ja eesti *nda* (*kolmantena*, *kolmandana*). Vormid *kaheksamas*, *üheksamas* on paikapidavalt seletatud arvsõna *seitsmes* analoogiaks. Mordva *če*, komi *ēž* ja mari *šз* (*šз*) on märksa nooremad järgarvõnade tunnused, tekkinud tõenäoliselt soome-permi algkeeles.

Uurali keelte vanimate arvsõnade rekonstruktsioonidele pühendab autor omaette peatüki. Ta jõuab järgmiste tulemusteni: s-ugri **ike*, **üke* '1', uurali **käktä* '2', s-ugri **kolme* '3', **neljä* (? *nieljä*) '4', **wite* või **witte* '5', **kutte* või **kuteč*, soome-permi **šežćem* '7', läänemeresoome **kakta eksän* '8', **üke eksä* '9'. Ugri keelte '8' on teist päritolu (**ni xлз*). Arvsõna '10' tänapäeva vormid taanduvad lähtekujudele s-ugri **mэнз* (= eesti *mõni*), s-ugri **luka* (= soome *luku* 'arv, milleni jõuti sõrmedel loendades'), läänemeresoome-volga **kümnen*, samojeedi **wūt* (mis kahtlevalt seostatakse s-ugri arvsõnaga '5'). Soome-ugri algkeelde ulatub laenuiline **šata* '100'. Tuhandet märkiva **tušante* ~ **tuša(m)* taandab autor läänemeresoome-volga perioodi, vorme **šasra* ~ **šarsa* peab aga soomeugrilisteks.

Nagu seda laadi uurimustes kombeks, arutleb L. Honti üksipulgi läbi kõik varasemadki etimoloogiad, millest mitmed jäävad pikemata kõrvale. Hästi ei taha ta nõustuda sellegagi, et demonstratiivprnoomeni *e-*, *i-tüvele* taanduva **ike*, **üke* 'üks' *k*-aines võiks ühtlasi olla kohanime-sufiks (vrd soome *kä* sõnus *täkälä-*, *sikälä-*), nagu on väitnud eesti uurja E. Ernits. Rekonstruktsioon **üktä*, millest siinkirjutaja arvates pole läänemeresoome-volga keelte puhul võimalik mööda vaadata (vrd lõunaestsi *üt's*: *üite* < **ükte-*), on L. Honti arvates tekkinud **käktä* '2' vormi analoogial. Eesvokaalse **käktä* kõrval, millele kindlalt taandub küll samojeedi ja ugri keelte esinemus, oleks soovinud näha ka tagavokaalset

**kakta*-kuju, mis samuti võib olla igivana (läänemeresoome-volga, osalt permi keeled). Ungari arvsõna *kettő* '2' puhul eeldab L. Honti varasema duaalisufiksi **k* olemasolu, mille kohta A. Künnap on varem väitnud, et selline ettevõtmine oleks lootusetu ("aussichtslos", lk 89).

Arvsõna **kolme* mitmuse tunnusega vada *ke:mmeD* ja sm murd. *kolt* '3' on kahtlemata hilised sünnitised. Jääb arusaamatuks, miks L. Honti ei näe soome keeles üldse tüüpi *kolmi* : *kolmen* (lk 92). Liitsõnus on ju nominatiiv *kolmi* sageli obligatoorne (vrd *kolmiliitto* 'triumviraat', *kolmivuotinen* 'kolmeaastane' jt).

Arvsõnade '5' ja '6' varasemaid vorme on varem rekonstrueeritud nii *t*-ga kui ka *tt*-ga. Sellistena pakub neid ka selle monograafia autor, kuigi algpermi aega projitseerib ta vaid **witte* ja **kutte*. Arvsõna '7' puhul näib L. Honti asjata põlastavat rekonstruktsiooni **seitsen*, kuigi seegi on tavaline eesti ja vada keeles ning hästi säilinud ka soome liitsõnus (*seitsenkertainen* 'seitsmekordne' jt). Tuleks jääda vana seletuse juurde, et praegune nominatiiv *seitsemän* on tegelikult varasem genitiiv (analoogiaallikaks naabruses paiknev *kahdeksan* : *kahdeksan* 'kahheksa'). Niisugune eelmise arvsõna mõju järgmisele avaldub selgelt ka nominat. *kymmenen* : genit. *kymmenen* '10' puhul (vrd nominat. *yhdeksän* : genit. *yhdeksän* '9'). Algupärasem *kymmen* on jällegi hästi säilinud liitsõnus, nagu *kymmenottelu* 'kümnevõistlus', *kymmenvuotias* 'kümneaastane' jt.

Arvsõna **šata* '100' (sm *sata*, mdE *šado*, mdM *šada* jt) on teatavasti vana indoeuroopa laen (vrd vanairaani **šata*-(*m*)) ja seega kaudselt võttes sama sõna kui lad *centum*, vn *cto* jt). Seevastu *tuhad* : *tuhande* on tulnud balti keeltest (vrd leedu *tūkstantis*) ja nihkunud kaugemale ida poolegi (mari *tüžem*).

Suure osa uurimusest võtavad enda alla leheküljed, kus keeliti või keelerühmiti käiakse läbi kõik liht- ja liitarvsõnad. Üheliste kombineerumist kümnetega jälgitakse põhimõtteliselt kuni sajani, edasi ka sadade ja tuhandetega. Osa eespool esitatud materjalist kordub. Ainek on hästi süstematiseeritud ja sealt leiab kommenteeritud näiteid ka välja-surnud samojeedi keelte (kamassi, koibali, abukaani, motori, karagassi ja taigi) kohta. Materjali hulk eri keeltest on erinev. Peatükis "Belegmaterial" esitatakse see koos allikaviidetega. Soome ja ungari keel võtavad enda alla kõige rohkem ruumi (kumbki u 1,5 lk). Eesti keele lõunamurde ainekist pärineb A. W. Hupelilt (1818) ja F. J. Wiedemannilt (1869, 1875); murdearhiivi pole kasutatud. Sama kehtib ka teiste keelte ja nende murrete kohta.

Kõige suurema tähelepanu osaliseks on saanud handi (9 murret) ja mansi keel (4 murret). Seevastu ungari keele näitestik on läbinisti

kirjakeelne. Sellised proportsioonid on osalt isegi ootuspärased, sest monograafia autor on tegelikult obiugri keelte spetsialist ja kogu uurimus näib olevat algselt üles ehitatud vaid handi ja mansi keelele. Teema avardamise on autor läbi viinud oskuslikult ja nüüd on lugejail kasutada hea ülevaade kõigist soome-ugri ja samojeedi keelte põhiarvsõnadest. Sellega pole aga arvsõnade teema veel kaugeltki ammendatud. Uurimist ootavad järg- ja murdarvsõnad.

Paul Alvre

FAKTITIHGE GEOLINGVISTIKA KÄSIRAAMAT

Erik V. Gunnemark. *Countries, Peoples and their Languages: The Geolinguistic Handbook.* Gothenburg, 1992. 291 pp.

On ilmunud Erik V. Gunnemarki käsiraamatu *A Geolinguistic Handbook* uus trükk. See on ulatuslikult ümber töötatud ja uute andmetega täiendatud, nii et teda võib igati pidada uueks teoseks.

Maailma maid, rahvaid ja keeli pole tavaliselt kombeks käsitleda üksiteisega läbipõimunult. Teema on liiga avar, et julgeda seda suruda ühtede kaante vahele. Siin vaatlusele tulevas käsiraamatus on seda siiski tehtud — ja päris õnnestunult. Õieti on praegu tegemist sama teose 4. versiooniga, kuigi kaks esimest trükki kannavad teisi pealkirju ja on avaldatud koos Donald Kenrickiga. Esimene trükk *What Language do They Speak?: A Geolinguistic Handbook* ilmus a 1983, teine trükk *A Geolinguistic Handbook* järgnes sellele kiiresti 1985. aastal. Kolmanda, 1991. a ilmunud raamatu pealkirjaks on *Countries, Peoples and their Languages*, mis on sellisena säilinud ka käesolevas väljaandes.

Käsiraamatu koostamisel on autor püüdnud teha selle kergesti kasutatavaks kõigile, kel on kokkupuutumist võõraste maade, rahvaste ja keeltega. See on käepärane infoallikas nii žurnalistidele, raamatukogu-töötajatele, ärimeestele, õpetajatele kui ka keeli, geograafiat, ajalugu, etnograafiat, antropoloogiat jms õppivatele üliõpilastele. Raamatu tagakaanelt selgub, et sellele on oma heatahtliku soovitusel kirjutanud ka Tartu Ülikooli professor Ago Künnap.

Raamatu juhatab sisse peatükk maailma maadest ja neis kõneldavatest keeltest. Alfabeetilises järjekorras (Afganistanist Zimbabweni) on vaatluse all 210 maad, millest umbes 170 on täielikult iseseisvad. Emamaast osaliselt sõltuvaid riike on nii Euroopas kui mujal, nt Taanile kuuluvad Gröönimaa ja Fääri saared, Hollandile Aruba ja osa Antillidest, Uus-Meremaale Cooki saared, USAle Marshalli saared, Mikroneesia, Puerto Rico jm. Eraldi loetleb autor 30 maad, mis on täielikult teise maa kontrolli all, nende hulgas Ameerika Samoa (USA), Falklandi saared (Suurbritannia), Kanaari saared (Hispaania), Macao ja Madeira (Portugal) jt.

Vastavalt konkreetse maa elanikkonna koostisele ja seal kõneldavatele keelele on ülevaateartiklite pikkus 10 reast (Bermuda) kuni 1 1/2 veeruni (Kanada). Viimasest saab lugeja teada, et elanikkond ulatub seal u 27 miljonini, ametlikud keeled on inglise ja prantsuse keel. Ametlik regionaalkeel Quebeci provintsis on aga ainult prantsuse keel. Kodukeelte (*home languages*) ja nende kõnelejate arvu kohta on järgmised andmed: inglise k (18 milj.), prantsuse k (üle 6,5 milj.), indiaani keeled (120 tuh.), kaks eskimo keelt (20 tuh.). Immigrantide keeli kõneleb üle 1,5 milj. inimese: itaalia k (400 tuh.), saksa k (200 tuh.), hiina k (üle 150 tuh.), portugali k (üle 100 tuh.), ukraina k (üle 100 tuh.), kreeka k (ligi 100 tuh.) jne. Indiaanlaste üldarv ulatub 300 tuhandeni, kuid ainult 120 tuhat kasutab kodus oma emakeelt. Indiaani keeli Kanadas on 50 ringis, 8 olulisema kohta on ära toodud ka kõnelejate arv, mis kõigub 2000 ja 40 000 vahel. Raamatu lisas pole aga unustatud teisigi Ameerikas kõneldavaid indiaani keeli, mille kõnelejaid on vähemalt 100 (loetelu andmetega eri keelte, keelkondade, territooriumi ja kõnelejate arvu kohta hõlmab kolm lehekülge).

Kui esimese peatüki alaliigitus lähtub maadest-riikidest, siis teises peatükis on toimitud vastupidises järjekorras: esikohal keel, siis selle kõnelejate üldarv ja nende jagunemine eri maades. Lisaks veel keelkonna nimetus ja kasutatav tähestik (ladina, vene, kreeka, arabia jne). Näiteks on ungari keele kohta märgitud, et see on Ungaris ametlik keel. Lisaks veel ametlik regionaalkeel Vojvodina alal endises Jugoslaavias. Kodukeelena kasutab ungari keelt u 14 milj. inimest: Ungaris 10 milj., Rumeenias ligi 2 milj., Tšehhoslovakkias 600 tuh., endises Jugoslaavias 500 tuh., Ukrainas 150 tuh., Austrias 20 tuh. Ungari immigrante leidub rikkalikult USAs ja mujalgi. Märkimiseks kasutatakse ladina tähestikku. Ungari keel kuulub uurali keelkonna soome-ugri keelte ugri alarühma (ungari haru).

Keelte alfabeetilisele loetelule eelneb sissejuhatav osa aruteluga selle üle, kui palju keeli on üldse maailmas. Autor märgib, et 1929. a

pakkus Prantsuse Akadeemia arvuks 2796. Sealt ka siis kuni tänaseni visalt püsiv traditsioon, et on u 3000 keelt. Erik V. Gunnemarki arvates on tõenäoline keelte arv siiski 4500, võib-olla isegi 6000–6500. Kogu probleem ongi ilmselt selles, kuhu tõmmata piir keele ja murde vahele. Teos *Языки и диалекты мира: Проспект и словарь* (Moskva, 1952) pakub tohutu hulga keeli ja murdeid (170 lehekülje kahel veerul u 18 000). Seejuures piiratakse aga indoeuroopa, uurali, türgi-tatari ja mitme teise keelkonnagi puhul ainult keelte loendamisega, nende murdeid nimetamata, millega mõistagi ei suudeta kajastada kogu maailma keelekirevust tervikuna.

Erik V. Gunnemarki andmeil jagunevad maailma eri kontinentidel kõneldavad 5300 keelt järgmiselt: Aafrikas u 1500, Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Ameerikas 900, Aasias (välja arvatud endine N. Liit) u 1600, Okeaanias u 1200, Euroopas üle 40, endises N. Liidus üle 100. USAs ja Kanadas leidub ühtekokku üle 200 indiaani ja eskimo keele, Ladina-Ameerikas 700 indiaani keelt, mõnedel andmetel isegi 800–900, mis tõstaks rahvuskeelte arvu kogu Ameerikas 1000–1100-le. Huvitav on tabel rahvuskeelte arvu kohta. Neid on kõige enam Paapua Uus-Guineal (u 750), järgnevad Nigeeria (u 400), Indoneesia (üle 300), Indoneesia ja Kamerun (üle 200), Sair (ligi 200), USA ja Brasiilia (üle 150), Austraalia (u 150), Malaisia (u 120), Filipiinid, Sudaan ja Tansaania (üle 100), Birma (u 100). Keelte üldarv endises Nõukogude Liidus, kui juurde arvata ka sellised keeled, nagu saksa, poola, rumeenia jt, ulatub ametlikel andmeil teatavasti 130-ni.

Ka küsimusele, kui palju on maailmas eri keelkondi, pole põhjust oodata täpset vastust. Erik V. Gunnemarki arvates on neid 125–150, võib-olla isegi kuni 300, millest vähemalt 75 esindaksid indiaani keeli.

Pidžinite ja kreoolkeelte üldarvuks maailmas arvab autor enam kui 150. Pidžini tüüpi segakeelt iseloomustab vähemalt kolme eri keele elementide olemasolu. Kui see kujuneb emakeele baasil, kannab ta nimetust *kreoolkeel*. Selle grammatika pole nii ära nüsitud kui pidžinil ja sõnavaragi on rikkalikum. Käsiraamat pakub andmeid 40 kreoolkeele kohta, mille kõnelejate arv kõigub 10 tuhandest (Kolumbia inglise kreoolkeel) kuni 2 miljonini (Lõuna-Aafrikas kõneldav *tsotsi taal*). Kreoolkeelte sõnavara on sageli pärit inglise keelest (Kostariika, Havai, Jamaika Nikaraagua kreool jt), kuid selle taustaks võivad olla ka teised Euroopa keeled (prantsuse, hispaania, portugali k). Mõned Aafrikas kõneldavad kreoolkeelte vormid tuginevad oma paikkonna sõnavarale, nt Kituba ja Monokutuba, mille leksika on Kongo-lähteline.

Kreoolkeelte käsitluse juurde kuulub 9 erinevat tekstikatkendit koos ingliskeelse tõlkega Piiblist. Tutvustagem neist üht, Salomoni saarte

kreoolkeelt: *Granky fashion him stop inside long heart belong one-fella boy; stick for straightim by-by take out that one* 'Foolishness is bound in the heart of a child; but the rod of correction shall drive it far from him' (Proverbs 22: 15).

Kolmandas peatükis keskendutakse maailma suurimate keelte käsitlemisele. Rahvusvaheliste keeltena (alfabeetilises järjekorras) on kasutusel araabia, hiina, hispaania, inglise, portugali, prantsuse, saksa ja vene keel. Kõige suurema levikuga on inglise keel, mida kasutab 1750 milj. inimest; järgnevad hiina (üle 1170 milj.), hindi (üle 880 milj.), hispaania (üle 330 milj.), prantsuse (250 milj.), araabia (235 milj.), indoneesia (ligi 200 milj.), portugali (üle 190 milj.), vene (150 milj.), jaapani (ligi 125 milj.) jne. Kodukeelena on juhtival kohal hiina keel (1100 milj.), järgnevad inglise (üle 330 milj.), hispaania (üle 300 milj.), hindi (üle 250 milj.), araabia (200 milj.) jne.

Huvitav on teada saada ka eri kontinentide suurimaid keeli. Aafrikas, kus elab 650 milj. inimest, on juhtkohal araabia keel 125 miljoni kõnelejaga, Ameerikas (750 milj. elanikku) on enim hispaania keele kõnelejaid (270 milj.); järgnevad inglise (250 milj.), portugali (üle 150 milj.), ketšua (üle 11 milj.), prantsuse (8 milj.) jt. Aasias ja Okeaanias (ilma endise N. Liiduta 3200 milj. elanikku) on teistest kaugel ees hiina keel (üle 1100 milj. kõneleja). Teised suuremad keeled on hindi (üle 250 milj.), bengali (185 milj.), jaapani (ligi 125 milj.), pandžabi (üle 90 milj.) jne. Euroopas (ilma N. Liiduta) on elanike arv 500 miljonit. Suurimaks keeleks Euroopas on saksa keel ligi 100 miljoni kõnelejaga. Teisel kohal on inglise ja itaalia keel (60 milj.); neile järgnevad prantsuse (üle 55 milj.), poola (ligi 40 milj.) ja hispaania (üle 30 milj.). Saksa keele kasutajate suur ülekaal inglise keele kõnelejate ees tohiks ennustada selle keele osatähtsuse peatset tõusu nii üleeuroopalisel suhtlemisel kui ka teaduse- ja kultuurikeelena. Seda on otstarbekas silmas pidada võõrkeelte õpetamise planeerimisel kesk- ja ülikoolides.

Keelte hulka, mille kõnelejaid on rohkem kui 1 miljon, mahub ka 4 soome-ugri keelt: ungari (ligi 14 milj.), soome (üle 5 milj.), eesti (üle 1 milj.), mordva (ersa ja mokša) (1 milj.).

Eespool nimetatud 8 rahvusvahelist keelt (araabia, hiina, hispaania jt) jagunevad eri kontinentide vahel järgmiselt. Araabia keelt kasutab Aafrikas üle 160 milj. ja Aasias üle 75 miljoni inimese, kodukeelena kõneldakse seda Aafrikas kõige enam Alžeerias (ligi 22 milj. kõnelejat), Aasias Iraagis (17 milj.). Hiina keele ametlik kasutusfäär piirdub Hiina ja Taiwaniga (kokku 1150 milj.), kuid kodukeelena kõneldakse seda mujalgi: Hongkongis ligi 6 milj., Malaisias 5 milj., Tais 4 milj., Indoneesias ja Singapuris 2 milj. jne. Inglise keelt kõneleb Aafrikas üle 300 milj.,

Ameerikas üle 285 milj., Aasias ja Okeaanias 1080 milj., Euroopas üle 60 milj., seega ühtekokku 1730 milj. inimest, kellest pool elab Indias. Prantsuse keelt kasutab ametliku keelena Aafrikas 140 milj., Ameerikas ligi 35 milj., Aasias ja Okeaanias üle 0,5 milj., Euroopas ligi 75 milj. Asjasthuvitatu leiab samast andmed ka hispaania, portugali, saksa ja vene keele tarvitamise ulatuse kohta nii ametliku kui ka kodukeelena.

Käsiraamatus pole mööda mindud ei *lingua franca* eri vormidest ega mitte ka plaani- ehk tehiskeeltest. Viimaste puhul heidetakse pilk nii esperantole kui ka 1951. a USAs sündinud *interlingua*'le. Esperantoga võrreldes on see oma derivatsioonilt ja ortograafialtki korrapäratum.

Käsiraamatu neljas peatükk annab ülevaate maailma tähtsamaist keelkondadest, nende hulgas uurali keelkonnast oma kahe alarühmaga, soome-ugri ja samojeedi keeltega. Uurali keelkonna kõnelejate üldarv on ligi 25 milj. inimest, kellest samojeede on ainult 25 tuhande ringis. Kaugemate sugulaskeelte puhul on toodud ka varasemad nimetused, mis hõlbustab raamatu kasutamist. Läänemeresoome keeltest on jäänud märkimata liivi ja vadja keel.

Viidast peatükist saab lugeja konkreetsete näidete varal teada, millist kirja eri keelte ülesmärkimiseks on kasutatud. Vaatamata kirjapildi erinevusele seob araabia, heebrea, ladina ja vene tähestiku kasutamist ühine fonemaatiline põhimõte. Araabia ja heebrea kirjapilt erineb muust küll selle poolest, et konsonantide vahelt poetatakse lühikesed vokaalid välja (neid ei märgita). Etioopia ja jaapani ortograafia on olemuselt süllaabiline, hiina oma aga morfemaatiline. Tähed asetab horisontaalritta vasakult paremale nii ladina, kreeka kui ka armeenia, bengali, etioopia, tamili, tai ja tiibeti kiri. Parevalt vasakule kirjutatakse araabia, heebrea ja süüria (aramea) keelt. Vertikaalsed sambad (paremalt vasakule) on omased hiina, jaapani ja korea kirjale; mongoli kiri suundub aga vasakult paremale. Seletatakse ka translitereerimise põhimõtteid.

Üleminek araabia tähestikult ladina kirjale toimus Türgis 1928. aastal. Hiina püüab vabaneda oma hieroglüüfidest, mille üldarvuks on juba 11. ja 18. sajandil antud 50 000. Tänapäeval on kasutusel umbes 7000–8000 märki. Arvatakse, et õpinguiks ülikoolis piisab 3000 märgist, kuid juba tuhandegi hieroglüüfi tundjat peetakse kirjaoskajaks. 500–600 märgi tundmisega saab endale poolkirjaoskaja nimetuse, alla 300 kirjamärgi mõistmine veel analfabeedi (*xiazi*) seisusest välja ei aita.

Käsiraamatu viimases, kuuendas peatükis seletatakse 8 leheküljel olulisemaid geolingvistilisi termineid, mis paiguti erinevad traditsioonilistest. Raamatu lõpus on veel mitmed lisad, mis aitavad paremini mõista põhiosas esitatut. Valikulisest bibliograafiast võib leida ka Paul

Arvustus

Ariste nime (*Maaailma keeled*, Tartu, 1967). Käsiraamatu kasutamist hõlbustab detailne register.

Professor Erik V. Gunnemarki *Countries, Peoples and their Languages* on koostatud huvitavalt ning originaalselt. See on ühtlasi nii teatmeteos kui käsiraamat. Faktiline aineestik on üldiselt arvuderohke, kuid see ei väsita lugejat. Näitlikkust rõhutavad enam kui 40 skemaatilist kaarti ja rida tabeleid. Raamatut võib soovitada igale vaimuerksale inimesele.

Paul Alvre

EDITORIAL NOTE

This time we start with an article by Boris Meissner, professor emeritus of international law at the University of Cologne, who observes Russian policy in the Baltic region since the times of Peter the Great. Until Estonia, Latvia and Lithuania became independent (1918), the Baltics had a special status within the Russian empire, which enabled this region to preserve its cultural difference and to act as a constant promoter of Europeanization of Russia. The relations between the Baltic countries and Soviet Russia were based on the peace treaties which were concluded in the 1920s and retained their validity for The Soviet Union as well. The incorporation of the Baltic states into the Soviet Union by the legal acts of the USSR of 3, 5, and 6 August 1940 did not mean a voluntary unification on a federative basis but a violent seizure of foreign countries, i.e. annexation contrary to international law. Considering the events of 1939/40, Russia's assertion that the treaties have ceased being obligatory for Russia are groundless, and they have been presented by the Russian side primarily in order to raise doubts about the validity of the 1920s peace treaties. The author of the article finds that the normalization of relations with Russia presupposes the acknowledgement of the whole truth by the Russian side and profound changes in Russia's political behaviour. Intervention in the internal affairs, which is testified by the fact that Russia presents demands to regulate certain questions whose solution belongs to the competence of an independent state, must be finished. In particular, this regards the laws on citizenship, status of citizens and foreigners, also the right to vote and the rights of ethnic minorities. The author considers the 1992 law on citizenship one of the most liberal in Europe. The border disputes should be solved by mutual consent. The separation of eastern territories of Estonia and Latvia at the end of World War II and their annexation to the Russian Federation was a violation of the 1920 peace treaties, and the population's approval was not

asked for. Like the occupation and the annexation, this unilateral change in the territorial status of Estonia and Latvia was a violation of international law. Finally, the Russian side must compensate for the material and moral losses caused by the Soviet occupation and annexation. The author hopes that on the way to a law-governed state Russia ultimately reaches the understanding how essential namely the Baltic states can be for her as models of internal development and as a bridge to Europe. The West can contribute to this trend by increasing its aid to the three Baltic states, which have always been a part of westerly Europe.

Valdar Parve, associate professor of practical philosophy at Tartu University, presents a hypothesis that during millennia, due to changes in nutrition habits, the Estonian-speaking population has changed or been replaced. Thus, the present-day Estonians are only weakly related to their Finno-Ugric ancestors and kindred peoples. Instead, they are in close genetic relationship with the mostly Germanic peoples of the Baltic Sea region.

Doctor of biology Tõnu Soidla from St. Petersburg Institute of Cytology presents a hypothesis that deeds which express spiritual achievements (each step along the narrow path of religious "pilgrimage") are most probably recorded in a condensed form in a special associative memory unit in the brain. According to the hypothesis, these units are encoded by detached memory engrams which are on a high level of abstraction and most probably have a very simple structure. The author supposes that (1) memory is the result of the functioning of the biography engram of a hereditary human being, (2) the functioning complex includes the growing engrams of associative memory and inherited universal myths, which play a supporting role; and (3) the fundamental engrams of memory consist of temporal and intemporal parts, the latter being encoded into commas, i.e. synchronization signals. The author thinks that this general theory can be verified, perhaps even in the near future.

The beginning of the art of poetry in Estonia can be traced back to 20 November 1637 when Rainer Brockmann (1609–1647) published an occasional poem in Estonian. Brockmann, who served from 1643 as the provost of Viru county, was buried in St. Olaf's church in Tallinn. The funeral sermon was delivered by Andreas Sandhagen, assistant clergyman of St. Olaf's parish, who also compiled the funeral leaflet *Der Gerechten Tod*, which was print-

ed. An invaluable part of it is the obituary "Vita defuncti" (The Life of the Deceased) — a detailed biography of Brockmann. However, this source of priceless information was discovered 340 years later, in 1987. Thanks to this, and to some other materials found lately, we know the general outline of Brockmann's life, although some individual details are still emerging. These are discussed by Endel Priidel.

In the belles-lettres section we publish a selection of poetry by the Finnish linguist Lauri Kettunen (1885–1963). Paul Alvre, professor emeritus of Tartu University and honorary doctor of Helsinki University, shares his reminiscences about this cultural figure.

The works of the Tartu semiologist Yuri Lotman are distinguished among the newest contemplations on the historical culture of modernity. The significance of Lotman's prolific heritage has not been fully understood yet. Jüri Talvet, professor of world literature at Tartu University, regards Lotman's output as a continuation to the dichotomic relativist line in culturological thought, which found its expression in the works of Garcían and Ortega y Gasset. One similarity all of them share is also their ambivalent position within the avant-garde culture.

The author of the following articles is Gianni Vattimo, professor of theoretical philosophy at the University of Turin, one of the most renowned present-day philosophers in Italy, a theoretician of hermeneutics and (post)modernism. One of the aspirations of his philosophy is to represent *pensiero debole* or weak thinking. In the first article the author claims that, although the theoretical foundations of Nietzsche and Heidegger are different, their opinions on the content and manifestations of the notion of nihilism coincide. From the viewpoint of nihilism it seems that 20th-century culture has witnessed the exhaustion of all the projects of "refinding of inherence". This perspective has ultimately proved superfluous, just like God for Nietzsche. From now on, the conditions for existence are less violent, i.e. less *impassioned* first of all. Just here, in emphasizing the superfluousness of highest values, lies the beginning of absolute nihilism. In order to appreciate Heidegger's treatment of nihilism and to see its similarity with Nietzsche's definition, we should understand the notion of "value" strictly in the meaning of exchange value. Thus, nihilism is the reduction of existence into exchange value. Heidegger has

written that *Ge-Stell*, i.e. the universal compulsion and provocation of the world of technology, is the "first flash of *Ereignis*", such an event in existence where any kind of finding of inherence — any kind of determination of something as something — is actualized only as passing on the inherence to one another in an oscillating circuit where man and existence discard all their metaphysical qualities. Giving inherence to one another, whereby the *Ereignis* of existence is materialized, is finally the dissolution of existence in exchange value; this means its dissolution primarily in language and tradition as means of conveying and interpreting of messages.

In the other article Gianni Vattimo starts from Heidegger's ambiguous term *Verwindung* which, in connection with Nietzsche's morning philosophy, should guide the discussion on postmodernity in philosophy. Metaphysics has qualified man and existence into the subject and the object which from the framework into which the notion of reality has attached itself. When losing these definitions, man and existence find themselves in a realm which is *schwingend*, oscillating and, in Vattimo's opinion should be imagined as the world of "relieved" reality, relieved in the meaning of being less split between truth and fiction, between information and fancy. This is the world of total medialization (*mediatizzazione*, *Medialisierung*) of our experience, the world in which we already live to a great extent. Just in such a world ontology *really* becomes hermeneutics, and the notions of subject and object, even of reality and truth as the foundation of everything lose their significance. In such a situation we should, in the author's opinion, speak about "weak ontology" as the only way out of metaphysics through acceptance, distortion and healing, which have nothing in common with the critical surpassing which is characteristic of modernity. Perhaps this is a chance of postmodern thinking for a new — weakly new — beginning.

Guido Albertelli, doctoral student of philosophy at the University of Lausanne, explains the essence of Vattimo's "weak thinking" and apology for nihilism. *Verwindung*, *Andenken*, and *pietas* are these three principal characteristics of what Vattimo calls "weak thinking", i.e. "complete nihilism", which he justifies. The matter does not concern so much the euphoric celebration of the end of foundations and ruins of meaningfulness ("God is dead — everything is allowed") or adherence to them in order

to lament them nostalgically. Vattimo would rather propose to make an effort to live in these ruins, in these fragments, seeking for opportunities for liberation which have emerged because of the disruption of such "strong" structures of existence as presence, power, domination. That makes the so-called "ontology of decline" possible — the decline of subject, the truth, existence, thinking; people cease to point at God or conscience, transcendence or profundity as guarantees of meaningfulness and value. This does not mean that these concepts have got lost entirely; instead they have pluralized and are not concentrated under one supreme notion which serves as a foundation for them. The practice of thinking requires one step back, which, by abolishing the irrefutable nature of existence, truth and reason would open the way to the possible, the accidental, eventual. The ruins of meaningfulness do not seem then traces of a disaster any more but an opening for still undiscovered opportunity.

Fanny de Sivers, an Estonian cultural figure living in France, acquaints us with Léon Vaganay's (1909–1951) last letters to his friend Yves Fréville. Léon Vaganay was a lecturer of French at Tartu University from 1935 to 1946.

Geographer Leo Tiik takes a glimpse at the historical events in Emmaste parish on Hiiumaa island in the 16th–19th centuries.

In the section of criticism architect Boris Mirov analyses art historian Mart Kalm's monograph on Alar Kotli, one of the most renowned Estonian architects of the 20th century. Alar Streiman reviews Tiiu Oja's and Eero Medijainen's book on the coats of arms of Estonian towns and counties. Paul Alvre, professor emeritus at Tartu University and honorary doctor of Helsinki University, reviews László Honti's book on numerals in Finno-Ugric languages and Erik V. Gunnemark's handbook of geolinguistics.

The issue ends with the last part of Willard Van Orman Quine's treatise *Pursuit of Truth*. The afterword to it has been written by Jaan Kivistik, assistant dean of the Faculty of Theology at Tartu University.

**Language and genes:
Estonians have been Europeans
for ages**

Valdar Parve

The Estonians are customarily called a Finno-Ugric people and the peoples speaking Finno-Ugric languages are considered the kindred people of Estonians. The author presents a hypothesis on how the Estonian-speaking population has changed or been replaced, so that the present-day Estonians are only distantly related to their Finno-Ugric kindred peoples and their ancestors. Instead, the Estonians are closely related to the mostly Germanic peoples of the Baltic Sea region.

There are two main arguments for this. (1) The original inhabitants of Estonia — hunters and fishers — were meat-eaters rather than vegetarians. They supposedly had Finno-Ugric linguistic roots, and the social consciousness of Estonians regards them as the ancestors of Estonians, although, by their physical anthropological parameters they differed considerably from present-day Estonians. This can be proved by reconstructing the exterior of the representatives of the sc. Kunda culture from their skeletons. Analogy with the human races living today suggests that they should have been heavily pigmented. Modern Estonians, however, are depigmented people.

(2) Nutrition habits on the territory of Estonia changed considerably when, about 3000 years ago, a transition to agriculture and to a more and more vegetarian way of nutrition took place. The resulting deficiency in fat-soluble vitamins proved to be a Darwinist factor of selection. Deficiency in vitamin D and rachitis, deficiency in vitamin K and disturbances in blood clotting, deficiency in vitamin E and weakness of uterus contractions — all this caused the death of young pigmented women at childbirth. This kind of situation was favourable to individuals with large area of light skin. Their body mass was small in relation to the body area, allowing the access of ultraviolet radiation, which is scarce in northern countries but forms an essential factor for synthesizing fat-soluble vitamins from the provitamins of vegetable origin. The author supposes that the key to the origination of depigmented race lies in the change of nutrition habits, and this happened first in Western Europe, on the territories of present-day Germany, the Netherlands and Denmark, and modern Estonians are a race of the same genetic origin.

**To describe modernity:
Gracián, Ortega, Lotman**

Jüri Talvet

Although in the process of history a spiral movement (evolution?) can be observed, cultural paradigms tend to be submitted to the rules of "leaps" and casualty rather. Thus, despite historical distances, the 17th-century culture of the Baroque and the 20th-century avant-garde culture — with their common tendency to complicated symbolism and hermeneutics — reveal surprising affinities. In their essence, both of them are closer to the phase of Deconstruction than to that of Construction (the latter, in fact, is not less characteristic of Romanticism than of the Enlightenment).

Whereas the norm and normativity can be regarded as the maximum signs of Construction, Deconstruction assumes aesthetic-philosophical openness and ambiguity of the norm itself as the main features of all artistic creation. It is especially so in the last phase of Deconstruction, Postmodernism, which does not only reject the greatest ideological constructions of the first half of the 20th century — Fascism and Communism —, but also seems to undermine the vast culturological Construction, gradually erected by the preceding structural semiotics during the second half of this century.

The Spanish Baroque philosopher and writer Baltasar Gracián (1601–1658) and the modern Spanish thinker and essayist José Ortega y Gasset (1883–1955) are similar in their deep meditation about Modernity and its limits. For both of them, the key issues were relations between culture and non-culture, on the one hand, and culture and nature, on the other. While justifying deconstructing tendencies in the art and literature of their times, they both, departing from existential and semiotical relativism, created an autocritical consciousness of Modernity.

The leader of the Tartu School of Semiotics, Yuri Lotman (1922–1993), whose death has coincided with the fin-de-siècle climax of Postmodernism and modern Deconstruction, continued the same dichotomical-dialectical line that was characteristic of Gracián and Ortega y Gasset. All three giants of culturology, confronting Modernness, retained at the same time a certain ambiguity in their position.

Aesthetical-philosophical openness and dynamics are essential both for the creative principle of agudeza in Gracián and the "ratiövitalism" in Ortega y Gasset. Lotman, too, claimed that "the world closed into a self-sufficient structure cannot heighten till (becoming) a subject of conscience". Especially in his later work, he is constantly obsessed by the desire

Summaries

to depart from the organized intellectual systems into a total semiotic space ("semiosphere") whose frontiers do not exactly coincide with that of culture.

Modernity is, thus, both in the 17th and the 20th centuries — as reflected in the philosophy of Gracián, Ortega y Gasset and Lotman —, an aspiration to accept the relativist dialectic of the sign or the permanent dynamics of significations. Modern openness means a constant desire to rebel against established systems and to "leap" into nature, which embodies a "virgin field" for new intellectual and cultural realizations.

However, the aesthetical-philosophical relativism of both Gracián and Ortega y Gasset also reveals certain one-sidedness. The

point of departure is expressly Western masculine psychology. Woman-kind is left to the very margin of the cultural process. Lotman's theory which makes the dialectic of cerebral hemispheres an archetype in the functioning of the cultural mechanism and ultimately models after it the complicated relation between the semiosphere and biosphere, seems to leave more space to the genuine "dialectic of sexes" in culture. But even so it will remain a great enigma if the plurilingual and polylogical "frontiers" conceived by Lotman as premises for cultural "explosions" and subsequent "leaps" into different social and cultural systems are sufficient to confront the ever more aggressive closure imposed on culture by the powerful commercial mechanisms of Western civilization.

TÕE OTSING

Willard Van Orman Quine

Tõlkinud Lauri Pilter

IV

39. Tõde õigustatud uskumuse vastu

Pilatus polnud tõenäoliselt esimene, kes küsis, mis on tõde, ning mingil juhul polnud ta viimane. Need, kes seda küsivad, otsivad midagi sügavamalt kui jutumärgitustamine, mis oli tõe korrespondentsiteooria kehtiv ülejääk (alapeatükk 33). Ometi pole kindlasti jutu jutumärgitustava käsituse ründamisest; mingist selle vaidlustamisest, et "Lumi on valge" on tõene parajasti siis, kui lumi on valge. Pealegi on see täielik käsitus: see eksplitseerib aredalt iga areda lause tõesuse või vääruse. See on isegi enam kui täielik käsitus: ta paneb vasturääkivuse ähvardusel piirangu tõepredikaadile, mis on liiga tugev mis tahes predikaadi jaoks asjassepuutivas keeles (alapeatükk 34).

Leidub korduvaid viiteid tõe koherentsiteooriale või pragmatistlikule tõeteooriale. Küsimus, mis põhjendab seda jutumärgitustamise-tagust otsingut, võiks vahest olla sõnastatud nõnda: juhul kui kutsuda lauset tõeseks on lihtsalt teda jaatada, siis kuidas me võime otsustada, kas teda jaatada?

Laisk vastus on "See kõik sõltub sellest, millise lausega on tegu. "Lumi on valge" korral vaadake lihtsalt lund ja tehke värv kindlaks." Osavõtlikum vastus on õigustatud uskumuse aluste analüüs, seega teaduslik meetod — võib-olla alapeatükkides 2–7 esitatud viisil.

Seal esitatud mõõdukalt holistlikud kaalutlused lahknevad vaimult praegusajal Michael Dummetti pakutavast teest, kes vaidlustab välistatud kolmanda seaduse epistemoloogilistel põhjustel*. Rünnaikut alustas L. E. J. Brouwer** käesoleva sajandi alguskümneteil matemaatikas, ning Dummett kohandab selle hoiaku suhtumiseks teadusse üldiselt. Üldjoontes on ta ideeks mitte pidada loodusteaduse lauset ei tõeseks ega vääraks, juhul kui pole teada ühtki protseduuri tugeva empiirilise näite toomiseks, et määrata selle tõesust või väärust.

Holistlikud kaalutlused muudavad kaheldavaks selle, millised laused tuleks siis säilitada tõesusele või väärusele pretendeeri-

*Vt Dummett 1978. *Toim.*

**Luitzen Egbertus Jan Brouwer (1881–1966), hollandi matemaatik ja filosoof, *intuitsionismi* looja matemaatikas ja loogikas. *Toim.*

jaina. Selged kandidaadid allesjätmisele on vaatluskategoorialaused. Muud laused omavad empiirilist sisu eri astmeil, implitseerides vaatluskategoorialauseid ühiselt. Näib tarbetu püüda eristada rivaalidena [*invidious*] tõesusele või väärusele pretendeerivaid lauseid ning määratuid lauseid, juhul kui me ei tõmba toda piiri kas vaatluskategoorialausete eneste kohale või siis teise äärmusse, välistades vaid need laused, mis kunagi ei neela endasse mingit empiirilist sisu osalemise teel mõne vaatluskategoorialause ühises implitseerimises.

Tõde on üks asi, õigustatud uskumus teine. Seda eristust silmas pidades võime saavutada selguse ja nautida kahevalentse loogika armsat lihtsust.

40. Tõde matemaatikas

Kuidas on nüüd nende matemaatika osadega, millel pole mingit empiirilist tähendust, sest neid ei rakendata kunagi loodusteaduses? Kuidas on hulgateooria kõrgemate sfääridega? Käsitame neid tähenduslikena, sest nad on hõlmatud samasse grammatikasse ja sõnavarra, mis genereerivad matemaatika rakenduslikke osi. Me lihtsalt hoiame ennast grammatika ebaloomulikult käänulise piirjoonestamise eest, mis oleks vajalik nende väljajätmiseks./ Meie kahevalentses lähenemises kvalifitseeruvad nad seega tõeste või vääradena, ehkki salapärasel moel [*inscrutably*].

Nad ei ole täiesti salapärased. Hulgateooria põhiaksioomid on üldisused, mis toimivad juba valdkonna rakenduslikus osas. Edasised laused nagu kontiinumhüpotees* ja valikuaksioom**,

*Kontiinumhüpoteesi formuleeris 1878 hulgateooria looja G. Cantor. Selle järgi on kontiinuumi võimsusega hulga (s.t hulga, mis on ekvivalentne naturaalarvude hulga kõikvõimalike alamhulkade hulgaga) iga alamhulk kas lõplik, loenduv (s.t ekvivalentne naturaalarvude hulgaga) või kontiinuumi võimsusega. Hiljem on näidatud selle hüpoteesi mittetõestatavus ja mitteümberlükatavus tavalise loogika abil — s.t ta on sõltumatu teistest hulgateooria aksioomidest. *Toim.*

**Valikuaksioom (*axiom of choice*) e Zermelo aksioom — hulgateooria aksioom, mille kohaselt mittetühjade hulkade mistahes süsteemi korral leidub operaator, mis seab selle süsteemi iga hulgaga vastavusse tema teatava esindaja. *Toim.*

mis on neist aksioomidest sõltumatud, võidakse siiski allutada lihtsuse, ökonoomsuse ja loomulikkuse kaalutlustele, mis aitavad kujundada teadusteooriaid üldiselt. Sellised kaalutlused toetavad Gödeli konstrueeritavuse aksioomi "V = L".²³ See peatab kõrge- ma hulgateooria tarbetumad lennud ning juhtumisi implitseerib valikuaksioomi ja kontiinumhüpoteesi. Nägemusi laiahaardelise- maist kokkuhoiuvõttestikest on esitanud Hermann Weyl, Paul Lorenzen, Errett Bishop, ning hiljuti Hao Wang ja Solomon Feferman, kes sätestaksid, et kõik teaduse matemaatilised vajadused on täidetavad sellel ahtal baasil, mis on saanud tuntuks kui predika- tiivne hulgateooria.²⁴ Niisugused võidud on kooskõlas lihtsustus- te ja kokkuhoiuga, mida tervitatakse kui progressi loodusteaduses endas. Siin on tegu meie globaalse maailmasüsteemi tihendamise ja voolujoonestamisega.

41. Ekvivalentsed teooriad

Defineerisin empiirilise sisu alapeatükis 7 ainult kontrollitavate teooriate jaoks, ning järgnevalt osutasin, et hulk arvestatavat eks- perimentaalteadust ei vasta kontrollitavusele defineeritud mõttes. Nägime, et see võib juhtuda ähmaste ja kalibreerimata tõenäosus- te tõttu teooria tagavaras. Kahtlemata juhtub seda ka kompleks- semail viisidel, mis pole selgelt mõistetavad. Mul ei ole selliste teooriate tarvis pakkuda mingit empiirilise sisu definitsiooni, kuid näib siiski olevat intuiitiivses tähenduses mõttekas kõnelda nende- vahelisest empiirilisest ekvivalentsist, kuna eksperimenteerimist rakendatakse endiselt. Mõte on selles, et millist tahes vaatlust, mida peetakse üht kahest teoriast toetavaks või kummutavaks, loetakse võrdselt toetavaks või kummutavaks teist. See, millest hakkab rääkima empiirilisel ekvivalentsete teooriate kohta, rakendub ühtmoodi nii kontrollitavaile kui sel halvastidefineeritud moel empiirilisel ekvivalentseile teooriaile.

Teooriad võivad täielikult erineda objektide poolest, üle mille nende kvantifikatsioonimuutujad ulatuvad, ning olla siiski em-

²³Vt minu *Set Theory and Its Logic* (Quine 1963), 2. trükk (1969), lk 234–238.

²⁴Vt Quine 1987: 34–36.

piirilisel ekvivalentsed, nagu näitavad volitusfunktsioonid (alapeatükk 12). Meile näib vaevalt lubatud kutsuda neid kaheks teooriaks; nad on kaks viisi ühe ja sellesama teooria väljendamiseks. Niisiis on huvitav, et teooria võib sedasi varieerida oma ontoloogiat.

Mina ning paljud teised oleme kulutanud jõudu ja paberit küsimuse kallal, mida lugeda teooria samasuseks ja mida pelgalt ekvivalentsiks. Küsimus on sõnades; võime lakata rääkimast teooriaist ning kõnelda teooriaformuleeringuist. Ma kirjutan endiselt lihtsalt "teooria", aga kui tahate, võite seda mõista "teooriaformuleeringuna".

Teooriad (teooriaformuleeringud) võivad olla loogiliselt kokkubimatud ning ikkagi empiirilisel ekvivalentsed. Tuttav näide on Riemanni ja Eukleidese geomeetria, rakendatuna kera pinnale. Riemanni geomeetria ütleb, et sirgjooned lõikuvad alati. Eukleidese geomeetria ütleb, et mõned neist lõikuvad ja mõned mitte, ning eriti seda, et kera peal pole neid ühtegi. Konflikt lahendatakse, tõlgendades Riemanni sõnavarra kuuluv "sirgjoon" ümber "suuringjooneks".

Järgmine, Poincaré antud näide on vähem triviaalne (Poincaré 1905: ptk 4). Ühest küljest on meil tervemõistuslik arusaam lõpmatust ruumist ja jääkadest kehast, mis liiguvad vabalt, kokkutõmbumata või paisumata, ning teisest küljest arusaam lõplikust sfäärilisest ruumist, milles need kehad keskmest kaugenedes ühtlasel moel kahanevad. Kaht arusaama saab sobitada kõigi võimalike vaatlustega; nad on empiirilisel ekvivalentsed. Ometi erinevad nad sedapuhku sügavamalt kui pelga sõnadevaliku poolest. Lõpliku ruumiga teoorias on määrava tähtsusega kasutusel teoreetiline mõiste, millele ei saa leiduda mingit vastet lõpmatu ruumiga teoorias, — nimelt "ruumi kese".

Kujutlege nüüd kahte teooriat, meie oma ning üht teist, mille empiirilises ekvivalentsis me oleme veendunud, kuid me ei näe mingit teed pöörata üht süstemaatiliselt teiseks, seda lausehaaval ümber tõlgendades, nagu tegime volitusfunktsiooni ja kera näidetes. Kaaluda on kolm juhtumit.

Juhtum 1: Teine teooria sobib meie omaga loogiliselt kokku ning on otseselt väljendatud meile omastes terminites. Ta erineb

meie omast selle poolest, et implitseerib mõningaid teoreetilisi lauseid, mis meie oma jätab kindlaks määramata, ja vastupidi. Ometi on teooriad empiirilisel ekvivalentsed. See juhtum ei teki probleemi. Me lihtsalt aktsepteeriksime teise teooria ning inkorporeeriksime ta enda omasse kui rikastuse, mis annab vastuse paljudele meie teooria poolt lahtiseks jäetud teoreetilistele küsimustele.

Juhtum 2: Teine teooria sobib jällegi meie omaga loogiliselt kokku, kuid nagu Poincaré näide, sõltub ta mõningaist meie omadele taandamatult teoreetilistest terminitest.

Juhtum 3: Kaks teooriat on loogiliselt kokkusobimatud. Donald Davidson näitas mulle, et seda juhtumit saab taandada juhtumile 2 järgmise manöövri abil. Võtke mis tahes lause S , mida üks teooria implitseerib ja teine eitab. Kuna teooriad on empiirilisel ekvivalentsed, peab S sõltuma mõnest teoreetilisest terminist, mida ei saa kinni naelutada vaatluskriteeriumidega. Võime siis ära kasutada tema empiirilist puudulikkust, käsitledes seda terminit kahe, kummaski teoorias erinevalt avalduva terminina. S annab seega teed kahele vastastikku sõltumatule lausele S ja S' . Sedasi jätkates võime teha kaks teooriat loogiliselt kokkusobivaks.

42. Lahendamatu konkurents

Nii võime piirata oma tähelepanu juhtumiga 2. Lisaks piirdugem maailma globaalsüsteemidega, nõnda et pole mingit küsimust konkureerivate teooriate sobitamisest laiemasse konteksti. Kujutame niisiis ette globaalset süsteemi, mis on meie omaga empiirilisel ekvivalentne ning meie omaga loogiliselt kokkusobiv, kuid sõltub võõraist termineist. Võib paista, et ustavate empiiristidena peaksime arvama mõlemad teooriad tõeseks. Siiski pole see tee kuigi ahvatlev, juhul kui teine teooria pole nii lihtne ega loomulik kui meie oma; ning tõepoolest pole piiri sellele, kui groteskselt kohmakas võib teooria olla, olles samas empiirilisel ekvivalentne mõne elegantse teooriaga. Sellisel juhtumil on meie poolt õigem kasutada ära taandamatult võõraste terminite olemasolu. Me võime lihtsalt nad oma keelest tähenduseta välja arvata. Lõppude lõpuks ei paku nad rohkem lisa sellele, mida võib ennustada meie oma teooria, kui pakuvad "flogiston",

“entelehhia” või siis “saatus”, “jumalaarm”, “nirvaana”, “mana”. Seega määrame kõik võõraste terminite kontekstid mittelausete määramatusse.

Siin on meil tegu koherentsuskaalutluste survega tõestandarddeile. Lihtsus ja loomulikkus määravad erinevuse tõe ja tähendusetuse vahel.

Võiksimme siiski rikastada oma algset teooriat mis tahes selliste teise teooria uudsete leidudega, mis ei kasuta võõraid termineid. See kujutaks endast informatsiooni vastuvõttu eeldatavalt usaldatavast välisest allikast, paljuski nii, nagu arvuteooria täiendavad tõed omandatakse retkede teel läbi [matemaatilise] analüüsi või nagu neljavärvilise maakaardi küsimus lahendati keeruka arvuti-programmiga.

Kuid nüüd oletagem pigem, et konkureeriv teooria on sama korralik ja loomulik kui meie oma. Taas tärkavad meie empiristlikud kõhklused. Kas me peaksime inkorporeerima selle teooria enda omasse nagu juhtumil 1? Ei, see ei läheks kokku teadlaste püüuga lihtsusele ja kokkuhoiule; sest koos liidendatud teooriaga sisse toodud uued taandumatud terminid pole lisanud mingeid uusi andmeid vaadeldava kohta. Kaks teooriat olid juba empiirilisel ekvivalentsete üksteisega ja seega ka oma konjunktsiooniga. Kaks teooriat olid voolujoonestatud ja külg külje kõrval, kuid tandemteooriale on pandud peale liiga suur koorem: kõik uusi termineid sisaldavad laused.

Üks võimalikke hoiakuid kahe teooria suhtes on *sektantlik*, nagu ma seda olen nimetanud:²⁵ toimi konkureeriva teooriaga nagu eelmisel juhtumil ja heida kõrvale kõik tema võõraste terminite kontekstid. Me ei saa enam otsida vabandust sellele ebavõrdsele käitumisele kahe teooria suhtes põhjendusel, et meie oma on elegantsem, kuid me võime siiski väita, et meil pole kõrgemat ligipääsu tõe kui meie arenev teooria, nii ekslik kui ta ka oleks. Dagfinn Føllesdal ja Roger Gibson toetasid mu sektantlikku hoiakut. Sellele vastanduv hoiak on *oikumeeniline*, mis loeks mõlemad teooriad tõeseks. Tema üleskutse on empirism: tahtmatus teha hinnangulist eristust empiirilisel ekvivalentsete ja võrdselt ökonoomsete teooriate vahel. Tandemteooria, mil-

²⁵Quine 1986.

le leidsime olevat kindlalt ebaökonomse, on üks oikumeeniline tee. Kuid teistsuguse oikumeenilise tee on esitanud Donald Davidson: et me loeme mõlemad teooriad eraldi tõeseks, mõistes tõepredikaati nüüd jutumärgitustamisena inklusiivses ja teooria-neutraalses keeles, milles on väljendatavad mõlemad teooriad. Viimastel aastatel olen kõikunud nende valikuvõimaluste vahel, mida on nüüd jäänud kaks: sektantlik tee ja oikumeeniline tee *à la* Davidson.

Viimane alternatiiv tõstatab inklusiivsesse keelde puutuvaid küsimusi. See sisaldaks mõlema rivaalitseva maailmasüsteemi kõiki termineid ja selle muutujad ulatuksid üle mõlema ontoloogia. Eristavad predikaadid aitaksid piirata muutujate väärtusi vajaduse järgi ühe või teise ontoloogiaga. Kui palju laiem peaks olema muutujate ulatus? Ja kuidas on tõega: kas leiduks tõepredikaatide hierarhia ning sellele vastav muutujate viiside hierarhia nagu alapeatüki 37 lõpus? Tuleb anda peatumiskäsklus. Otsisime üksnes inklusiivset keelt, mitte kolmandat teooriat.

See, mida on võita, pole silmanähtav, välja arvatud rahulolu tõe märgi erapooletust omistamisest. Sektant pole sugugi oikumeenlasest vähem võimeline hindama kahe rivaalitseva maailmateooria võrdse tõendmaterjaliga väiteid. Ta võib ikkagi olla erapooletu õigustatavuse, kui ka mitte tõe märgi omistamisel. Lisaks on ta sama vaba kui oikumeenlane võnkuma kahe teooria vahel, saamaks lisaperspektiivi, millega trianguleerida probleeme. Oma sektantlikul moel peab ta tõesti üht teooriat tõeseks ja teise teooria võõraid termineid tähendusetuks, kuid üksnes senikaua, kui ta üht teooriat teisele eelistab. Ta võib panna kinga hõlpsasti teise jalga.

Fantaasia lahendamatus konkrentsis olevaist maailmasüsteemidest on mõtteeksperiment, mis jääb väljapoole kasutusega kristalliseerunud keelepruuki. Pole ime, et kosmiline küsimus, kas pidada kaht sellist maailmasüsteemi tõeseks, peab taanduma naeruväärselt madalaks küsimuseks sõnadest. Siit ka mu vahepealne kõikumine.

Olgu nende konventsioonidega, kuidas on, rivaalitsevad teooriad kirjeldavad üht ja sedasama maailma. Oma inimlikest termineist ja vahendeist piiratuna me mõistame maailma erisuguselt. Mõtlen läbitungimatu kera diameetri kättesaamise mitmele

viisile: me võime panna kera mõõteriista haarmete vahele või tõmmata talle ümber mõõdulindi ning jagada π -ga, kuid tema sisse me ei pääse.

43. Kaks määramatust

On silmanähtav paralleel globaalse teaduse empiirilise alamääratuse [*under-determination*] ja tõlke määramatuse vahel. Mõlemal juhul on võimaliku tõendmaterjali kogum ebapiisav süsteemi ainuliseks haaramiseks. Kuid tõlke määramatus on esimesele lisandiks. Juhul kui me kui tahes suvaliselt peatume ühel empiirilisel võrdväärseist maailmasüsteemidest, jääb meile selle sees ikka veel tõlke määramatus.

Teine tõlke määramatuse eripära on see, et ilmselgelt pole tal mingit pistmist ligipääsmatute faktide ja inimlike piiridega. Kalduvused vaadeldavale käitumisele on kõik, mille osas semantika võib olla õigel või valel seisukohal (alapeatükk 14). See-eest maailmasüsteemide puhul ollakse valmis uskuma, et reaalsus ületab inimaparatuuri haardeulatuse määratlematuil viisidel.

Vaadakem nüüd lähemalt paralleele. Ühest küljest on meil kaks kokkusobimatut, kuid võrdselt usutavat tõlkesüsteemi; kumbki esitab mõningaid tõlkeid, mille teine tagasi lükkab. Teisest küljest on meil kaks kokkusobimatut, kuid empiirilisel ekvivalentset maailmasüsteemi. Märkisime alapeatükis 18, et võime lepitada kaks tõlkesüsteemi, tunnustades neid defineerivana erinevaid relatsioone, t_1 ja t_2 . Alapeatükis 41 märkisime, et võime lepitada kaks maailmasüsteemi, kui lõhestame samal moel ühe või enam teoreetilisi termineid.

Tõlke määramatus näitab, et arusaam propositsioonidest kui lausetähendustest on paikapidamatu. Globaalse teaduse empiiriline alamääratus näitab, et on olemas erisuguseid kaitstavaid viise maailma ettekujutamiseks.

Kirjandus

- Bergström, Lars 1990. Quine on Underdetermination. — *Perspectives on Quine*. Ed. by R. B. Barrett and R. F. Gibson. Oxford: Blackwell.
- Carnap, Rudolf 1934. *Logische Syntax der Sprache*. Wien
- Chisholm, Roderick 1957. *Perceiving: A Philosophical Study*. Ithaca: Cornell University Press
- Davidson, Donald 1980. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press
- Dennett, Daniel 1987. *The Intentional Stance*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Duhem, Pierre 1906. *La théorie physique: son objet et sa structure*. Paris
- Dummett, Michael 1978. *Truth and Other Enigmas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Firth, Roderick 1981. Reply to Sellars. — *Monist* 64, pp. 91–101
- Grünbaum, Adolf 1962. The Falsifiability of Theories. — *Synthese* 14, pp. 17–34
- Kirk, Robert 1969. Quine's Indeterminacy Thesis. — *Mind* 78, pp. 607–608
- Levy, Edwin 1971. Competing Radical Translations. — *Boston Studies in Philosophy of Science* 8, pp. 590–605
- Lewis, Clarence Irving 1946. *An Analysis of Knowledge and Valuation*. La Salle: Open Court
- Massey, G. J. 1978. Indeterminacy, Inscrutability, and Ontological Relativity. — *American Philosophical Quarterly*, Monograph 12, pp. 43–55
- Parsons, Charles 1983. *Mathematics and Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press
- Perspectives on Quine* 1990. Ed. by R. B. Barrett and R. F. Gibson. Oxford: Blackwell.
- Poincaré, Henri 1905. *Science and Hypothesis*. New York

- Popper, Sir Karl 1959. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books
- Premack, David 1986. *Gavagai*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Putnam, Hilary 1967. Mathematics without Foundations. — *Journal of Philosophy* 64, pp. 5–22
- Quine, W. V. 1940. *Mathematical Logic*. New York. Corrected ed. (thanks to Wang), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951
- Quine, W. V. 1941. *Elementary Logic*. Boston. Rev. ed., Harvard University Press, 1965
- Quine, W. V. 1950. *Methods of Logic*. New York. 3d ed., 1972. 4th, Harvard University Press 1982
- Quine, W. V. 1952. On an Application of Tarski's Theory of Truth. — *Proceedings of the National Academy of Sciences* 38, pp. 430–433. Reprinted in *Selected Logic Papers*. New York: Random House, 1966
- Quine, W. V. 1953. *From a Logical Point of View*. Harvard University Press
- Quine, W. V. 1960. *Word and Object*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Quine, W. V. 1963. *Set Theory and Its Logic*. Harvard University Press. Rev. ed., 1969
- Quine, W. V. 1966. *The Ways of Paradox and Other Essays*. New York. Enlarged ed., Harvard University Press, 1976
- Quine, W. V. 1969. *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press
- Quine, W. V. 1970. *Philosophy of Logic*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall; Harvard University Press, 1986
- Quine, W. V. 1974. *Roots of Reference*. La Salle: Open Court
- Quine, W. V. 1975. The Nature of Natural Knowledge. — *Mind and Language*. Ed. by S. Guttenplan. Oxford: Clarendon Press, pp. 67–81
- Quine, W. V. 1981. *Theories and Things*. Harvard University Press

- Quine, W. V. 1985. Events and Reification. — *Action and Events*. Ed. by E. LePore and B. McLaughlin. Oxford: Blackwell, pp. 162–171
- Quine, W. V. 1986. Reply to Roger F. Gibson, Jr. — *The Philosophy of W. V. Quine*. Ed. by L. E. Hahn and P. A. Schilpp. La Salle: Open Court, pp. 155–157
- Quine, W. V. 1987. *Quiddities*. Harvard University Press
- Quine, W. V., and J. S. Ullian 1970. *The Web of Belief*. New York: Random House. Rev. ed., 1978
- Russell, Bertrand 1905. On Denoting. — *Mind* 14, pp. 479–493 (Eesti keeles: Osutamisest. — *Akadeemia* 1995, nr 3, lk 526–542)
- Russell, Bertrand 1908. Mathematical Logic as Based on the Theory of Types. — *American Journal of Mathematics* 30, pp. 222–262
- Sleigh, R. C. 1968. On a Proposed System of Epistemic Logic. — *Noûs* 2, pp. 391–398
- Tarski, Alfred 1956. The Concept of Truth in Formalized Languages. — A. Tarski, *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford: Clarendon Press, pp. 152–278. Translated from the German of 1936
- Yosida, Natuhiko 1984. Scientific Laws and Tools for Taxonomy. — *Annals of the Japanese Association for the Philosophy of Science* 6, pp. 207–218

JÄRELSÕNA

Quine'ist on tülikas ülevaatlikult kirjutada. Teisiti öeldes: leidub küllalt filosoofe, kellest on lihtsam terviklikku ülevaadet anda. Lühida käsitlemise mõnepuhune kergus tuleneb sellest, et üldmõisteline iseloomustamine, küll piiratud, võib vahel olla sisukas autori kuulumise alusel mingisse traditsiooni. Kui väidetakse, et keegi on marksist või fenomenoloog, siis võib see väide olla sisukas: näiteks võib ta olla väär või siis vastupidi — tähendada, et vaadeldav filosoof jagab mõnd Marxi või Husserli põhiseisukohta nii oma uurimistööd alustades kui ka järeldesteni jõudes.

Quine'i puhul tarvitatakse sageli kimpu üldisi tunnusmõisteid. Näiteks, et ta on üks suuremaid autoriteete XX sajandi ingliskeelses analüütilises või keelefilosoofias. Et ta filosoofia on naturalistlik, empiristlik, füsikalistlik, biheivioristlik, holistlik, logistsitlik, pragmatistlik...

Täiesti pädev neist iseloomustustest on ehk vaid see, et Quine kirjutab inglise keeles. Teine tunnus — analüütilisus — ei piira vaadeldavat mitte enamal määral kui ehk kolmandiku võrra, kui arvata, et sõna laias mõttes võiks analüütilisteks filosoofideks nimetada umbes kaht kolmandikku inglise keeles kirjutavaist filosoofidest ja et see nimetus ei ütle midagi ühegi filosoofi seisukohtade kohta, parimal juhul ehk laseb aimata talle omast ainekäsitlese metoodikat.

Kuivõrd analüütiline filosoof ei pruugi olla naturalist, empirist, füsikalist..., võiks neist täpsustavaist iseloomustustest ehk midagi sisukat loota. Ent siin saabki segavaks Quine'i eripära või originaalsus või loovus või suurus. Tema puhul on kõik teistmoodi. Pärast Quine'i pole naturalism või empirism analüütilises filosoofias enam see mis enne teda. Nimetada Quine'i empiristiks või pragmatistiks analüütilises filosoofias on umbes sama mis öelda, et Aristoteles oli platonist. Mis poleks ju läbinisti vale, küll aga väheütlelev ning traditsioonilist kõnepruuki eirav. Uue mõtteviisi algataja vaateid pole vist võimalik teisiti kirjeldada kui neid ümber jutustades ja hädapärast saab seda teha ka lühidalt.

Siin ilmunud töös Quine õigupoolest ise seda teebki. Ta on vanas eas ette võtnud oma mitmekümne aasta jooksul vägagi tuntuks saanud tulemuste ühtlustamise ja tervikuna esitamise. On ju elavate klassikute puhul sage komme küpses eas oma loomingut üle redigeerida, meenuatagu või Tuglast ja Vildet.

Teisalt on Quine Tuglasele ja Vildele just vastandlik. Ta ei muuda järsult tegevuslaadi nagu need, hakates kirjanikust toimetajaks. Ta esitab juba varem öeldut, kuid teises vormis, ja tulemuseks pole mitte

vana asi parandatud kujul, vaid uus töö — seniolematu Quine'i vaadete süstemaatiline esitus Quine'i enese poolt.

Ma ei tahaks võistelda Quine'i endaga; esitades kokkuvõtet tema vaadetest valin selle külje, mis tema sünkroniseerivas esituses paratamatult pidi kõrvale jääma. See on Quine'i vaadete kujunemislugu, biograafiline ja retseptisioonilooline lisa tema õpetusele.

Quine on sündinud Akroni linnas Ohio osariigis 25. juunil 1908. aastal, õppinud Oberlini kolledžis matemaatikat ja filosoofiat, jätkates sama Harvardi ülikoolis, kus tema õppejõudude seas olid tuntud matemaatik ja protsessifilosoof A. N. Whitehead ning mitte vähem tuntud pragmatist C. I. Lewis — muu hulgas intensionaalse loogika üks esimesi formaliseerijaid. Quine'i doktoritöö "The Logic of Sequences" on kirjutatud Whiteheadi juhendamisel, oma loogikafilosoofias arendab ta aga kogu elu vaateviisi, mis on Lewise omale vastanduv.

On teada Quine'i ringreis Euroopas pärast doktoritöö kaitsmist, mil ta külastas pikemalt Viini ja Varssavit, kus tutvus toona moodsaima teadusele orienteeruva filosoofiaga ("loogilise positivismiga"), tutvus toonaste juhtivate filosoofide ja loogikutega, kelle enamik Teise maailmasõja eel ja ajal Ameerikasse ümber kolis.

Euroopa-reisil sünenenud uute tuttavate mõtteviis sai Quine'ile oma-seks. Tema 1940. ja 1950. aastate mõjukaimad filosoofilised artiklid toetuvad nende, Viini filosoofide või poola loogikute vaateile, olgu või nendega polemiseerides. Kui keegi on Quine'i filosoofiat mõjustanud suuremal määral, siis kõigepealt B. Russell, R. Carnap ja A. Tarski.

Esimesed kümmekond aastat Harvardis (alates 1934) töötab Quine valdavalt matemaatilise loogika alal, kirjutab selle kohta kolm õpikukäsiraamatut ning hulgaliselt artikleid. Vahepeal teenib veel neli aastat USA mereväes. Tema sõjaliste kangelastegude kohta minuni teateid jõudnud ei ole. 1948. aastast alates on ta Harvardi ülikooli täisprofessor filosoofia alal kuni emeriteerumiseni. On aktiivne tänini, kirjutab, reisib, peab loenguid ning austab temale pühendatud sümposioone oma osavõtuga.

Kuigi ülemaailmse tuntuse filosoofias saavutas Quine alles 1953. aastal ilmunud artiklitekogumikuga *From a Logical Point of View*, pole ta varasemad artiklid ta enese meelest tähtsuseta ja paljud neist avaldas ta uuesti 1960. aastatel, valdavalt kogumikus *Selected Logic Papers* (1966).

Kogumiku *From a Logical Point of View* ja ehk ka kogu Quine'i loomingu enim tuntud ja enim kordi uuesti avaldatud artikkel on "Two dogmas of empiricism", mis esimest korda ilmus 1951. aastal ajakirjas

Philosophical Review. Ühtlasi on see väga sobiv ka Quine'i filosoofia lahtiharutamise alguspunktiks ja ka tema mõjukuse illustreerimiseks. *Tõe otsingus* kajastuvad selle artikli tulemused vahetumalt paragrahvides 6 ja 22.

Selles artiklis teatab Quine, et moodsa empirismi aluseks on kaks dogmat. Üks, et on fundamentaalne erinevus faktitõdede (sünteesiliste tõdede) ja analüütiliste tõdede vahel — viimased on nimelt sellised, et väite tõesus on määratud ainult väidet moodustavate sõnade tähendusega. Teine dogma seisneb selles, et iga tähenduslik lause on redutseeritav sõnade loogiliseks konstruktsiooniks, mis osutavad meelelisele kogemusele. Quine leiab, et need dogmad on omavahel seotud ja koos valed.

Tema argumentid on järgmised. Kõikvõimalike väidete seast võiksime välja eraldada küll selliseid, mille tõesus ei sõltu mingitest faktidest, kuid need on loogilised samasused, mis on täiesti sõltumatud ka sõnade tähendustest. Kui me üritaksime konstrueerida selliseid väiteid, mis on tõesed sõltumatult faktidest, kuid poleks ka loogilised samasused, s.t oleksid tõesed tänu tarvitavate sõnade tähendusele, leiame, et selliseid faktist sõltumatuid pole, selline hetkelgi analüütilisena näiv väide võib sõna sünonüümilise asenduse läbi muutuda vääraks, s.t osutada ise faktitõeks. Siin muidugi juba sõnade kasutamise konkreetse viisi puhuseks tõeks. Kui meil oleks mingil viisil fikseeritud mingi täiuslike sünonüümide kogum, siis selle kogumi sõnu kasutades võiks olla konstrueeritud teatud kogum analüütilisi väiteid. Paraku pole meie võimuses teha täiuslikke sünonüüme ega isegi mitte neid ära tunda, pole kriteeriumi selleks. Analüütilisus osutub iga kord kasutuspuhuseks.

Siit järgneb peaaegu vahetult, et kuna teine dogma kujutab enesest postuleeritud sünonüümsuse kriteeriumi (identse empiirilise sisuga sõnad võiksid olla täiuslikud sünonüümid), aga et esimene dogma oli mõttetühi, siis on ka teine vale, seda enam et ka teise dogma viimane tõsine proponent ise, R. Carnap, on sellest loobumas.

Empirism ei saa loobuda teadmiste empiirilise kontrolli ideest. Küll võib empirism loobuda nõudest, et iga üksik väide peaks olema empiirilise sisuga või selle konstruktsiooniks taandatav. Sellise empirismi järgi peaksid meie teadmised välismaailma kohta läbima meelteandmete kontrolli tervikliku kogumina, kus ainult osa väiteist on vahetult kontrollitavad. Teistpidi öeldes, meie teooriad või keeled on meelteandmete poolt aladetermineeritud. Ühesõnaga, empiristlik filosoofia peaks käsitlema teadmisi holistlikult.

“Two dogmas of empiricism” on suurepärase näide Quine'i osast aastakümnete jooksul filosoofias. Selle artikli ilmumine langeb ajaliselt

atomaarse verifikatsioonismi viimasesse langusjärku teadusfilosoofias ja terav ainekäsitus tegi sellest Quine'i artiklist uue tendentsi ühe silmapaistvama ilmingu. Teisalt saab küll holismist aastakümneteks arutlusaine, kuid siin nagu ka kõigi sarnaste Quine'i genereeritud teemade puhul jääb ta enese seisukoht radikaalsuses ületamata ja quine'iaanid ilmumata. Quine'i järjekindlus ja teravus genereerib uusi teemasid ja probleeme, mitte jäljendajaid.

Iseloomulik on seegi, et Quine pole mitte esimene holist maailmas. Ta vaid laiendab Pierre Duhemi poolt füüsikateooriate kontrollimise kohta öeldut igasugusele teadmisele.

Mis osa on holismil Quine'i terviküsteemis, on nähtav *Tõe otsinguski*.

Mahult suurim osa kogumikust *From a Logical Point of View* on pühendatud naturalistliku ontoloogia aluste põhjendamisele, kuid see saab ühtlasi tulevase formaalse metaontoloogia alguseks. *Tõe otsingu* teksti järgi öeldes saavad seal koos argumentatsiooniga esmakordselt lansseeritud paragrahvides 9–11 esitatud teesid, reifikatsioon ja seotud muutuja väärtuseks olemine kui olemasolemise kriteerium. Kuigi selle esitus *Tõe otsingus* ei võta eriti palju ruumi, on nende tähendus seal läbiv.

Alguses, 1953. aasta kogumiku artiklites "On what there is" ja "Logic and the reification of universals", näibki Quine üritavat teha korraga kahte asja: ühelt poolt leida ontoloogiliste küsimuste käsitlemiseks ühtset formalismi, teisalt aga redutseerida ontoloogia sisus nii kuid võimalik universaale individideks, kvaliteete või omadusi käsitleda hulkade või klasside loogika abil, lühidalt öeldes: intensionaalset konteksti käsitleda ekstensionaalse loogika vahenditega. Kuigi need kaks külge on Quine'i enese tekstides läbi põimunud, on kummalgi oma retseptioon.

Ontoloogia raamformalismis arendab Quine neis artiklites oma ekstensionalistist eelkäija B. Russelli määratud kirjelduste teooria jätkuna. Russelli teooria sisuks oli osutavate väljendite lahutamine üksikpredikaatide konjunktsioonideks, et kahemõtteliste väljendite, näiteks "on vale, et nüüdne Prantsuse kuningas on kiilas", seesmine vasturääkivus saaks ilmseks. Quine laiendab seda menetlust kuni singulaarmõiste taandamiseni predikaatide konjunktsiooniks, kus see, millest räägitakse, mis ON, ei ole loogika jaoks tõesti muud kui seotud muutuja väärtus. See on lugejale tuttav *Tõe otsingu* paragrahvidest 10–11. 1953. aastal kinnitas Quine õigusega, et see formalism ei ütle midagi selle kohta, mis on, vaid ainult mingi teooria kohta seda, mida see teooria väidab olemas olevat, millega teooria on ontoloogiliselt seotud, mille suhtes teoorial on ontoloogiline kohustus (*ontological commitment to some-*

thing). Sellisest neutraalsusest inspireeritud on mõnekümne aasta jooksul kujundanud terve metaontoloogilise teooria sellest, milline peaks olema korrektne formaalne ontoloogia. Teisest küljest on nii Russell kui Quine loogikas järjekindlad ekstensionalistid ning just ekstensionalistliku käsitluse põhjendamine ongi neid ontoloogiat formaliseerima ajendanud. Nii et seesama üldine ontoloogia formalism pole sugugi lõpuni ontoloogiliselt süütu. Siinne formalism on küll nüüdse Prantsuse kuninga kohta käivat intuiitiivselt väärana tunduvat väidet Prantsuse nüüdse kuninga mitteeksisteerimiseks tõlkides ilmselt edukas, kuid sedasama teeb ta ka intuiitiivselt tõeste lausetega nagu "see tiivuline hobune on mütoloogiline olevus", mille puhul võiks ju hädapärast leppida, et tiivulist pole, mitte aga sellega, et see lause on väär.

Quine'i järjekindlus oma asjas viib ta veel suuremalgi määral laialt tunnustatuga vastuollu. Ta ei loobu ekstensionaalse analüüsi kavast suuremategi raskuste juures. Võetagu näiteks kaudse kõne probleematika. Seal omandab propositsioon, olles kellegi usuks või arvamuseks, kvaliteedi, mis ei luba enam sama tõeväärtusega identsete osiste substitueerimist, samuti ei ole kvantifitseerimine enam selles kontekstis ühetähenduslik. Sellest järeldab Quine, et kui propositsionaalsete hoiakute ekstensionaalne analüüs pole võimalik, pole see üldse võimalik. Sellele lootusetusele ja viljatusele on ta pühendanud terve peatüki oma kõige esinduslikumast raamatust *Word and Object* (1960). Sama hoiaku mõnevõrra pehmemdatud variant on esitatud ka *Tõe otsingu* IV peatükis. On tõsi, et Quine sattus selles küsimuses paarikümneks aastaks vastanduma mõnede filosoofia ja loogika kiirelt arenevate harudega. Kes käsitab intensionaalset ja koos sellega modaalsel loogikat samasuguse teadusena nagu kõiki teisi, võiks võtta *Word and Object*'i peatükki "Flight from intension" kui anakronistlikku või följetonistlikku. Ilmselt pole aga asi mitte ainult Quine'i põikpäisuses, vaid ka intensionaalse loogika aluste teatavas paradoksaalsuses. Quine on siin saanud juba peaaegu 40 aastat seista vastu loogika peajoonele, ainult pisut kõnetooni mahendades, ning arukaotamise teda ei kahtlustata. Sellele, kes on harjunud ise moode kujundama, on omane üleolek ja ükskõiksus teiste moevoolude suhtes. Quine'ile kindlasti; modaalse loogika moodide kujundaja pole olnud tema.

Word and Object on enam tuntud hoopis muu poolest. Seal sisaldub Quine'i naturalistlik või kuidas tahes nimetatav keeleteooria, mille osiseks krestomaatiline, seal ulatuslikult põhjendatud radikaalse tõlke ja samast alusest tulenev ontoloogilise relatiivsuse kontseptsioon. Esmajoones see hoidiski Quine'i 1960. ja 1970. aastatel filosoofide positiivse tähelepanu keskpunktis. Huvi ja seda väljendavate raamatute ja artiklite

väljaandmine aina laienes, kuni hakkas kaheksakümnendate keskpaiku vaibuma. Teataval määral oli see moenähtus ja pidigi vaibuma, et teha ruumi uutele moodidele, kasvõi aina ohtramale propositsionaalsete hoiakute intensionaalsele analüüsimisele. Teiseks aga ei saa trend ealeski ammendada oma objekti, kasvõi seelikumood mingit seeliku pikkust igaveseks, niisamuti tuleb ka Quine'i tees kindlasti ja uuel kujul tähelepanu keskpunkti. *Tõe otsingu* III peatükis viitab Quine radikaalsest tõlkest kõneldes lingvistilistele eksperimentidele džunglis kui millelegi üldteadaolevale. Seda need kahtlemata ongi pärast aastakümneid kestnud diskussioone *Word and Object*'i vastavate peatükkide üle. Siiski ei tohiks selle mõttelise ekspeditsiooni esialgse kuju meenutamine siin üleaarne olla.

Word and Object on individuaalse keelekasutuse teooria. Kuigi Quine'gi nimetab sealse eessõnas keelt sotsiaalseks nähtuseks ja kommunikatsioonivahendiks, ei ole need aspektid sealse teoorias objekti tunnustena otsustavad. Nad on olulised uurimisviisis. Kõik, mida Quine keele individuaalse kasutamise kohta väidab, puudutab vaid seda, mis on vaadeldav. Metoodika poolest poleks patt *Word and Object*'i nimetada biheivioristlikuks keeleteooriaks. Objekt aga on seal indiviidi keel, keel indiviidi jaoks. Selle piiritlevad kaks tõsiasja, Quine'i eeldust. Esiteks empiiria, meelteandmed kui keele kaugem sisu, eesmärk, keelekasutuse objektiivsust tagav kontrollivahend. Teiseks keel omiette võetuna kui holistlikult mõistetav tervik, mille üksikelemendid on tähenduslikud vaid tervikus, mis funktsioneerib vaid teatud tervikuna, sealhulgas ka empiirilisele kontrollile vaid tervikuna alludes. Lühidalt, siin on eeldusteks empirism ja holism.

Holism kirjeldab ka indiviidi olekut oma keeles. Seda võib vaadelda erilise seesolemisena. Keele valdamine on kui laevasõit ulgumerel ja keele muutmine, muu hulgas meelteandmete omaksvõtt, on kui laeva parandamine seilamise ajal, võimalik vaid plankhaaval ja samal ajal tervikut hoolega ujumisvõimelisena hoides. Nõnda rakendab Quine keelele O. Neurathi võrdpilti teadusest. Kuigi siin juba sobib öelda, et Quine'i käsitluse abstraktsus kaotab erinevuse teadusliku teooria ja keele, kasvõi tavalise kõnekeele vahel; nende erinemine ei ole Quine'i vaatlustasemel mõnikord oluline. Teisalt on meelteandmed see, mis tagab keele sisukuse, objektiivsuse ja lõpuks kommunikatiivsusegi. Kui keele valdamine on olelemine mingis tervikus, siis on igasugune keelt teisendav tegevus oma aluselt tõlge. Tõlge on keele funktsioneerimises fundamentaalne. Tõlke loomuse selgitamiseks konstrueeritud mudelsituatsiooni algne kuju on järgmine.

Olgu keegi lingvist läinud džunglisse uurima sealsete elanike keelt. Nende keel on lingvistile täiesti tundmatu ja tema emakeelest väga erinev. Lingvist alustab lihtsast. Ta on aborigeenist keelejuhiga kusagil, kust parajasti jookseb mööda küülik. Lingvist osutab küülikule, keelejuht ütleb "Gavagai". Lingvist oletab, et see on ühesõnaline lause, mis tähendab küülikut. On aga võimalik, et lingvist on oma harjumuspärase küüsis ja tegelikult võiks "Gavagai" tähendada mingit hetkelist küüliku olekut või näiteks "küülik jookseb". Lingvistil puudub kriteerium neist mõne eelistamiseks, talle omaseim ei tarvitse olla aborigeenile sedasama. Muidugi võib lingvist tõlget kontrollida, aga ainult samas piiratuses: kui nad teinekord jälle kolmekesi kohtuvad, osutada ise küülikule, häälitseva ise "Gavagai" ja kui keelejuht nõustumise märke ilmutab, võib arvata, et tõlge sobib. Kuid määramatus, kas see on ainus sobiv tõlge, jääb. Seda laadi juhtumitest võiks konstrueerida terve sõnaraamatu, kus muu hulgas on kindlasti mingeid üheselt tõeseid seoseid (kui nii, siis nii), aga empiiriaga vahetult kokkupuutuvas perifeerses keeleosas säilib igal juhul määramatus, s.o võimalike tõlkimisviiside paljus. On tähtis tähele panna selle teoreetilise mudeli kaht momenti. Esiteks, ei tohi olla tõlkimise olemasolevat traditsiooni või keelte sugulust, s.t jutuks on *radikaalne* tõlge. Vaid see on kahe nimetatud eeldusega määratud keelte vastastikust mõjustamist kirjeldav. Teiseks, täheldatav määramatus tuleneb sellest, et nad mõlemad kirjeldavad üht ja sama empiiriat, mis samas pole kummagagi isomorfne. Vaid empirism suudab põhjendada radikaalse tõlke määramatust.

On selge, et ühese tõlkimise võimatus, teisiti öeldes, keelelise terviku aladetermineeritus, on aluseks ka vaatele osutuse määramatusest või siis teadusliku teooria empiirilise kontrolli teatud skeemile, nagu neid *Tõe otsingus* kohata võib. Esimesele neist küsimusist on Quine püüdanud muuseas ühe oma terviklikumaid raamatuid *The Roots of Reference* (1974). Radikaalse tõlke määramatus on Quine'il põhieeldustest sedavõrd vahetult tulenev teoreetiline konstruktsioon, et ta on *Tõe otsingus* ehk asjatult nihutanud selle alles raamatu keskpaika. Teoreetilise konstruktsiona pole sel näiteks midagi ühist Sapiri ja Whorfi lingvistilise relatiivsuse hüpoteesiga, mis on induktiivne ja põhineb faktidel. Quine'i deduktiivse teesi eeldusena pole tarvis kellelgi kunagi tunda end küündimatuna teist mõistma, see tees ei tohi teistpidi ka kedagi ennast piiratuna või küündimatuna tundma panna. See tees on vaid järeldus sellest, et keel on kõigepealt oma ja keel ja alles seejärel kõike muud, et keelena mõistetakse mingeid tervikuid, kus keeletarvitaja, agent haarab kõike sellesamas seestpoolt. Tõlkimise määramatuse jaoks pole tarvis isegi mitut keeletarvitajat korraga, rääkimata vastastikusest mõistma-

tusest, see võib ilmnedä ka ühe keeletarvitaja erinevate kõnepruukide vahel. Selle näiteks võiks olla kasvõi füüsik, kes suudab ühest teooriast kirjutada mitu erinevat populaarteaduslikku raamatut. Määramatusest tuleneb see, et pole parimat keelt, kuid ühtlasi seegi, et üks keel pole teisest halvem. Sellised konsekventsid on siiski formuleeritavad vaid lahkudes Quine'i spetsiifiliselt vaatlustasandilt. Quine'i kriitikud seda sageli teevadki, paraku.

Kõige teravamalt on Quine'i keeleteooriat kritiseerinud need, kes püüdleavad absoluutsete, üheste keelestruktuuride avastamise poole. Näiteks kasvõi Quine'i üleaedne Cambridge'is (Massachusettsi osariigis) N. Chomsky. Näib küll, et Quine'i teooria abstraktsuse tõttu läheb Chomsky kriitika märgist mööda: eriteaduste suhtes on tõlke määramatuse tees teatava relatiivsuse, tõe teooriaga määratuse põhjendus ja seetõttu ei ründa Quine Chomsky püsistruktuuride uurimusi, vaid vastupidi, kinnitab ka nende õigust olla omaette õige. Üksikasjades põrkub Chomsky seal pigem B. F. Skinneriga, kellele toetudes Quine kirjeldab keele omandamise protsessi lapse puhul.

Siit võib aimata Quine'i pisut kaudsemat tähenduslikkust vaimumaailma jaoks. Ta teeb teoreetilise filosoofia sisuga seda, mille tegemist ideoloogia vormis nõuab K. Popper (*Avatud ühiskond ja selle vaenlased*) või mille teostatust loodusteadustes kirjeldavad tagantjärele T. Kuhn või P. Feyerabend. Nende abstraktseks ühiseks on tõe spetsiifiline relatiivsus. Mitte absoluutne relatiivsus, mis tuleneks millestki universaalselt inimlikust, vaid mõõdukas, mis tuleneb ilmnenemisest kindlates vormides. Küllap sellise aimatava liberaalsete väärtuste süvendamistendentsi pärast ongi muidu väga tehniline või lihtsalt tõsine filosoof Quine olnud populaarsem, kui tema tööde otsese suunatuse järgi võiks arvata. Iseenesest on tema tekstid välja peetud sellisel tõsidusastmel, et ei tarvitseki kõita kedagi peale nende, kel huvi muuta filosoofiat ennast — ometi on Quine olnud populaarsem, kui tema töölaad eeldanuks.

Jaan Kivistik

AUSTATUD LUGEJA!

Juhul kui ühel või teisel põhjusel jääb Teil mõni kultuuriväljaanne kätte saamata, siis võite oma ostusoovist teatada järgmistel telefonidel:

TALLINNAS

- 44 57 67 — kirjastus "Perioodika"
- 44 32 56 — "Eesti Arsti" toimetus
- 60 12 86 — "Vikerkaare"/"Raduga" toimetus
- 44 07 80 — "Loomingu"/"Loomingu Raamatukogu" toimetus
- 44 88 68 — "Kultuurilehe" toimetus
- 44 05 87 — "Õpetajate Lehe"/"Hariduse" toimetus
- 44 29 00 — "Kultuur ja Elu" toimetus
- 44 47 87 — "Teater. Muusika. Kino" toimetus
- 60 19 53 — "Maakodu"/"Põllumajanduse" toimetus
- 44 91 26 — "Keele ja Kirjanduse" toimetus

TARTUS

- 43 13 73 — "Akadeemia" toimetus
- 42 11 86 — "Eesti Looduse" toimetus

Kirjastusest ja toimetustest saate soodsa hinnaga osta ka varemilmunud kultuuriväljaandeid.

Juhul kui Teil pole võimalik kirjastusse või toimetusse helistada, võite oma ostusoovi jätta elukohalähedasse müügipunkti.

Eesti Ajakirjanduslevi

Kirjastus "Perioodika"

Elu sisustaja

EESTI EKSPRESS

Eesti Ekspress pakub uusi ja julgeid vaateid meie tänasele maailmale. EE veergudelt võib leida portreid meie avalikest tegelastest ning ülevaateid nende vaimsest, moraalsest ja varanduslikust seisust. Kõne all on ka salajased (st allilma-) tegelased, kellega on kõige mõnusam kokku puutuda just leheveergude kaudu. Kuulda saab nii eesti elu uutest tegijatest kui ka vanadest olijatelt. Lisaks avalikustatakse poliitilised ja majanduslikud salaliidud ja -lepped, peetakse diskussiooni ühiskonna elu ja surma küsimuste üle ja antakse lihtsat inimlikku tervisenõu igaühele.

Eriti huvi- ja kõneväärne on kahtlemata EE kultuuriosa Areen, kus hea akadeemiline haridus ja valgustuslik vaim on ühendatud kriitilise analüüsi ja leebe irooniaga. Kõrvuti traditsiooniliste kultuuriliikide autoriteetsete käsitlestega leiavad peegeldamist kõik inimtegevuse vaimsed valdkonnad salateadustest küberseksini. Trükivalgust näevad ka kõige sõltumatumad ideed ja esoteerilisemad mõttekäigud - muidugi juhul, kui nad on võimalikult kirja pandud. Autorkonda kuulub kogu eesti kultuuriloojate plejaad Kaalepist ja Kaplinskist Kivisildniku ja Sinijärveni. Kuna EEd loeb veerand miljonit lugejat, ei ole tark jätta tema kultuurisõnumit tähelepanuta. Kui Sa vaikides lugeda ei saa, haara sulg ja kirjuta vastu!

EE kaaned sisaldavad ka professionaalse karmusega kommenteeritud telekava ja kõikvõimalikke muid maksuta kaasaandeid.

EE garanteerib Sulle vaimuvilka nädalalõpu.

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemaid numbreid (1990 — 10–12; 1991 — 2–12; 1992–1993; 1994 — 2–12) saate osta Tartust *Ülikooli poest* Lossi tänav 24 ning raamatukauplusest "Teadus". Need on müügil ka *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida postiga, kui saadate ERA-Panka Tartus rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 012301797, kood 420 101 741) iga numbri eest 16 krooni ja *märgite lõigendile soovitud numbrid*. *Akadeemia* toimetusest saab osta 1992. aastakäiku 48 krooni, 1993. aastakäiku 60 krooni ja 1994. aastakäiku 77 krooni eest.

Aadress: *Akadeemia*, Kūūtri 1, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1995:

USD 33, DEM 50, FIM 155, CAD 45, FRF 173, SEK 240, GBP 20, AUD 45.

Back issues for 1990 — 10-12; 1991 — 2-12; 1992; 1993; 1994 — 2-12 and single issues for 1995:

USD 3, DEM 5, FIM 13, CAD 4, FRF 15, SEK 20, GBP 2, AUD 4.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Union Bank of Finland, Helsinki, UNIT-FIHH; for FRF: Banque Nationale De Paris SA, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Stadtparkasse München, München, SSKMDEM; for GBP: Midland Bank PLC, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Republic National Bank of New York, New York, BLICUS33) to ERA-Bank account (SWIFT code ERAPEE2X) for crediting the account no 012301797 of Ajakiri *Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my *AKADEEMIA* subscription for 1995

Single issues for 1994

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
--	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Single issues for 1993

1	2	3	4		6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	--	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1991

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
--	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1990:

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu,
EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

CONTENTS

Russian policy in the Baltics as the touchstone of Russia's relations with Europe	<i>Boris Meissner</i>	1347
Language and genes: Estonians have been Europeans for ages	<i>Valdar Parve</i>	1387
Biological text, spiritual values	<i>Tõnu Soidla</i>	1395
Wanted: Reiner Brockmann	<i>Endel Priidel</i>	1403
Poetry	<i>Lauri Kettunen</i>	1414
To describe modernity: Garcíán, Ortega, Lotman	<i>Jüri Talvet</i>	1422
An apology for nihilism	<i>Gianni Vattimo</i>	1434
Nihilism and postmodernity in philosophy	<i>Gianni Vattimo</i>	1445
Gianni Vattimo's apology for nihilism	<i>Guido Albertelli</i>	1461
Léon Vaganay and his last letters	<i>Fanny de Sivers</i>	1484
From Emmaste farm to Emmaste parish	<i>Leo Tiik</i>	1508
<i>Review: There are architects in Estonia too!</i> Mart Kalm. <i>Arhitekt Alar Kotli: Monograafia</i> . Tallinn: Kunst, 1994	<i>Boris Mirov</i>	1513
<i>Review: On Estonian heraldry.</i> Tiiu Oja, Eero Medijainen. <i>Eesti vapid ja lipud</i> . Tallinn: Olion, 1993. <i>Alar Streimann</i>		1519
<i>Review: Numerals in Estonian and cognate languages.</i> László Honti. <i>Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen</i> . (Bibliotheca Uralica 11.) Budapest, 1993.	<i>Paul Alvre</i>	1526
<i>Review: An informative handbook of geolinguistics.</i> Erik V. Gunnemark. <i>Countries, Peoples and their Languages: The Geolinguistic Handbook</i> . Gothenburg, 1992.	<i>Paul Alvre</i>	1531
Editorial note. Summaries		1537
The pursuit of truth. IV	<i>Willard Van Orman Quine</i>	1545

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 12 krooni